963

प्रयतः प्रविदः श्रेय[?]नमार्गा [illegible] ४८ यथा योगेनमनोस्य कोपिकस्येति च शेषः ४९ अथैवमभोदीरिदमस्येति शेषः ४० तदाग्य
दृष्टिनेन विना मिलविते न मलिने मनाम्भुदयादिना इत्यस्य प्रियतमस्य सुखमभावादेः हस्तादिति शेषः ४१ तदाग्य
मनानदर्शस्मनसुखमन्यते ४२ ४३ प्रथमः प्रश्नः प्रदेयविषयः द्वितीयः कर्तव्येषु वा विषयः सुताप पावनमे
वोपपादयति सर्वमिति तथसाक्षस्याधिनमनुयामस्य निषेधः ४५ श्रीनयतितापश्चात्यास्तस्वयति [illegible]

स्वेपित्वा तद्विधिवदिष्टवामितमभावन प्रोजलिः प्रयतो वाकाङ्क्षितं प्रीतमनानन्दः यथा [illegible]
मेवाभिर्य यावधममवर्धके यथा धस्येत्वाप्राप्तिभिर्भवदागमनेनतया ४९ यथेदमदा[?]मेपको [illegible]
माप्रजावनः स्वप्नेहस्याधिकाभ्यासभवदागमनेन तथा ५० यथोषितेन नष्टे योगः इत्यस्यागमनेन यथा प्र
ग्राप्तस्य यथाला भो भवदागमनेन तथा ५१ यथा हर्षो मम योग[?]त्यागात्मस्वमतनागमानि तथा तव दाग
मा हृस्यनस्वागतेतेमदात्मने अस्य लोका निवासोऽदिकम्यनशोनिमावदेत गृहे नवागमस्येदमन्य।
मेवदृष्टीमिति ५२ कस्मै ते परमः कामः किं च ते करवाण्यहं यावन्मतो मिमे विप्रस्य सः परमपामि
कः सर्वराजर्षिशस्येन न पराजितो नितान्तप्रभः प्रसर्पितेन मनुप्रामः सज्जो सिमगा तया गंगाजला
भिषेकेन यथायो भितिर्भवे तथा म तथा त्वद्दर्शनात्प्रीतिरेवं तः श्रीनप्तीवमो ५९ विगतेदयाभयकोपो
वीतरागो निरामयः इदमत्यद्भुतं ब्रह्मन्यद्धावात्मामपागतः ६० शुभ देवरतेचाद्य मात्मानमपक
ल्पये देवविवश्वोनमग्रवेदैवपविदावा ५८ सार्ताविवब्रह्मणामेतवात्मागमनेमत पतोस्मतुर
हीनमतवात्मागमनात्क्रमे ५९ तदागमनपुण्येन माधोयदद्वरेजिते अद्यमेसफलं जन्मजीवितं तत।

स्वार्थमिमेदात्मेतार्थस्वयाह। ६२ इच्छादीनां परोपसर्पणादेतत्तं प्रसिद्धे विषये तत्दातिशायो विषयाकारे
णचित्तस्यरञ्जनाद्रागः ६० देवर्षिणस्याना नामेव देवत्वात्तत्संनिधानाद्दमपितयेति भावः यतप
वापकल्मषमपगतपापं मतपवधर्मोत्कर्षो दमनमथ चेद्रप्राप्यातत्त्वोन्मत्तमि चेन्मतोता ६८ धर्मेणाद्य।

[illegible]

वा॰टी॰ बा॰ १९ २० तुणपा॒ द्विधाभ्यागमविहरताद्वात्मनिशारीरे भवानैः स्वारीरवन्नामीमर्थः जन्मप्रिवैल्ससौम्यो ननैशवः ५१ सदामान्या
सीति हेतोः ननु भये कतमित्येवविहि ५२ भवेः कर्त्ते मशाकामपि करिष्यामेव दातम शाकामपि दासाम्येव प
यस्माद्धियमानेव लनवपिनाद्देशोभमाने धनिय यतं धनिय निलोभे नस्त्वषि केमवती निभावः ५३ अस्माद्दातिधा
यात्सुवाद्योकमेवधुनमाद्दकाधेस्वेति लोभादिहेतुकनं वास्यनिधर्मतः कर्त्तेति ५४ आत्मविदाखतपःप्र
तामिद्दाभ्यागतेद्दष्ठायतिष्ठरयप्रगाम्यच भात्मन्येवनमाम्येनद्दुंडेजलपिधंया ५५ यत्कार्यं
येनवार्थेन प्रामोसिमुनिपुंगव कतमित्येवत्तद्धिमान्यो सीति सदामम त्वकार्येन विमर्शो
त्वकर्तैमर्हसिकोशिक भगवन्नाम्यदेयमेत प्रियमतिपयते कार्यस्यनविचारोस्मिकर्तुमर्हे
सिधर्मतः कर्त्तावाहमशेषेणदैवतं परमंभवान् ५६ इत्येतिमधुरंनिशम्यवाकयस्रुतिसुरव
मात्मविदाविनीतस्पके प्रथितगुणायशोगुणैर्विशिष्टैर्मुनिवृषभः परमेजगामहर्षे ५७ इति
श्रीविश्वामित्राभ्यागमनंनामअष्टादशःसर्गः १८॥वाल्मीकिरुवाच ॥ तच्छ्रुत्वा राजसिंहस्यवाक्यम
द्भुतविस्तरं हृष्टरोमामहातेजाविश्वामित्रोभ्यभाषत सदृशंराजशार्दूलतवैवैतन्महीतले
महावंशप्रसूतस्यवसिष्ठव्यपदेशिनः २ यत्तमेहृद्गतंवाक्यंतस्यकार्यविनिर्णयं कुरुत्वराज
शार्दूलधर्मसमनुपालय ३ अहंधर्मसमातिष्ठेसिद्ध्यर्थंपुरुषर्षभ तस्यविघ्नकरौद्वौराक्ष
सामममसंस्थिताः ४
भावाभित्तेनगुणैर्विशिष्टमिति वाकाविशेषणे ५५ इति श्रीवाल्मीकिसुतात्म
पप-वैराग्यप्रकरणेषष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥ तत्ताप्रशोसाजमुनेर्यज्ञविघ्ननिवेदने स्तोवधायरामस्ययाञ्चाचा
त्रोपवर्ण्यते अद्भुतविस्तरमाश्चर्याधविस्तारयुक्तं १ सदृशंयुक्तंयत्तदेतगर्भविशेषणेवंशप्रभावाद्
गुणप्रभावाच्चेत्यर्थः २ हृद्गतं विवदितं तत्त्वकार्यविनिर्णयंतत्स्मवंधिकर्त्तव्यार्थनिश्चयं कुरुष्वयमममितिशे
षः तत्कदाचिदधर्मं चेत्तत्कामित्याशंकाहधर्ममिति २ नदेवाहमहमित्यादिना धर्मयत्तेसमातिष्ठे
श्रीः २०
६×४
964

1033

तेजःप्रसरेण याद्व्याप्तेन रक्ता ९ अन्याप्रसिद्धविलक्षणा अतिदीर्घेण विरेण संभृता एकत्र सेविता १० आसप
वा.बै कन्नः नारदोऽयं नरः इति शेषः ११ १२ स्तोकमात्रं अपि पतेत्या प्रविशोत्या १३ परस्परं हतानि मिश्रितानि रेमा।
प्र.टी नीस्त्राभाभिः कांतिभिः १४ लीलाकमलधारिणः केचिदितियाथाम्यगंधर्वाः १५ मौलौ न्यग्रभागे मा
८. न

रत्नावलिरिवान्योन्यं नानावर्णकतोरिका । मुक्तावलिरिवान्योन्यं हकनशोभातिशायिनी ९
कौमुदीहारिरम्येव हित्नीयेवार्कमंडली संभृतेवातिकालेन पूर्णचंद्रपरंपरा १० ताराजैल
रवोधोधोवासोपत्रविराजते देवैर्विवस्त्राधीशः पुलस्त्योत्र विराजते ११ आदित्य इव देवा
नामेसिरायस्त विराजते अयास्यो सिद्धसेनाद्यो मतस्योन मसोरसो उत्तस्योत्मुनि संसर्गतता
द्दाशरथी सभा १२ मिश्रीभूता विरेजुस्ते नभश्चरमहीचराः परस्परं हृतागाभाभास येते।
दिशो दश १४ वेणुदंडाहतकरा लीलाकमलधारिणः दूर्वांकुराकोतशिरोः सचूडाम।
णिमूर्द्धजाः जटाजूटैश्च कपिलामोलिमालितमस्तकाः प्रकोष्ठगालवलयाम्यहिकाव
लंबयान्विताः १६ चीरवल्कलसंवीताः स्वर्णकौशेयावगुंठिताः किलोलमेखलापाशाश्च।
लन्मृगकलापिनः १७ वसिष्ठविश्वामित्रौ तान्पूजयामासतुः क्रमात् अर्घ्यैः पाद्यैर्वचो
भिश्च सर्वानेव नभश्चरान् १८ वसिष्ठविश्वामित्रौ ते पूजयामासुरादरात् अर्घ्यैः पाद्यैर्वचो
भिश्च नभश्चरमहागणाः १९ सर्वादरेण सिद्धौघं पूजयामास भूपतिः सिद्धौघाः भूपतिं चै
वकुशलप्रश्नवार्तया २०

लितमालाभिर्वेष्टितमस्तके शिरो येषां प्रकोष्ठः करमूले १६ चीरवल्कलयोरवांतरजात्याभेदः कलापि। ८.
नः आवृताः कर्मधारया दृष्यतिशायिनेवाइति १७ १८ कुशलप्रश्नसहितया वार्तया तत्कालोचितकथया २.

सिद्धेः कृतां तामवाकाशवंशांसामेवमद्रीकृत्य तेषांध अभिनिर्णयोत्तरमनुश्रावी समाप्रवेशादिके चवर्णयितुमुपक्रमते। 1034
सिद्धाऋचुरित्यादिना रघुशाखेनतद्दशालक्षणेतस्यकेनवत् प्राप्यापयेनोष्यर्थः १ आगच्छागच्छताविघ्नेन योत
मितिशेषः पंथोस्थिवद्धविघ्नानीतिनविलंबनमचिन्तयितिभावः २ नीरंध्रोसर्णे अर्थात्स्यपदेतिगम्यते अतप
वकनकेरुपांतां३रहस्यप्रकाशोपाधिनीपदेकेसराध्यिपाकनकेरिवोद्योतमाना ३ व्योमवासोनिवासस्या

सिद्धाऋचुः पावनस्यास्यवचसः श्रोकस्यरघुकेतुना निर्णयेश्वोतमुचतेवक्ष्यमाणं महर्षिभिः १
नारदव्यासपुलस्त्यप्रमुखामुनिपुंगवाः आगच्छताश्चविघ्नेनसर्वएवमहर्षयः २ पद्मासः पवितःपु
एषामनोदशग्रंथीसमां नीरंध्रोकनकोयोनोपांबिनीमिवषट्पदाः ३ वाल्मीकिरुः ३पुकास्ता
समस्तैवव्योमवासनिवासिनी नोपयानसमीनवद्दिव्यामुनिपरंपरा ४ अग्रेस्थितमनन्तस्य शरणा
द्रोणमुनीश्वरं पयःपानवनश्यामेव्योमसमेवाकिलोनरा ५ भृगवोगिराः पुलस्त्यादिमुनिनाय
कमंडिता अवनोद्यालकोशीरस्त्ररलोमादिमालिना ६ पारस्परापरामर्शोड्डःसेस्थानमृगाजिना
लोलास्तमालावल्यास्तुकमंडलधारिणी ७ नारावलिरिवव्योम्नितेजःप्रसरपाटला सूर्याव
लिरिवान्योन्यभासिमानननमेरना ८॥

तेयेषांविमानानीतेषुनिवासिनीविस्तीर्णायांसभायांप
ग्रपदेशेषामारयमस्त्र ४ नामेववर्णयत्समुखभिः अग्रेप्रमुखस्यानेष्यिते नत्क्षराणद्रोणायेनतेषु
नोपसरेनाद्रंपयसाजलेनपीनः पूर्णोघनश्चश्यामे व्योमसमेवचअंतराने योरंतरालेइत्यर्थः अंतरोनरे
णाकंकेरतिषमुपर्यद्वितीया भृगवोगिरःपुलस्त्यादिमुनिनायकैर्मंडिता भूषितेत्युत्तरेणसंबंधः ५
भृगवादीनितेषांनामानि ६ पारामर्षनमेचर्षणेनद्धःसेस्थानानिविसंस्थलानिमृगाजिनानियस्याः ८

यो. वा. वै. प्र. ८१

रसाभ्रमिः स्नापहिता निचकरांता नियपाण्डवालबैः पुरवासिभिः २० निरभ्रे ग्रतप्तवोत्पलसंकाशे यद्योमततः
पतितान्हरिवेगेन तपुष्पहृष्टिः समेघाविस्मयः २१ मुहूर्तस्य चतुर्थभागोऽर्द्धचटिकाना वकाले पपात दकिल
२२ स्नापहिताः समान्तरनलोकाग्रयेन शोतेऽयपातेसति २३ दिवेग्रभितः स्वर्गस्य सर्वप्रदेशेषु स्फतिर
सायने मोक्षान्तवेदसारभूते वा २४ नगोचरो ग्रसिलयाविधं २५ वेतेस्पितान्हस्रावाकाग्रवणहतिता

२० निरभ्रो
स्नापहितो गगनरसान्दोदाहन्चवर्णाः ऊर्ध्वीवपुरवासस्यनरनारीविलोकिता २१ महस्पावासि
त्सलसंकाशव्योमहृष्टिरनाकुला महहस्तोसर्वस्सजनस्यजनितस्मया २२ स्नापहितस्सभालोके
लोकेकरोत्कस्समीरिता सान्द्रहतेचतभोगेपुष्पहृष्टिः पपातह २३ स्नाकल्पेसि दृषेनासम्भ्रम
प्रोतेऊस्समवर्षणो रमेसिद्धगणालापमुग्धकवुस्तसभागताः २४ यदेनेनाकिलोऽसारमुक्तेरवुऊलैर
द्धिम्मितोदिवे स्वर्वेमिदमस्माभिः स्नातस्फतिरसायन २५ स्नोवतमदत्तुणमयास्माभिर्दृष्ट ते वे
ना वीतरागतयातादृवाकान्तेरप्यगोचरे २६ उपशमामृतस्रेहस्मादरादधिगतोनमनाप
चोरामस्त्वोद्भूतमहाह्लादकरोधियः २७ इति श्रीनमस्य
दमेवपत कथितवानविनेरघुनन्दनः सपदितेनवयंप्रतिबोधिताः २७ इति श्रीनमस्य
रसाधुवादोनामद्वात्रिंशः सर्गः ३२

जन्मसर्थमितिरवेदे २९ स्वधिगताया: प्रामाया: जातिकुलगोविन्मथमोभिजनाविभिहतमनापा: सार्थका
पादनात्तपदद्वाणीरुत्तणभूतवायदाकजातेकथितवान्तेनवयंप्रतिबोधिताः स्वर्गादिस्सरवानामप्पसारता
मितिभावः २२ इतिवासिष्ठतात्पर्यप्र० वै० द्वात्रिंशः सर्गः ३२ अवतारोत्तरसिद्धान्तसभापामुपवर्णिते प
प्रोचितोपविसिस्सेरामवाक्यप्रशंसने १॥

1035

६५

1036

देवशादिकपतयः फलाद्भुतिसर्वेग्रसेवंधने ११ खुल्लमेवाकाशोनिर्मलत्वात्तस्यशशांकेदर्शणचेदृशैर्गोदिशयोलतुः
तेनदिकलोकितनापिस्यादित्याशोकादृशाशिसेद्रइति सौंदर्यातिशयलाभायदर्शितोपलक्षणार्थ।शशोपादाने
नत्वार्थमितिभावः १२ सिद्धग्रहणसमस्तदेवयोनिमात्रोपलक्षणे सार्थमेवः १३ हेहैमिधुनेमुदिताःसेवलाः ३

अनेषुदेवदेवेशविद्याधरमहोरगैः गंधर्वनाविविधाद्यामहोदारगिरंकृताः ११ अथ
तुस्मीस्थितवतिरामेराजीवलोचने तस्मिन्खल्लकाकाशशशांकेशशिसेदरे १२ सा
धुवादगिरासार्धसिद्दसार्थसमीरिता वितानकुसमाद्यानःयोध्वीवृष्टिःपपातह १३
मेदारकोशविभ्रांतभ्रमरहेद्दनादिनी मधुरामोदसौंदर्यमुदितोन्मदमानवा १४ आ
मवानविन्नेव तारकाणपरंपरा पतितेवधरापीठे स्वर्गश्रीहसितच्छटा १५ हंस
हैमकंबलवबलावलिरिवच्युता हृद्यंगधीनसिद्दानामीरितेवपरंपरा १६ हिम
हसितविद्यारामुक्ताहारवयोघमा पेदेवीर्मिमालेवक्षीरोर्मीणामिवाततिः १७
किंजल्कभाजबलिताभ्रमद्भृंगकदंबका सीत्कारमायदामोदिमधुरानिललोलिता १८
प्रभ्रमत्केतकीबद्धापस्कारकैरवोत्करा प्रपतत्कुंदवलयाचलत्कुवलयालया १९

मदाग्रसापीनचिता: १४ विनिन्नापातितादृसितछटादासकोतिः १५ हृष्णावर्षणशीलाःस्रकाःराजेन
वलितेनाविरुद्धिःकचैतोदीप्यायेमचास्तेषांलवावलिरैशामसूहः १६ १७ किंजल्कःकेसरस्तस्यधानैरभो
नैर्बलितासहिता जनानांस्पर्शसुखावमिनयसीत्काराधनिभिगीयतामधुरेणमंदवान्सुखस्पर्शानिलेनसो।
लितांईषच्चालिता १८ सुहृदयःसमूहाधा: १९

२

यो० वा० वै० प्र० टी० ६८

रामचरितं श्रुतवतो व्यपिते भूरिविस्मयः नराणाममराणां च पुष्पवर्षं सर्वोच्चुतः सविवेकसम्यग्विचारमूलमिदं श्रीरा
मवचनजातं श्रुतवतोपि वायासमर्थानामन नृणामुपदेशरूपत्वाद् दशाभ्यां सर्गाभ्यामुपादेयतममिति सूचनाय प्रशंसमा
नस्तदुपर्यपि बादरायणः संभवादिति न्यायसिद्धं देवादीनामपि वक्ष्यमाणब्रह्मविद्याधिकारं दर्शयितुं तत्कृतां श्रीरा
मवाक्यप्रशंसां तत्सभागमामहर्षीन्स्तवे वदत्येवमित्यादिना । रामे एवं वदति सति तत्रस्थाः स

वाल्मीकिरुवाच वदत्येवं मनोमोहविनिवृत्तिकरं वचः रामे राजीवपत्राक्षे तस्मिन्राजकुमारके १ सर्वे ब
भूवुस्तत्रस्था विस्मयोत्फुल्ललोचनाः भिन्नवाग्देहसंदेहैर्गिरः श्रोतुमिवोद्धुरैः २ विरागवासनापास्तसम
लभववासनाः मुहूर्तममृताम्भोधिवीचीविलुलिता इव ३ ता गिरो रामभद्रस्य तस्य चित्रार्पितैरिव संश्रु
ताः श्रवणैकांतसानंदमुदपीवरैः ४ वसिष्ठविश्वामित्राद्यैर्मुनिभिः संसदि स्थितैः जयंतदृष्टिप्रमुखैर्मंत्रिभि
र्मंत्रकोविदैः ५ नृपैर्दशरथप्रख्यैः पौरैः पारशवादिभिः सामंतै राजपुत्रैश्च ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः ६
तथा भृत्यैरमात्यैश्च पंजरस्थैश्च पक्षिभिः क्रीडामृगैर्गतस्पंदैस्तुरंगैस्त्यक्तचर्वणैः ७ कौशल्याप्रमुखैश्चै
व निजवातायनस्थितैः संशांतभूषणारावैरस्पंदैर्वनिताजनैः ८ उद्यानवल्लीनिलयैर्विटंकनिलयैरपि
अस्पंदपक्षैर्निभृतैर्विहंगैर्विरतारवैः ९ सिद्धैर्नभश्चरैश्चैव तथा गंधर्वकिन्नरैः नारदव्यासपुलहप्रमुखै
र्मुनिपुंगवैः १०

वैवक्ष्यमाणस्य योमोचादिविशिष्टाव भक्तुमिच्छुतया न्वयः १ उक्ताः रामगिरः श्रोतुमुद्धुरैः उत्सारितजाड्यभीरै
हस्थितेरिति यावत् देहदंडरोमभिर्भिन्ना वाक् छिद्रितवस्त्रा इवेत्युत्प्रेक्षा २ विरागवासनयापास्ता भवदेहतया
रागद्वेषादिवासना येषां श्रवणैकैः श्रवणसमर्थैः आनंदस्य पदेन लक्षणया पीवरैः पुष्टैः ३ ४ ५ पार्श्वादयो देशवि
शेषाः तद्राजास्तस्याः पारशवादयः पार्श्वादिभ्यो दण् ६ ७ वातायने गवाक्षे ८ विटंकाः सौधाग्रकपोतपालिका

= = ५ ६८

श्रे

ततश्चस्यामोह निरसने केन वा सर्वं कर्तकथं केन प्रकारेण कर्तेतेन ना किं वा भामे यथा जानासि तथा ब्रूहीत्युत्तरेण संबंधः
१८ १९ नाहमाशुक्रालाभेस्वस्वदेहत्यागांतेभावोपवेशनमेव न यवदारादयश्च्याह ग्रन्थेन्यादिसमाभिः २० स्वयमेव
विचार्यवानासोमिच्छेनाहं २१ २२ २३ २४ मौनवागादिसर्वत्रवदाभावे पिलिपिकर्मस्थचित्रक्रियास्वर्पितो लिखि
तः २४ सन्निवेशमवयवसंस्थानरूपे २५ न मे इदमितिशेषः ब्रह्मापि न मे असंदेहो निर्मलः २६ शांतकरस्य

क

तत्कथं केन वा किं वा कृतमत्तमचेतसा सर्वं येन निविश्राम परमे पावने मनः १८ यथा जानासि भगवं
स्तथा मोहनिवृत्तये ब्रूहि मे साधवे येन नतेन निर्दुःखतां गतः १९ अथवा नादृशी युक्तिर्यदि ब्रह्मन्न विद्यते न
वनिमम वांछितं दियमानमपि स्फुटं २० स्वयं चैव न चाप्नोमि तां विश्रांतिमनुत्तमां तदहं त्यक्तसर्वेहो निरहं
कारतां गतः २१ न भोक्ष्ये न पिबाम्यम्बु नाहं परिदधेऽम्बरं करोमि नाहं व्यापारं स्नानदानाशनादिकं २२ न
च तिष्ठामि कार्येषु संपत्स्वापत्सु चैव हि न किंचिदपि वांछामि देहत्यागादृते मुने २३ केवलं विगता
शंको निर्ममो गतमत्सरः मौनमेवेह तिष्ठामि लिपिकर्मस्विवार्पितः २४ अथ क्रमेण संत्यज्य प्रश्वासोच्छ्वास
संविदः सन्निवेशं त्यजाम्यंगमनर्थं देहनामकं २५ नाहमस्य न मे नान्यः शाम्याम्यस्नेहदीपवत् सर्वमेव प
रित्यज्य त्यजामीदं कलेवरं २६ वाल्मीकिरुवाच इत्युक्तवानमलशीतकराभिरामो रामो महत्तरविचारवि
कासिचेताः तूष्णीं बभूव पुरतो महतां घनानां केकारवश्रमवशादिव नीलकंठः २७ इति राघवप्रश्नो नाम

एकत्रिंशत्तमः सर्गः ३१

रः इति उक्तवान् स महतो गुरूणां वसिष्ठादीनां पुरतस्तूष्णीं बभूव यथा केकारवमुक्त्वा नीलकंठो मयूरो घनानां पु
रतस्तूष्णीं बभूवेति हृत २७ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे एकत्रिंशत्तमः सर्गः ३१ ॥

गी०
वा०वै
म०टी
९

कामेन कलंकितात्मनः स्वं मनः केनविद्वदनुभवप्रसिद्धेन केन तालानि [illegible] मलमुक्तकामादिमला अमनतया निरालम्बादचेदि
कारहेतोरस्थनपः १० इहासंसारस्थागतिरनर्थपर्यवसानलक्षणा येन हृदाहृदय[illegible]दिकालादिक भोगो विवेकवैराग्यदा।
दीप्यादिना शिवता केनमहाप्रलये शीणवत्प्रवर्तनेप्रमस्याभिलममृदाहरोनिशेषः केनैवेतिपावैष्यवहारेणेति शेषः ११
१२ धीरवर्येति संबोधने अधीप्रसिद्धवदहकेसमारे प्रसोज्ञानानामनेनेन शालिना १२ ननु व्यवहारोरः स्वेनहिंसत्यस्य
तोनयाद्दपस्मादिति व्यवहारणोक्रियाः संपादनानिविना अधौपतिनसज्ञानसमनस्यादेर्यथाप्रजलाक्षितिनैसे।

[illegible]लोदेतितालनेनात्मनःकृतिः मनस्वंद्दमसः केननेन कामकलंकितात् १० इहसंसारगतिनाह
साहस्विनाशिना केनेवव्यवहत्तेयंसंसारवनवीथिषु ११ रागद्वेषमहारोगाभोगहृगाविभूतयः कथं
जनेनबाधितैः संसारार्णवचारिणि १२ कथंत्वधीरवर्यारोपनतनाथिनहृश्यते यावकेपारदेनेवरसेनरस
शालिना १३ यस्मात्किलजगत्यस्मिन्व्यवहारक्रियाविना नस्थितिःसंभवत्यत्रौपतिनस्याजलाद्यथा
रागद्वेषविनिर्मुक्तास्वरहः स्वविवर्जिता कथमणोहीदहीनेवाप्तिरानालीदृसत्क्रिया १४ मनो।
मननशालिन्याः सत्तायाभुवनत्रये तयायुक्तिविनानानालिप्यतामलमुत्तमा १६ व्यवहारवतोय
त्माद्वःखनायातिमेयथा स्वयंवाव्यवहारस्यमननतायुक्तिमुत्तमा १७

भवतिनहृत् १४ ननुखलुइर्वव्यवहारोदुःखेसक्रियायांतुननत्सेभावनेत्याशंक्याहृरागेति १५ निष्पन्नवास्थ
व्यवहारोमनस्यावल्पमेवपरेदुःखमनत्सम्ब्रिकित्सेववक्लेशासादमनइति मननतोमननेविषयावलंवस्तवालि
मेवसत्ताविषयावलेवतपपवमनःसत्तालयः सचसर्वविषयबाधकतत्त्वबोधहेतुयुक्त्युपदेशविनाना।
लि अनत्नोयुक्तिंमलमत्यथायावहोधोदयेस्तनउपदिशोक्तिप्रयः १६ १७

लोले चंचले कलापिनि मयूरे आस्फोटः कलहः कलिकापुष्पभेदश्च ४ सर्वभूतानां वासवः वर्षासु वहन्नेन भवत्यानम्रा
नीराणां बलानि घनः प्रसिद्धः संदो जलप्रवाहः कृतो भूमिपृष्ठानां भवत्यश्च कृतो यत्र किनापि चितिवानस्या ६ आरण्यक
वानवर्षी द्वीपी शाम्नि हतो व्याघ्रक छेदिकवचिद्धयाघः रसवदिकोपलेप्यादिनाद्भूतेन निर्दिष्ट देशगतिः सेकयेतारका
मत्र देवता दिष्टिना गिरिशृदादेः समाश्रयो वा साधनानि यथा लोके प्रसिद्धा नि तथा अत्रापि हळुपेते सुष्ठु भमे
वोदके शीतस्कालिके फलेयस्मात्स्याविधानभवेत् ६ सधियस्तयो तान यशाक्तू जितबुद्धयो भवाहशाः तच्छ्रम

नत्सकृतोऽवं चं रे लोले लो भकलापिनि तृष्विकाम्निनि सास्फोटे यनर्थकृत्जड्ड्मे ४ क
रेहजां नमार्जी रे सर्वभूतासुदाविशी अश्वातसंदमे चोरं कृतो भुवपरिपातिनि ५ कर
पायोगतिः कावाकाचिताकः समाश्रयः केनेयमस्तु भोद्कीनमवेज्जीवितादवी ६ न
नदल्लिपृथिवीं वा धिविदेवेषु वा क्वचित् सधियस्तच्छ्रमप्येतयन्नयेति नरम्पतो ७ म
धेहि दम्भेसंसारो नीरे भकल्पनाकुलः कथंनस्थाद्भनामेति नीरसो मरुतो विना ८
आशाप्रतिविपाकेन दीर्घस्तानेन रम्पतो ऽपैति ग्रप्य सुभेएमधुनेवव संधरा ९॥

लिफलवपियद्व स्तरम्यतो ननयेति नेतमसमर्था इति यावत् नदेतत्र्याधियोमनुष्यादिषु दिवि देवेषु वाना स्थियतम्हि
तिफलवधियद्वस्तरम्यतानमयेति नेनमसमर्थाः इति यावत् नदेतत्राधियो मनुष्यादिषु दिविदेवेषु वाना स्थियतहि
पुण्योकोऽस्ताइषोगुरुस्त्रायोप्याकल्पभोग्यस्वर्गः परिमितः पुनः शोषस्य चमरुदीर्घो युधि पर्यवसित इति भावः
नीरे ऽप्रनिरंतरेइः स्वकाननयो आकुलः अतएव नीरसः स्वस्वादुतोसरसतो मरुतो विना मरुता निरासद्वाराका
नीरं अनिरंतरेद्रः स्वकाननया आकुलः अतएव नीरसः स्वस्वादुतो सरसतो मरुतो विना मरुता निरासद्वाराकः
नीरे ऽप्रनिरंतरेद्रः सर्वदुःखनिदानभूतायाः आशायाः प्रसिद्धस्वभावप्रतिकूलो विपाकः
दीर्घेनोपायेन सस्वादुःनामेतीत्यर्थः ८ सर्वदुःखनिदानभूताया आशायाः प्रसिद्धस्वभावप्रतिकूलो विपाकः
मर्गीकामनास एव नीरस्नाने ऽपैति सेसाद्दतिशोषः पुष्पैः स्तुम्बे ए णमधुनावसेतेन ९॥

1044

श्री
वा॰वै॰
प्र॰टी॰
७९

आनंदरसैर्मंजरीमिव स्थितां शीतलतां आदेशिकपरिच्छेदः अन्योन्याभावः कालिकपरिच्छेदः ध्वंसप्रागभावौ इतिपावत् २५
२६ आनंदपदे प्रधानं विश्रान्तिस्थानं निकटे येन तेनानिकटेन कदर्थयंति पीडयंति २७ इति वासिष्ठ॰ वैराग्यप्र॰ विंश
तमः सर्गः ३० संसारे जीवितं प्राणधारणं तज्जीवितं परमं येन सोऽक्षयपदं याति लभते स उपायोऽत्र पृच्छ्यते करिष्यमाणप्रश्नोपो
द्घाततया च संसारे जीवितं प्राणधारणं जीवनं कल्पयति सोऽयं रात्रिंदिवं सर्वेषां समस्तानां कदर्थनाय इत्यादिभिः संबंधः प्रो
क्तः १ प्रांशुः लंबो लेखमानो वक्ष्यमाणः केवल इत्यपि देहमंते पतत् गलितप्रायशिविधो रसासारस्थाना दासुत्तरमेगुरतेति वि
शेषः ईशानः शिवललाटस्थः शशी तस्य कलामात्रं शेषः इव स्थितं मनिमल्लेपरुक्ष्मी इतिपावत् वर्षासु चंद्रपक्वलेल्पस्त

कंथं शीतलतां मंत्र यानंदतरुमंजरीं हृदि चंद्रमिवाशीतां सोऽम्यग्रसमासाद्याम्यहं २५ प्रा
प्यानंदपदं तां तु स्थीन शोचामि यथा पुनः संतो भवंतस्तत्त्वज्ञाः तथैवोपदिशंतु मे २६
अनंतमानंदपदं प्रधानं विश्रांतिरिक्तं न ततेऽमहात्मन् कदर्थयंतीहमशेषविकल्पाः
स्थानोदनेदेहमिवात्मजीवं २७ इति श्री॰ प्र॰ योमनसर्गः ॥ ३० ॥ राम उवाच ॥ प्रोच्चव
स्थानो दने देहमिवात्मजीवे शरीरस्थान मध्योशशकलान्मथानि देहके १ केदारवि
त्तवलन्ध्यंल वांछल वभंगुरे वागुमानवलयेनो नः सद्गत्संगमे २ वासनावा
रहैकेहत्व कोणभंगुरे वागुमवलयैन्नतोः सहत्संगमे २ वासनावा
नवलितं कदाग्निशिस्फुटे मोहदोषमिहिकामेचेतन स्फूर्जतिगर्जिति ३

नापिकलामात्रशेषः सन्तरामितिभावः इदमपागुणपवविशेषणं ज्ञानिनेत्येवादेहदकेदेहे १ केदारेषु शालि
देशेषु कोणेन मध्यमभागः सत्त्वभंगुरेऽस्थिरे देहके इति सर्वत्रं संबंधः सद्हृदां मित्राणां सज्जनानां आमं वेधुज
नानां संगम एव वाग्रावस्य ह्हालता घनानवलयः सद्गतिमार्गनिरोधकत्वात् २ वासनालताणेन गुरोर्वाते
नावलिते आवेष्टिते मोहदोषमिहिकामेचेतन्यस्त्वन्वयः मिहिकातुषारोमेघानामारंभावस्था गर्जनेसामन्यतः ७९
स्फूर्जनेतवशनिपानपर्यंतमित्यर्थेन रुक्तं ३ ॥

महिना विलोहिता कलेकाः कामादयः कईमशो बालादयश्च प्रसादनैर्मले शेम यी प्रत्तासेवमरसीमह त्तरःदाति
णा यथे महात्मिस तो सिमरस्यरत्नक्षेतःतिमहमाथ्योक्तेः १६ निवदे प्रवाहत्तये १७ परुः खोदावात्मवन्तःखोदो
तरणवस्तेनहे आत्मवत् वहिर्हस्थानरणवत कलयन्मप्यम मनसोमनस्ये कामादिहाति १८ महापुरुषेजीवन्मुक्ते
महदश्या ताने तत्लत्तणाइदयेः आचारेणचरितेणनलतीकम्मस्तानहदेवस्तत्वा आचर्येत्तयेः १९ उचितेस्मनस्य
रत्वात्मात्मे सेगंवस्य योमोदः फलेकर्माधासनादेः २० येनउपदेशेन अनवस्थितेः सुव्यवस्थितस्य स्मसम

मोहमातंगम्हिता कलंक कलितो नरा यस्मादात्मानं तियोग्यसीमरसीकये १९ संसारएव निवदेजनो
अवदरन्नपि नवपेकथमाप्नोतिपद्मपरेयथेो यथा १७ आत्मवत्तएवबेदेसकलेकलयन्नजनः कथ
मतन्नतामेतिमुनोमन्मथ्यमसह्शान् १८ केमहापुरुषेयस्मुपमानेमहोदयेः आचारेणनुसंसरन्तुजनो
यातिमडअलिनोः १९ किंतत्स्याच्चुचितेश्रेयः किंतत्स्याद्दुचितेफले वर्तितव्यंचसंसारेकथंनामासमंजसे २०
नवंकथ्यमेकिंविधेनास्यजगतःप्रभो वेधिस्पवीपरंधात्रा स्थितस्यास्मनास्थितेः २१ हृदयाकाशशश
शिनस्थितसोमलमाजन्म यथामेजायतेब्रह्मलया निर्विघ्नमाचर २२ किमिदस्याडपादेयकिंवादेयम
थेतरत् कथंविश्रान्तिमायातचेतश्चपलमद्रिवत् २३ केनपावनमंत्रेणहःसंततिविस्तृचिका शाम्य
तीयमनायासमायासशतकारिणी २४

स्थितेरितिपादेस्थितिमास्थितेः धातृस्थितस्यजगतः सर्वोपरमायेनयोरवाशिष्टेतलं २१ चेतसःसाभासोतःकर
णायमरसतोने २४ कुतरत अहेयमनुपादेयेच २३ रोगाणांपापमूलत्वाततृरासहागापावनेनपवनदोषोय
शामस्यैतनाचा २५ । ॥ श्री ॥

गी॰
वा॰टी
प्र॰टी
७५

येन रवसंभ्रमात्मनतव निश्चयावलेवनेन स्वविद्या रहितेति यावत् मेमताच्छेव वबद्धस्य मलेन स्वाएनाय यामहोधका 1043
रेष्याणां वोचो तो वेदिस्नात्मकेदिवा चलिता चलितेन संभ्रमेयेनावि रेख तेन दरिद्रं वा नवेस्या दिरे वा तत्व मितिसंशये
नविश्वेगो रत्नेः अयवा रुक्तत्वणाममति दोषदर्शनजन्यवैराग्य दाज्ञो ऽगेय्यम्य लिनेन मुक्ता नानावछेदादा
चलितेन न वा सना यरो देशदेहनाछेवहृतस्य मलेनमलानुछेदा मुनः शरोदोन्मवेन विरेख्यते न वा नक्ति यतए
वेनयेः ९ स्तनएव वेचलेभ्याभो गिनानाभोगवासनाविस्तीर्णभुवनान्तर्विहरणेनचहदाम्भसचापले अतोव

चलिताचलितेनैनीनरवसंभ्रमेनमेमतिः दरिद्राक्लिन्नहृतस्यमलेनेव विरेख्यते ९
वेतस्येवलमाभोगिभुवनान्तविहारिच नसंभ्रमेजहातीदं स्वविमानमिवामा
रः १० अतोनत्वमन्यासमनुयाधिगतभ्रमे किंनत्स्थितिपदं साधोयच्छ्योः
कोनविद्यते ११ सकीरंभसमारुढ्यः तजनाजनकादयः अवदारपरापव क ना॰ ६५४
यमततमतोगताः १२ लघुनापिकिलोभेषु वर्द्धमानदकथे संसारेपकेनपुमा
निहतलिप्यते १३ कोहाधिमस्पाम्रिनमंवेतोवीनकल्मषाः महातोविचरे
तीहजीवन्मुक्तामहाशयाः १४ लोभयेतोभयायैव विषयाभोगभोगिनः
भंगुराकारविभवाः कथमायान्तिभ्रमतो १५

लाखिग रस्माणामपि ततत्तानावधंभाँवोत्स्त्रंभ्रमेचापलेजहाति विमानपक्षे साभोगिनानाभोगसामग्रीप्र
ग्गा १० अतत्वेपरमार्थसंसेजन्ममरणाधासरहितेदेहाद्युपाधिसन्येभ्रमेदेत स्वेदाहृतभ्रमेस्थितिपदं विश्रा
तिस्थानं यत्कंगत्वाधत्नाप्य ११ वयस्तिव सर्वेषु दृष्टाह ह फलारंभेषु नत्परा लदतृक्षलेलो किकवेदिकाध्वद्दा
रपरापर्वस्पर्धः १२ संसारपंकेनपुण्यपापद्रपेणशोकमोहादिनाच १३ विषयाभोगाविषयवेषाभोगि ७५
नः सर्पाः भंगराम्नरोकुटिलोचाकारविभवोयेषा सर्पपक्षेविभवोविषसामर्थ्यं भयनोमंगलतो १५

संभ्रमोभयंजन्मनेत्रोर्मीणीहतत्स २ नष्माम्र्जनमः संतोषोधैर्यलक्षणः मानरुजंगोपयासामतिः पीतस्थानीयाविभ्र
तिश्चलपवलोकनणास्तर्भुईस्वाः पतिधैस्याः सावालास्त्री यथा रागादौविभजितइत्न् ३ नच्छेदालेवे विषयेविडंविता:
वंविता: स्रोत: करणहतय: क्लिकल्पेभ्योविहेयड: रवेभ्योविहेपड: रखानिसाक्षं क्रियायौपपदस्यचकर्मणीस्याति
नःतिकर्मणिचतुर्थी लुठंतितुः रवर्गतेपनेतोत्निमावन् यथासारंगास्तुच्छलवमाननणादिविविता: स्वम्भेष्ठुप
नेतितहत्न ४ नचदेहमोहश्चविवेकेति नविद्यतेविवेकोयेषांशुरुशाणांतदास्पदास्तदाश्रिताश्चत्वादयोयतः
कल्पेसंसारस्थानपवइठाश्रियपचियेनहृदवासितानतसम्पदपरमार्थवस्तुनीमथे: ५ जीवपवेश्वरः पतितासि

मनोमिश्रमतीवेदेसंभ्रमस्तोपजायते मायाणीयरिकेपंनेपजाणीवजम्भरो: २ स्रनामोतमसेतोषधैर्यो।
त्सगाकुलामतिः स्रस्यास्पदाविभ्रमीदवालेवास्त्रवलेश्वरा ३ विकल्पेभ्योलुडंत्येताश्रोतः करणहतय:
रवभ्रेभ्यःरवसारंगास्तुच्छालेवविडंविता: ४ स्रविवेकास्पदाश्चसाः कल्पेरूपानसमदे श्रेयकृपमिवापन्नावरा।
कास्त्रतुरादयः ५ नावस्थितिस्तपाया तिनवयातितेयोक्षिते विंताजीवेश्वरायताकोतेवप्रियसंपतिः ६
नजगीहत्त्ववेर्त्तूनिस्पजनी विभ्रमेणनया / मार्गशीर्षांतवलीवधृतिर्विधुरतांगता ७ अपदाक्षितसर्वार्थे
मनवाथितिराश्रिता गृहीत्वोत्तमचात्मानमवस्थितिरवस्थिता ८

विवेक
न्नायतानिवद्वास्ववास्थितिं ३परमेयपोक्षितेविषयेदेवंचयातिप्राप्नोति ९ वस्तूनिविषयात्मणोदोस्त्वविवेक
दिमोपचालानत्पजनीरसावशेषात् कानिचित्तिश्मतीरसोपस्पपरेहद्धाविनिवर्ततइतिभगवद्वचनात्
विनाशात्मदर्शनेरसानिवृतिः मार्गशीर्षस्यांतः शेषारंभः ७ तामेनरात्नावस्थामेवक्लेशावहांसप्रपंचय।
ति स्रपदस्त्रितेति उक्तचितस्यानवास्थितिरस्थिरत्वादस्तादपगमिता: सर्वसांसारिका: परमार्थिकाश्वार्था:
[illegible]सिन्नेव यास्मात्या आस्थितानयाचोभयमस्त्वंशः सेपन्नरतिभावः यथाश्चात्मानंसोसंसारस्थितिः
हविवेकमात्रेणईप्रवाधादहंमत्रस्तुसाईंदेचगृहीतावास्थितेत्यर्थः ८

1045

ननु शांत्यादिदार्ढ्यमेवालंबनाधिकं तोऽस्तूपदेशः कथं फलिष्यतीत्याशंक्य स्वस्य शांत्यादिदार्ढ्यं दर्शयति आयुरि।
यो तिः यः कश्चन स्ताम्रधिकारलिप्सुस्तस्य येषु लोभकातरता दिदोषैः [illegible] दिप्रसक्ति स्तान्विदा।
वा०वै यकसौ चिदेव गुणवनेसमर्थोऽयमथानाधिकारमुद्रासमर्पिते नयाम यात्वयास्मिन्नपि वपसित्याह भोगयौवना।
प्र०टी दिषु तत्ता चापलादिदोषैः क्लिमेड रवनाशाय नन्यमाकलय्यताति विदाय सर्वदोष दितायेसमर्थायेव शांतये व
८४ दृप्तोम्बचलाविते विषये कारमुद्रा समर्पितेत्यर्थः वायुविघट्टिताभ्रपटलीलंबमानेऽयदंबु तद्वद्भंगुरं
मेघानां वितानो विलासः वितानमेव वितानं तावन्मेघानां तेषां मध्ये विलसंती सौदामिनी विद्युत् दिवचंचलाः यौ।

आयुर्वायुविघट्टिताभ्रपटलीलंबांबुवद्भंगुरं भोगा मेघवितानमध्यविलसत्सौदामिनीचंच
लाः लोलायौवनलालनाजलरयाश्चेत्याकलय्य द्रुतं मुद्रैवाद्य दृढार्पिता नन्नु मया चित्ते
चिरं शांतये २३ इति सकलपदार्थानामास्थाप्रतिपादनं नाम एकोनत्रिंशः सर्गः ॥ राम उवाच ॥
एवमभ्युत्थितानर्थशतसंकटकोटरे जगदालोक्य निर्मग्नं मनो मननकर्दमे १॥

वनसंबंधिन्यो लालना स्थिरतविनोदाः इवार्थे च शब्दः जलस्य रयो वेग इव लोलाः तस्य यौवनेत्यगतः समुच्चयोऽद
वनसंबंधिन्यो लालनास्थित विनोदाः इवार्थे च शब्दः जलस्य रयो वेग इव लोलाः तस्य यौवनेत्यगतः समुच्चयोऽद
हृत्य याह्य इवार्थलाभः द्रुतं शीघ्रं आकलय्य विचार्य २३ इति श्रीवासि० वैराग्यप्रकरणे एकोनत्रिंशः सर्गः २९
स्वचित्तोद्वेगमेव हेतुभिः संप्रकाशयन् तन्निरासाय विश्रांतिप्रार्थ्यं यस्तूपदेशानं स्वचित्तोद्वेगमेव हेतुभिः प्रपं
चयन् विश्रांतिहेतुतत्त्वोपदेशमेव विस्तरेण प्रार्थयति एवमित्यादिना एवमुक्तप्रकारैरनर्थशतैः संकटे निवि
डितेस्मर्याभिस्सारोपक्रूपस्य कोटरे कुहरे जगत् जीवजातं निमग्नमालोक्य मनो मनने मग्नं चिंतातन्तु तरुणकर्दमे
निमग्नममेति शेषः १॥

८४

१

1046

इदंअनिषेध्यस्त्रीतितन्निवारणे इदं निःसंन्यासीतितन्नेपारदेनेच प्रहृतितिर्हात्याद्विश्ववदान्यरूपोवियोजनप्रयुक्तो भ्रमःस्व
भावतएवचले चेतोरजोराशिमिवानलः इतिपाठेमदासीलस्यते १८ त्यक्तैवतेनतल्लवःसत्वंतत्तल्लवयोनेजुगुप्सितेजीव
संचयाः जीवसमूहाएवमौक्तिकानियस्मिन् जातिविद्याच्चानेजसलेनखच्छरूपतयाचविकसत्विशेषेणदीप
मानविततमेवनायकःप्रधानःशिरवामणिर्यस्मिन्सयाविधः १९ कालोमृत्युःसएवव्यालः पिंगलस्सविभूषणे
अलंकारोयस्यतेसमासलब्दाणोहारेमुकाहारे अरतिर्विरागस्ताहिसेयवैः सहमानोवा अहमन्करमकोधहिंसादिती

इदंन्यासीदमसीतिमवदारोजनभ्रमः पुत्रोमीदेहवलेचेतोरजोराशीमिवानिलः १८
त्यक्त्वानेतल्लवयोतेजोवसेवयमौक्तिके विदंशागतयानिर्मेयकचस्थितनायके १९
तेसारहासमरतिः कालव्यालविभूषणे मोहयाम्बदमकरेवाग्राम्बिकेसरी २० ॥
मोहाहृदयाद्योमनस्त्रिमिरमाशुमे केनवितानदीपेनमिथितनविदोवर २१
विधनमप्रवेदनतेमदाम्भनदुराधयोनतयमाप्नुवेति येसंगमेनोतममानसानो
विशानमासीवनिशाकरेण २२

ताणोयायेघयास्यानयावाशुरोकेसरीवचोदयामिभवदुपदेशाजन्यज्ञानेनेतिभावः २० हृदयेहृत्पुंडरीकस्या
नेनदेवदुःप्रवेशत्वाद्दटवीतस्यजाड्यावरणेहेतुत्वाञ्चीदारे मिह्निकामतेतवाल्मतत्वान्वेषणप्रवृत्तस्यमनस
त्तिमिरमिवविवेकदेनविधायकमज्ञानेकेनस्वरवकरेण शिरहवप्रधानेनवावितायते गनेनेतिवितानमुपदे
शोवितानदीपत्वादिग्रहरतिदीपः सर्वस्तेनमिथितविधारय २१ येउत्तममानसानासंगेनतत्फलेनोपदे
शेनतयेनाप्नुवेजितयाविधाउराधयोजगतिनविमेनप्रवेतिसेवंयः २२

वा॰ वै
प्र॰ टी
७२

मकरकेतुनाकामिनीनीलोकैः करोति यति हिंसिते ११ अथास्मिन्वाल्ये वयसि तत्र हिये लवः सद्दोवदोर
कुरङ्गो … न्यायादित्याभावः १२ विषयलक्षणं वैषम्यं अनादिजन्मान्तरेषु पितितिमत्तेषु प्रायये तो
निर्जन्मोतरभ्रमः १३ नन्वनन्वतामपिविषयाम्भुजानाः सुखादिभागिनो दृश्यन्ते तथा च तेषु को विशेषस्तत्रा
हनेति तस्यानन्तस्य १४ सर्वदुःखवेगस्य लोके स्थितात् तत्त्वमेवमहान्तु रुवार्थरतितदर्थमुपदेशमार्य
घतेत रितिः ततस्माइत्कडेतोः यथास्वदेतः सन्नुवीतशोकभयायासोभवामिशीघ्रं भविष्यामि वर्तमानसा

मायिनेसानिनीलोके मनोमकरकेतना कोमलेत्वुरनिष्ठीडैः कमलेकरिणायथा ११ अथचेत्वल
विषविषयवेष
घातुधातु … नचिकित्स्यते अयास्मिन चिकित्सायाम्नाकिल भवसाः कृतः १२
मेनविषेविषमत्त्वाते जन्मान्तरेषु विषयाप्यकदेहहरोविषे १३ नसरवामिनदुःखानितामित्राणि
नवांधवाः नजीवितेनमरणेवधायत्तस्यचेतसः १४ नन्दवामियथाश्रमनसर्वोपरविरावर वी
तशोकभयायासोलस्तथायदिशास्तुमे १५ वासनाजालवल्लितादुःखसकटसंकुला नियातो
त्यानवङ्कलाभीमरूपा सतनाटवी १६ ककचाग्रविनिष्ठ्युबसोदुशक्तोस्महेनते संसारव्यवहारो
त्थनाशाविषयवैशसे १७

मीयेलुटतथैवस्मात्गुरुपदिशेतिसे
बेधः १५ उपदेशाविलेबायस्वस्पदुःखा
निशयासंश्लिष्टतानिवेदोत्कटोदशीपतिवासनेत्यादिना वासनालक्षणैर्जालैर्लतासंकटैर्वागुराभिर्वावलिताविष
नाविषतेलुप्तनेविवानयोरितिनिपातोत्पातोनिश्लिष्टनप्रदेशो विपत्तेयदोनिरयस्सर्गोवा स्ततनेवाटवी स्र
ल्पे १९ ककचस्याग्रदंशनेविनिष्ठेषचर्षणे आशाविषयाम्भानतनेवेशसं विशसने १७ ७२

1048

एवंनिपातेस्यहे पलीनिपातेनयमदंनदम्यद्दनियातिसनिसेमाशिथिलिशपिकटंतोनैवुघीतिशयंवैरसानिशयेवापती।
नियोजंकालेनपाकयकृषिवशादल्पकटकटुनरमिसेवमवस्थाभेदेकोलाःकटुरसाः यथानिंवानोलताःबालदु
त्तान्यानिनहत् २ मन्यदेधर्मयात्रायचयादंधर्मवादोयचयानेतिभावः ३ दिनेप्रतिप्रतिदिनेनवीसायोदिवे
चनाभावेःवपुषेनित्येनात्मयीभावेनभावेसत्येतयापिकोदसत्यात्मनतनः परिपाकशङ्काभाषाणोशिविका।

ज्य४२

मन्यदेयातिकुटनामेतिसेसारसेस्थितिः कालपाकवशाल्लोलाःरसानिवलतायथा २ बुद्दिमायाति
दैर्जन्यसेनन्ययातिमानवे करेजकर्कशेराजन्यसंदेजनचेतसि ३ मेतेम्भविमर्यादाकरित्येवदिनेप्र
ति शङ्केनुमावशिवीकाटेकारकरवेविना ४ राजेभ्योभोगरोगेभ्यस्थितावद्धोमनीश्वर विरलविना।
कलिताबामकोतशीलता ५ नूनंदायसेयोधावेनसरवायममलिपः नदृषायममार्थ्योशाशाम्याम।
मनसाम... नात्यस्यास्तरेलोकस्यातातनेडूरुहद्य चापलोपदनेचेतःकयेयासामिनिहंति
नामिनेदामिमरणेनामिनेदामिजीविते यथातिसामितिसामितेयेवविगतज्वरे ७ किंमेराज्येनकिंभोगेः
किमर्थेनकिमीहितेः अहंकारवशादेतत्सयवगलितोमम ६ जन्मावलिवराशामिदृपयेयथोदय
येवद्धास्तद्दिमोत्तार्थ्यं यंतेतेयेतत्रजनाः १०

शिवीवमायशिवीटेकाररवेणमस्यतेमर्यादातनेविनेस्येनावानिशेषः स्पष्टः ४ आकलितास्वीकतापकोतयेकोयं
४ मर्यादाश्न्तणाद्यधनमाप्तिः ९ शांतिविनानान्योनिहंतिदेहरलीलादः स्वनित्यस्वेति ७ ८ इंद्रिनेःराज्या
विषयीरमलाषेरयितेवापततराज्यादि ५ इंद्रियाणेयवदृष्टाःयेषयोविषयेसेगमदुरूसजत्वात् नैर्गंथ्यै।
लियेजन्मावलीस्तरणायावरम्यायाचर्मस्थोवद्धाजीवासेषामध्येयेनाद्दिमोत्तार्थ्यंयतेतेनयवोनमाःइतिसेवंधः १०

गं
वा॰वै
प्र॰टी
८२

नयेयथापर्षविषादापभिनयतिनटत ३८ विभिरितस्यादिशावैदं यंविषादमोदहेनवोविचित्राउच्यते ३९ विनोतिक्रीडा
दोनिवसं रूपेणोपचर्यैनयति नैरन्त्र्यानस्यादयति तांस्वनिवर्तयतिभक्तयति [illegible] ततोलब्धास्वादस्सपैवनिरंतरंभो
कुमस्यानोपजंन्नामुजतिविधिः स्यंचनेप्रतिदर्षविषादादयोराग्याहानीवसदाशाप्यनिवर्तनरूपेषु ४० तदेवेहेव
सेर्येणविशादयतिस्याविर्भावेति ४१ हेलयाग्यनादरेणैवविचलिताः परिवर्तितास्त्रशेषाग्रस्तुनराः समर्थोपि
येनतथाविभूम्याचरणेचतुरः कुशलः ४२ कर्मणारसानोपसमविषमविपाकेनानानाविधात्रैलोक्यप्राणि
भिःकायलक्षणाःफलसम्पदाःसेस्तनयः सत्तानप्रतिजीवेभिन्नात्सलक्षणेभ्योकुमेभ्यः समयः कालस्तलक्षणे

क्षणमानेदनामेतिक्षणमेतिविषा तो क्षणेक्षेप्यनमायातिसर्वेस्मिन्नटवन्मनः ३८ इतस्मान्यदितस्मा
न्यदितस्मान्मद्यंविधिः स्वयमस्तनायातिसर्वेस्मिन्नटवन्मनः ३९ विनोतुस्वादयत्यतिनिदेश्यासजा
तिक्रमात् [illegible]नगामसदानीवनिवर्ततेनरंपति ४० स्याविर्भाव[illegible]भावभागिन्योभवभागिनः जनस्य
स्थिरतोयाविनापदेनचसेपरः ४१ कालःक्रीडत्यमंप्रायः सर्वेमापरिपातयन् हेलाविचलिताशेष
चतुराचारचतुरः ४२ समविषमविपाकेनोविभिन्नाहिभवनभूतपरंपराफलौघाः समयपवनपा
तिताःपतंतिप्रतिदिनमानतसेस्तनिकुमेभ्यः ४३ इतिश्रीस्वविरक्तिविपर्यासप्रतिपादनेनामाष्टविंशः
सर्गः ॥रामोवाच॥ इतिमेदोषदावाग्निदग्धेमहतिचेतसि प्रस्फुरंतिनभोगाशामृगतृष्णाःसरःस्विव १

नपातिताः प्रतिदिनेपततेति तयाचपतनपर्यवसितेसर्वेडस्पमेवेतिनकुचिदास्थायुक्तेतिभावः ४३ इतिवा
सिष्ठेमहाविंशःसर्गः २८॥ दोषाणांदर्शनात्सर्वेनिर्वेदःस्वसवर्णयेते रामेणतत्त्वप्रश्नेपमनुपदेशास्यपार्थ्य
ते इत्यदोषदर्शनात्स्वचितेतत्वभुभस्यापर्यवसितेनिर्वेदेदर्शयतिइतीत्यादिना दोषपदेनतद्दर्शनेलक्ष्यते
दोषाणामेववाविवेकभुक्यारूपानोदग्धतावितस्यते एवंदग्धेदग्धस्याबीजेमहतिविवेकविपुलेमरुस्था
वहिगतरूपाःस्फुरंतिनसःस्तु १ ८२

1050

जलदापवनीलाञ्जमालाभिर्वेष्टितोदरं उद्दामरत्नाः २८ आलोकानितिकेः पर्यायेणवाप्यर्वोक्तेः सर्वैव दि... तेऽदित २९ इत्वशाह्येन पंकोदस्नातदोलंभ्यायीयावत्वमुत्तरत्राणि अनयाजगतस्थितया ३० ३१ इदसदेकरूपेस्थि रेनकिंचिद्दर्शनीतिसंबंधः ३२ चटस्यकायोमत्तेवेविशीर्णस्यकार्याकपरिणामक्रमेणपटनाहत्येत्यर्थः ३३ हृदिविपरिणामाद्यत्वपविनाशाद्भुतजन्मात्वाः षेचभावविकाराउत्तनोत्पादिभिरुच्यते नाक्रमेणप्राप्नुवाने।

तत्रोजलदनीलाञ्जमालावलितकोटरं तत्रमुद्दामरत्नैस्तत्रैकमिवास्थिते २८ तत्रेनाराविरचिते तत्रमर्कैनभाषिते तत्रभिंदुकलाह्लादे तत्रैसर्वैवदितःकृते २९ आगमापायपरयात्तत्रसंस्थितेना प्रापा नविभेतिदृश्येसारेर्धीरोधिकइवानया ३० आपदःतत्रमाप्नोतितत्रमायोतिसंपदः तत्रेज न्मतत्रोमृत्युर्मनेकिमिवनतत्र ३१ मागासीदन्यपदेहज्ञानस्वन्योनशोदिनेः सदेकरूपेभगवान्किंचि दस्तिनसंस्थिरे ३२ चटस्यपटताहेसायटस्यापिचटास्थितिः ननदस्तिनयहस्सेविपर्यस्तातिसहतो तनोत्युत्पादयत्यातिनिर्देन्यासुजतिक्रमात् सततराग्रहानीवनिवर्ततेतनरश्मि ३४ अणरेणाद यांति तःस्वरूपकेनापिदृश्यते प्राहृताःप्रभूतोसवैभावर्ततेजगत् ३५ जननेयंविपर्यासमजस्रमनु गच्छति जडसंदपरामर्षातरंगाणामिवावली ३६ बाल्यमल्पदिनैरेवयौवनश्रीस्ततोजरा देहेपि नैकरूपत्वंकस्यास्थावाह्येषुवस्तुषु ३७

नोदेहाभिमानितेश्रतितेभावविकाराः निवर्तंतेतचिरंतिष्ठतीतितेपिविपर्यसंतीत्यर्थः यद्यप्यस्तीतिसत्ता। तोदेहाभिमानितेश्रतितेभावविकाराः ... ३८ आवर्त्यतेनवि धिभावविकारेस्मृपास्केनपठ्यते नयथाविसास्थितानवक्षसमतानेवयोनविकारइतिभावः ३६ आवर्त्यतेनवि ... पर्यस्यते ३७ जननमोचेननसमहः जरस्याचेननस्यप्राणकरणादेः उत्पत्तिरभेदाजलस्यवसंदेनपरामर्शा। लिसर्गात् ३८ अस्यदिनेर्यातीतिशेषः ३७॥

श्रीं
बा.वै
प्र.टी
६१

नहितमेवनहिनमिवतमले यालोके यालोकने १६ नतनस्वविभवशालिनः १७ इतदग्धशङ्कोनिंदावचनो
१८ तिर्यक्केयम्यायिजन्म १९ कालः कालात्मा रविः सूर्यः रचयन्भूतजातमितिशेषः राम्रदानिप्रति
वाद्यविनाशाय स्थिररचितस्य भूतजातस्येतिशेषः अनुधावेत्यनुसरेति वाडवेवडवानले २१ वाडवस्य
भागलतणयावह्निः प्रसिद्धस्याविंधनत्वेन संस्तुक विशेषणमनुपयोगात् २२ २३ स्वदंतेरोचेते २४

नहितवलमालोकमानत्वानाथुनः पुनः सेवारसचनाराजन्तुनसनकेवराजते १६ दिवसास्तेमदीन
सेसेपदलाः क्रियास्थताः सर्वेस्तुतिपथेयानेयामोवयमपितृणत १७ मन्यहेतमपायानिषा
मद्देजायतेपुनः मपापिहतनूपायानोनोसादग्धमेहते: १८ तिर्यक्केपुरुषायानितिर्यचोनर
नामपि देवाश्चादेवतायोतिकिमिकेरविमोक्षिरे १९ रचयन्रश्मिजालेनराम्रदानिपुनः पुनः स्था
निवारसंबेः कालोविनाशावशीमीलते २० मसाविलस्य रुदस्य सर्वीवाभूतजातयः नाशमेवा
नुधावंति सलिलानीववाडवे २१ द्यौः श्मावायुराकाशयवनाः सरितोदिशः विनाशावाडवस्येता
न्संवंसेशकमिधने २२ धनानिबांधवाभृत्यामित्राणिविभवाश्चये विनाशभयभीतस्य सर्वेनी
रसतांगते २३ स्वदंतेतावदेवतेभावाज्जगतिधीमते यावत्स्मृतिपथंयातिनविनाशकुराक्षसः
क्षणमैश्वर्यमायातिक्षणमेतिदरिद्रतां क्षणंविगतरोगत्वंक्षणमागतरोगतां २५ प्रतिक्षण
विपर्यासदायिनानिहतात्मना जगद्भ्रमेणकेनामधीमंतोहिनमोहिताः २६ तमःपंकसमा
लब्धंक्षणमाकाशमंडलं क्षणंकनकनिष्यंदकोमलालोककंदरं २७॥

क्षणाम्बरकालेजनस्त्विशेषः २५ निहतशाङ्कोनिंदावचनोवा अनियतस्थितिमेवोदाहरणेनप्रपंचयति
तमःइत्यादिभिः आकाशमंडलोदाहरणं हृष्टोता तमोलक्षणेनपंकेनसमग्रानस्पर्शकनकस्यनिष्यंदो ६१
द्रवरूपःकोमलेनसुखस्पर्शेनचंद्राद्यालोकेन २७॥

1051

लताभिर्वलिताः सेहता मरुमध्यः पदे लक्षणेनिर्वृत्तलता ८ वारिभरदकस्थाने विपर्यस्यति विपरीतावस्था
मापद्यते ९ सर्वस्वभावान्तभावानरे १० अस्याः दीपो दीपकः ११ यथा कमलादेः प्रतनस्ततः पुनः सर्वमार्गेण पान्था
दिवीजराशिस्थितेन विपर्यासे ते ते भोजलेन सर्वमार्गे बोध्यता नौरूपस्थादिभावेन विपर्यासमित्यर्थः १२ इयजा
गती स्थितिरेव सेतारम्यकर्दमोऽहता सेतानलतरणया आयमदी आर्द्रवरातिशयः सैव नदी नतेको सकोश
लातिशयप्रकरनायन्दते आवेशेन विहृता परिवर्तमानेव जनितभ्रमा आलस्यते इतिसेवेयः तदनन्तरं पंचविंशिन

पालनावलिताभीमा भावसंविपिनावली दिवैसैव सायाति पुनर्मरुमहीप
दं ८ सलिलं स्थलतां याति स्थलेभवति वारिभूः विपर्यस्यति सर्वं हि सकारणोत्तु
तृणं जगत् ९ अनित्यौवनेबाल्यशरीरे द्रव्यसंचयाः भावाद्भावांतरे यांति तरं
गवत्सदा नरे १० वातेनदीपकशिखा लोलं जगति जीविते तडित्स्फुरणसं
काशा पदार्थश्रीर्जगत्त्रये ११ विपर्यासमिवं यातिभूरिभूतपरंपरा वीजरा
शेरिवाजस्रं पूर्यमाणः पुनः पुनः १२ आलस्थिते स्थितिर्येज्ञागतानतितभ्र
मा नत्तावेशविहृतेव सेतारम्भदीनदी १३ मनः पवनपर्यस्तभूरिभूतरजः प
टा पातोत्पातपरावर्तपराभिनयमूषिता १४ गंधर्वनगराकारविपर्यासवि
धायिनी अपांगभंगुरोदारव्यवहारमनोरमा १५ श्रीरामायनमः

हिमनएव पवनस्तेन पर्यस्तेन उद्धृतभूरिभूतेषु प्राणिलक्षणं रजो बहुमेव पटोयस्याः अतएव प्राणिनोयया
तोनरकादाब्रुमानेत्स्वर्गे परावर्तेमध्यमलोके तत्पथपरावर्तक्षेत्रमभिनया भावव्यंजकचेष्टास्ताभिर्भूषि
ता १४ तामेव वर्णयति द्वाभ्यां विपर्यासोऽन्योऽतिवैषम्यं तदीनानेचयिधानगारुडविद्याप्रसिद्धा
अपांगाविवर्तभंगुरैः अस्थयलैरपांगपातैः भंगुरैर्व्यवहारैर्मनोरमा १५

यो.
वा.वै. अकमर्यमनन्योपसंहारत्वाद्विमित्तस्वस्योद्वेगोऽदर्शीयति जन इति कुकलाभिः कौटिल्यवातर्यैः हतजनो विवेकोऽडः
प्र.टी. खैरसंगो संबंधः तद्विधुरैस्तद्रहितैरभिन्नैस्त्यक्तैर्डः खदिनैः साधनैः फलैर्वा विधुरा रहिता अवशेषः खानुवे
७. धिन्यवेति यावत् ८। इति श्री वासिष्ठतात्पर्य प्रकाशे वैराग्यप्र· सप्तविंशतितमः सर्गः २७ इह सर्वेषु भोग्येषु वैरस्य प्रति
पत्तये वर्ण्यते सर्वभावानां विपर्यासित्वभावकनाः सर्वभावानामविरतविपर्यासस्वभावतादर्शनादपिनते

जनः कामासक्तो विविधकुकलाचेष्टनपरा स्ततस्तस्मिन्नस्मिन्जगति सुलभो नाथ सुजनः किया
पु: डः स्वाभिर्गा विधुरविड्डान्नमखिला नजानेनेतव्या कथमिव दशा जीवितमयी ८। इतिश्री· अति
स्वला प्रतिपादने नाम सप्तविंशतितमः सर्गः ॥ श्रीराम उवाच ॥ यच्चेदं दृश्यते किंचिज्जगत्स्थावरजंगमं त
२ त्सर्वमस्थिरं ब्रह्मन्स्वप्नसंगमसन्निभम् १ शुष्कसागरसंकाशो निखातो योऽद्य दृश्यते स प्रातरभ्रसंवीतो
नगः संपद्यते ... २ यो वनव्यूहविस्तीर्णो विलीढगगनो चलः दिनैरेव स यात्युर्वी समतां कूपतां च
वा ३ यदंगमद्य संवीतं कौशेयस्रग्विलेपनैः दिगंबरं तद्वश्वो गर्ते विशीर्णे तावटे ४ यत्राद्य नगरं
दृष्टं विचित्राचारुचंचलं तत्रैवोदेति दिवसैः संशून्यारण्यधर्मता ५ यः पुमानद्य तेजस्वी मंडलान्य
तिष्ठति स भस्मकूटतां राजन्दिवसैरधिगच्छति ६ अरण्यानी महाभीमा या नभोमंडलोपमा प
नाकाच्छादिनाकाशा सैव संपद्यते पुरी ७ ॥

बाष्पवासः उत्पाद यच्चेदमित्यादिना स्वप्नसंगमः समाजमिलने १ निखातो गर्तः प्रातर्ग्रहणं कालांतरोपल
क्षणं २ वनव्यूहेन वनसमुदायेन विलीढगगनः स्पृष्टविततनभस्तलः उन्नत इति यावत् दिनैः कैश्चिदेव ३
अवटे गर्ते विशीर्णे विशीर्णाभविता लुठ ४ चंचले पुनः पुनश्चरत् ५ अधिगच्छति प्राप्नोति ६ महा
रण्यमरण्यानी विस्तीर्णतयानीलतया च नभोमंडलोपमा ७

1053

२४

आसक्तोन केवलेषु रूपार्थदानैः सन्तुनमहानर्थोपीत्याह आदातुमिति अनयानोऽक्तस्य भोगशालिनोपदेस्याने
साम्यराज्यधनादिवा आदातुं संपादयितुं मिछन्तु स्वैरं यतमानो लोकः रागलोभादिमदेन सचेतसः पतत सन्
अपायास्मिन्स्वर्वं वयसेच यशोकेयतेति अनुमर्थमर्थानितन्यासेन दृढयति पश्चादित्यादिना पशुच्छागादिः पतति
स्वनुपद्यते आनीलादस्मिलावल्लीमर्धाहिमसम्यक्रीतादिवल्लीशब्दते २७ अवान्तरे दुर्गमेतानीदशपवन्मला
न्नतपवर्तिरर्थकोशान्यशतोविसाणिसिरन्तपभोगस्ताय यानीकियावत् छायादीनिर्येषांतस्याविधाः सन्तु
८४ माः शरीरपोषणाविवोपयोगात् तता ऽर्थनाशिताविद्याविनयधनादिसंपदोयेन लयाविधानरास्वतल्पा
पवश्यजनस्मादिसर्पः निरर्थकोऽशेषनिपातेसमस्याफलकल्लोकः २८ यद्यपिकश्चिद्धार्मिकोऽपिसंति

आदातुमिछन्नपदृश्य तमानोऽसवेतसैवापतनोऽपालोकः पतत्यशेकेपशुरधिकृतदानीलवल्लीफलवो
कदेव २७ अवान्तरन्यलानिरर्थकोऽशाखापालनापरफलपक्वनाः शरीरएवतत्संपदस्यसंभक्तुम्
समर्थानमानराश्च २८ कविज्जनोमाहुवरे पुरुकविकठोरेषु चसंचरन्ति देशान्तरालेषु निरंतरेषु
वनान्तरेष्विवकुम्भसाराः २९ धान्तनेवाणिदिवसेपतिभीषणानिरम्याणिवाविलुलितोन्ततमाकु
लानि कार्याणिकष्टफलपाकदतोदयानिविस्मापयेति नशावसमनोऽसिकेषां ३० तथापिविवेकि

नोऽदुर्लभाः शिवकुंजनदैविपमाहकुचिदिति देशान्तरालशहेनाशफलान्तरापाचिनभ्रमयोगश्चैते मा
हेवेद्यादा तिगुणत्वमादिसिंदर्पविद्याविनयादिचनदनस्य कठोरेषु कोधलोभनेष्ठयशालिषु वनमध्यभा
गालोकवेरेषु वयवेषु २९ नतानीचुदेशाहष्ठाडःखिनस्तन्निमित्ते दैवं निंदति धान्तरीति शवस्य चेतनना
न्यल्पकल्पस्यधान्तदैवसयदिज्ञोवन्याक्तेहृशोनिर्दयः स्यादित्यभिप्रायः दिवसे प्रतिदिने दिने कर्मप्रवचनी
यैर्नैवद्वीसायोनतनानवहिर्वचनेकृते फलतोभीषणान्यापातनोरम्याणिवाशब्दः समुच्चये विलुलितोन्तत
तैः रागादिभिरन्यतव्याकुलितचितैराकुलानि परिणामे कष्टफलपाकेन दुःखितारंभास्युदयानि नवानि कार्याणि

कि०टी०कि०ता०नि०वि०ला०सो०वि०टी० ५२

1054

1055

भकरिकादिलांछनानि अन्येषां केकरोगुविजीवानि प्रसिद्धानि तडेलन्तणत्वं जीवोलमस्तिति २५ अवदाराःशा
बीयाः स्वाभाविकाश्च तएव महांतो लतरागभ्रताभोगा यत्नोः रजस्तमसी प्रकृतिगुणौ २६ कोऽवस्थोऽद्भवायस्यात्
घाविधान्तस्थेरोगाबदितेषेळोऽयसेरत्याचिरेविभ्रमेणेतियावत् महेश्वरैर्वेसादिभिः सहितेषुनः स्पष्टार्थमार
त्वलीलातनोतीन्युत्तरेणसंबंधः ३० लास्यमेषी भुवि नयप्रचुरा ३१ आचाराणांश्रौतस्मार्तादिसत्कर्मणांचार
कलनोसम्यक्प्रवृत्तिश्चलेखनतेजतयोः चलोकलिद्वापरयोः रचनांकीराग्रुपिकादिरूपा ३२ इतिश्रीवासि

जीवोलमस्मकरिकाभवनेजोभिरुज्वला समाधिकेकरणस्थैरीभजयोरस्यभूषणे २८
अवदारासदावंताहस्तदङ्ः स्वपरेयरा रजः सूर्णतमः श्यामारोमालीतस्यराजते २९
पवेप्रायः सकल्पांतेकृतांतस्तांडवोद्भवी अपसेहत्यनंतैरहास सहासहमहेश्वरैः ३०
पुनर्लास्यमयीनृत्यलीलांसर्गस्वरूपिणी तनोतीमांजराशोकदुःखाभिभवभाविता ३१
भयः करोतिभुवनानिचरांतराणि लोकांतराणिजननजालककल्पनांच आचारचारु
कलनामचलाचलोचपकाययाभकजनोरचनामस्त्विल्लः ३२ इतिकृतांतविलसिते।
नामपंचविंशतितमः सर्गः ॥ रामोवाच ॥ कृतांतस्यैवमेतेषां कालादीनां महात्मने ससा
स्या रनाम्निकेवास्थामादृशानाम भवतिद्विज १ विक्रीतानिवतिष्ठामपतेदेवादिभिर्वयं मुनेप्र।
पंचरचनैर्मृग्यावनमृगाइव २

एतात्सर्गप्रकाशेवैराग्यप्रकरणे पंचविंशतितमः सर्गः २५ ३६।
प्रपंच्यतेदोषभरैर्हिसंसारदुर्दशा कालादिपारतंत्र्येणवैराग्यस्योपपत्तये करोत्येवंकालःकितेनततव३।
त्याशंक्यकालादिसर्ववस्तुषुस्वस्वदोषदर्शनेनप्रपंचयिष्यंस्तत्फलेवैराग्यरूपानास्थामेवतिदर्शयतिहतइत्या
दिना एवस्वरूपेहतेचरित्रेआस्थाश्वासः १ दैवंप्राक्तनंकर्मत्यादिः प्रधानेयेषांतेः एतेः प्रात।
केश्वरैर्भिः शब्दादिविषयप्रपंचरचनैर्मृग्यामोहिताः २

गी.
वा.वै
प्र.टी
९३

ममार्थैः समः साम्यावस्था विभ्यासोयस्य अविरतेम्बन्तमानभोगजीविनादिन्तृकासंततमितिवासमासोत्यास्य
नाथः शिशिरपरिदहीनः समास्यायो वैङ्गायस हृष्टालोयदेशोयस्य कवलनोन्मुखवरदरमशणमात्रयरः का
लनामाप्तसतेः समस्मार्गप्रवर्तनेनलोकं जनमित्ययोतरमापिनमयते २ दुराशाभिरेनर्दहति दारुण्ये वैसया
इन्द्रियाणिस्मणवदिरयीतिशाषः तथाहृष्टाते पियोजसे ४ कालमर्यादारूपकृतांतत्सवलभाभिया इन्द्रियाणां
पराकृहतिनियमलक्षणानियतिर्नियोतत्सु समाधिपरेषु अन्तरवी अन्यकाने वा धृतिर्येवं विधुरयतिवियोजयति

पयोनार्थसमाम्नायः कालः कवलनोन्मुखः जगत्यविरतेलोकेपातयत्यापदर्णवे ३ दहत्यनन्तदुरा
शाभिर्देवो दारुणवेसया लोकन्नसप्रकाशाभिर्लाभिर्दहनीयया ४ धृतिविधुरयत्येषामर्या
दारूपवल्लभा स्त्रीत्वात्स्वभावचपलानियतिर्नियतोन्मुखो ५ श्वसतो विरतमत्तजालेसर्पैर्वाति
ले हतास्मः कर्कशाचाराजरानीत्वाजरेवपुः ६ यमोनिर्मूणराजेन्द्रोनातीतानामनुकंपते सर्वभू
तदयोहाराजनोदुर्लभतां गतः ७ सर्वाएवमनेफलाविभवाभूतजातयः दुःखायैवदुरन्तायदा
रुणाभेतत्तमवयः ८ आयुर्वेणवचपलेमत्स्योकानतिमरः नारुण्यंचातिमरलेवाल्पजत्रुतयाहतन्
कलाकलेकिनास्लोकोविषयवाभयवेधने भोगाभेचमरारोगात्तृष्णाश्चमृगतृष्णिकाः १० शत्रवश्चे
न्द्रियाण्येवसत्यंयातमसत्यतां प्रहरत्यात्मनैवात्मामनसैवमनोरिपुः ॥ ११ ॥ ৮=

तत्रदेहःस्थीत्वादिभिः ५ अजरेणहतंवपुर्जरानीत्वाप्राप्यनिर्दयराजानोरङ्कः स्वामी अतिनिर्दयइतियावत् ७४
सर्वाः अस्त्रोतात्मयिभूतजातयः प्राणिजातयः विरहदुःखाफलाविभवाः तुच्छेषयाः भोगभूमयो विष
याःलोकाणां ८ जरत्याभोदेन हृतमपनीतं ९ कलनेकलाविषयात्सेधानं १० सत्यपरमार्थेन सा ६२
मेतिमूढोनि देहादिविवेके अस्तत्त्वतो अपरमार्थोन्मत्तो ततएववेधदेहवत्वादिधुर्ये स्यतयामूत आत्मा
मनोभिमानात् मनोभूतस्यात्मात्मनेमनसैवात्मनाप्रहरतीवद्रुःखीकरोति ११

1057

अहंकारो ऽभिमान प्रधानमेतः करणे कर्म कायलोकनायमलनप्रहूवणाये ति यावत् बुद्धयो व्यवसायात्मि।
कास्तद्दृत्यो वद्दिर्मुखवत्यो ऽपि चलवाम्रद्रवः सकृत्यनिसारा ऽल्पाः स्वल्पाः क्रियाः प्रहृतयः शारीराः लीलामान।
कालेद्दृत्यो वद्विमुखवत्या ऽपि चलवान्नद्रवः संगृत्यनिसारा ऽल्पा ऽल्पाः क्रियाः प्रहृत यः शारीराः लीलामाना।
सविलासाः ११ सन्ध्रमहृतयः आत्मस्व सैन्यमकाराः दोषाणामनाकिल्यो ध्वजिन्यः रसाः अनुरागाः नीरस
तो ऽप्यनुरागशून्यता विषयास्तद्दृणीयतामिति वा १३ वस्तुमत्रैलौकिके चित्ते दृष्टे ऽभिनिवेशत मिति याव

अहंकारः कले कायबुद्धयः यदि चलवाः क्रियाः फलदायिन्यो लीलास्ताः निरतो गताः १२ वो
स्त्वाविषयशालिन्यः सन्ध्रमहृत्यः ज्ञाताः नायदोषपताकिन्यो रसा नीरसतां गताः १३ वस्तुवल
नयात्मतैदत्तेचितमद्देकृतो अभावबोधिताभावभवो तो नाधिगम्यते १४ नयते केवले सायोम
तिराकुलितो नरा रागरोगो विलसति विरागो नो ऽपगच्छति १५ रजोगुणदना हद्धि लम सपरि
वर्द्धते नचाधिगम्यते सतेन नव मत्ते तद्दृशः १६ स्थितिरस्थिरतां याता तान्यतिरागमनो न्कवी
धृतिर्वैधुर्यमायाता रतिर्नित्यमवस्तुनि १७ मतिर्मौढ्येन मलिना पातैकपरमेवपुः ज्वलतीव
जरादेहे प्रतिस्फुरति दुःकृते १८ यत्नेन यामि युवता हृत सज्जन संगतिः गतिर्न विद्यते काचित्कचि।
त्क्वेदेति समता १९ मनो विमृश्यतीवान्तर्मुदितास्तं गता नोज्वल्यकरुणो देति हृदादायाति नी।
चता २० ॥

त अभावबोधिताः नाशग्रस्ताः १४ नोपगच्छती त्यादि लौकेश्मतिदोर्लभ्योक्तिः ननु स्वस्य प्रक्रमविरोधा
त् १५ अधिगम्यते लभ्यते १६ स्थितिर्जीवने अवस्तुनि फलशून्यविषये १२ मौढ्येन मोहेन पातैकप
रमेनाशैकपर्यवसिते १८ ननु धार्मिकस्य न नवकथमगतिर्न विद्यतेत त्राह का चिदिति स्वर्गादि गते रपिस्य
नित्यत याल्पस्वरवप्रायत्वादिति भावः १९ मुदिता परसुखदर्शनेन संतोषः नीचतामाशा हेन तद्दृ तरस्या

विरक्तिप्र. २०

1058

श्रीं
वा॰ वै
प॰ टी
९८

मधीशतो आस्थिरतो यातोत्यानोमरणजन्मनीऊर्ध्वयोगमनेवा आस्रो बःसंगः २१ भावनावासनाभावेस्वपगते।
सापिसानायैतो निर्मवेवंधनीवंधहेतुः भूतपरंपराप्राणीनिकायः कालेनतिशेषः २२ दिशोयात्स्वकालाद्वंधनाप्ति
तादृशः नदेवमथेचयतिदेशइति दिशानिश्चयच्छतिप्राणीभ्योवकाशमितिव्यपदेशाद्यविरुद्धंव्यपदेशोव्यवहारे
स्वस्यैवनिरवकाशत्वमितियावत् २३ यैराकाशोपिमनयास्मात्स्वभावेनस्वैरेणायते २४ सिद्धाःतानातिविके

धीरताधीरतामेतियातोत्यानपरोजनः सुलभोऽर्जनात्मेषोऽदुर्लभःसन्समागमः २१ आगमायायिनोभा
वाभावनामववंधनी नीयतेकेवलेकापितितेभूतपरंपरा २२ दिशोपिछिनदृश्यंतेदेशोप्यन्यापदे
शाभाक् शैलाअपिविशीर्यन्तेकैवास्थामाहृशेजने २३ अयतेसतयापियैर्भुवनेचापिभुज्यते
धरापियातिवैधुर्यंकैवास्थामाहृशेजने २४ शुष्यंत्यपिसमुद्राश्च शीर्यन्तेतारकाअपि सिद्धाअपिवि
नश्यन्तिकैवास्थामा॰ २५ दानवाअपिदीर्यन्तेध्रुवोप्यध्रुवजीवितः अमराअपिमार्यन्तेकैवास्थामा॰
याकोप्याक्रम्यतेवक्रैर्यमोपिछिद्यतेनियम्यते वायुरप्यवायुत्वंकैवास्था॰ २७ सोमोपिव्योमतांयाति
मार्तंडेश्यतिखंडतां भग्नतामग्निरप्येतिकैवास्थाः २८ परमेष्ठ्यपिनिष्ठावानिह्रियतेहरिरप्यजः भवो
प्यभावमायातिकैवास्थामाहृशेजने २९ कालःसंकल्यतेयेननियतिश्चापिनीयते खमप्यालीयतेनेन।
तेकैवास्था ३० अनन्ताआवाद्यमुद्दर्शिनत्वेनातातमर्तिना भवनानिविरंच्यतेकेनचिद्भुमदायिना ३१

योगमेवरसायनादिभिः २५ २६ वक्रैराक्रम्यतेच यैतेनितरांयम्यतेउपरमेप्राप्यते २७ व्योमतांशून्यतां २८
निष्ठापरिसमाप्तिः ह्रियतेसंह्रियते २९ कालःप्राणुक्तस्त्रिविधः खमनवछिन्नावरणाकाशः ३० अनन्ताख्यो
वेन्द्रियाविषयः अवाच्यंवागगम्यं इदर्शीचचतुरायगम्यंचततत्वं स तत्वंरूपंयस्य मूर्तिःस्थूलंरूपं विरच्यते।
त्वात्मनेवमायामप्रदर्श्यते ३१ ९८

श्रीः४

1059

अहंकारकलाः अभिमानोंऽशः तस्य शाखा स्थितेषु मध्ये इति शेषः ३१ सर्वबाधकत्वेनोपपादनाय तस्य निरंकुशत्वाते।
अमादशिलेत्यादि त्रिभिः शास्त्रावसरविलोपलक्षणविधासः यथारिपोरिति हानित्वादिपदातेः साधिरूढेनेश्वरे
णाधिष्ठमाणाः शिलाशैलवनादिदुर्गमप्रदेशेषु किरणाख्याः सारैः सोचशन्दिवस्थितो दिवाकरो रथवद्रुतमेवत्वेते
वनेजलेयोऽग्यलयापर्वतादिशिखरादेगेनप्रवहतेनैयथाविन्दुलाः स्फटिकादिपाषाणाअपोधः प्रेर्यन्ते तद्
दवशोऽस्वतेयः शब्दादीनामपि भवत्यवाहेणोपमानत्वादितिभावः ३३ धराभूमिः सैव गोलकं ज्योतिः
शास्त्रेतयाप्रसिद्धिः । यस्मिन्देवानामायतनभूतेनचक्रे ज्योतिश्चक्रे तेन वेष्टनेन परितो व्याप्यते अतोऽहंकल।

अहंकारकलाभिमानस्सर्वेशोनरवासिना नसोस्तिविपुलोकेषु यस्तेनेहनवाध्यते ३२ शिला
शैलकवप्रेषुसोऽस्वभूतोदिवाकरः वनयाशाणवच्चित्यमवशः परिचोद्यते ३३ धरागोल
कमेतस्यस्कराम्वरगणास्पदं वेष्टनेयिस्यचक्रेणपक्कातोहमिवनचा ३४ त्रिविदेवाभवि
नराःपातालेषुचभोगिनः कल्पितः कल्पमात्रेणनीयंतेजगतोदशां ३५ कामश्चजग
दीशानरणलब्धपराक्रमः अक्रमेणैवविक्रान्तो लोकमेतम्बलाति ३६ वसंतोमत्त
मातंगोमदःकुसुमवर्षिणः आमोदितककुब्लुक्ष्यतोनयतिचापले ३७ अनुरक्तांगना
लोललोचनालोकनाहतिः स्वस्थीकर्तुं मनःशक्तोनविवेकोमहानपि ३८॥

२४

विशेषः धराविवर्तेषु भूमेर्दाहसावनादिविकारेष्वाकल्पं ज्योतिश्चक्रस्याविनाशाद्दार्ढ्यसूचनाय चक्रेति वि
शेषणं ३४ कल्पमात्रेण संकल्पमात्रेण नयाचात्मेतपारवश्यमपि जगतोमहान्दोष इतिभावः ३५ दो
षांतरात्मपाद कामइत्यादिना अक्रमेणाअनुचितप्रकारेण आक्रम्यवशीकृत्य नियंत्रमीश्वराधिष्ठितिर्चा।
लविस्ृंखलःस्यात् नासीनयेत्यादजगदीशानेति ३६ वसंतएवमत्तमातंगः कुसुमवर्षणमेवमद
५ वर्षणमितिअलरूपके चापलमितिभयोन्मादभावद्वयसंभेदः ३७ ॥३८॥

मो०
वा० वै०
प्र० टी०
९५

1060

तुरःप्रबुद्धतनः पुलकः बोधपत्रानिरुद्ध्रलेभइतिभावः ४९ धूमितेहेतुःकालेतिभावाइतिशेषः ८० सर्वोकदोषलतयो
पुरुत्पकेषुस्थिताः सारंगाः मृगाणां पतिर्णो वा दुराशापाशेनपाशितो नोकद्वः तेतोजन्मजंगलेविशीर्णाइतिसंबं
पः ८१ तैःकृतदोषप्रसुतैः कुकर्मभिः काम्यनिषिद्धाचरणैरायुः संदीपते फलेस्वर्गनरकादि आकाशेचेत्या
दपलवलतास्थितानत्कनकंठपाशोलेबनतहृश्यमताः इति ताबंबनं दुःखपतनावसानास्थितिकमित्यर्थः आत्ला
तन्निहत्सुपायोऽहेतनार्थिनापि दुर्लभेस्याहृत्वदीति ८२ नास्मोधस्ताम्रग्रीतठप्रतित्तएमतिहलभेत्याह त्रयेति

परोपकारकारिण्या परार्तिपरितप्तया कुरुपवत्सर्वोमनेस्वाल्पशीतलमाधिया ७९ उत्पन्न
ध्वंसिनः कालवरवानलपातिनः सेव्यान्तेकेनशक्यन्ते कल्लोलाजीवितान्बुधौ ८० सर्वप
वनग्रामोदारुराशापाशपाशिनः दोषगुल्मकसारंगाविशीर्णाजन्मजंगले ८१ संदीपनेज
गतिजन्मपरंपराहलोकस्यनैरिह कुकर्मभिरायुरेतत् आकाशपादपलताकृतपाशक।
ल्पंयेषांफलेनतदिविचारविदोपिविद्मः ८२ अद्योत्सवोयमृतुरेषतयेहयात्रा तेबन्धवः सुख
मिदंसविशेषभोगं इत्यन्नथैवकलयन्स्त्रविकल्पजाला लोलपेलवमतिर्गलितीहलोकः ८३
इतिदैवदुर्विलासवर्णनेनामषड्विंशः २६ ॥ रामोवाच ॥ अन्यद्भुतालातितरामरम्ये मनोरमे
एवंजगत्स्वरूपे नकिंचिदायाति तदर्थजाते येनातिविश्रान्तिमुपैतिचेतः १

गलतिविशीर्यते ८३ इतिश्रीवा०प्रकाशेवै० षड्विंशः सर्गः २६ उक्तान्तेकेषुभावेषु निःश्रेयसाविरोधि
षु विस्तरेणपुनर्दोषान्वैराग्यायेदकीर्तिताः प्रत्येकमन्तेकेषु नन्तेकेषु च भावेषु समुच्चितदोषान्तराणि प्रपंचयन् ९५
त्वचित्तविश्रान्तिहेतुलाभंदर्शयति अन्यच्चेत्यादिना अन्यच्च पृच्छामीति शेषः आपाततोमनोरमेवस्तुनस्त्वद
ऽप्येजगत्स्वरूपे येनलब्धेनचेतः नितविश्रान्तिं सर्णीकामतामुपैति ततादृशं किंचिदपि अर्थजातं नायाति।
चेतसितत्तो अन्यच्चनत्वं नायाति न लभ्यत इति वार्थः १

२:४ १०६१

ननुनपयात्मर्षाणां तुः त्वपणेनेत्पर्थः २
रागपवरयोगिगिरिगुहाः विशेषेणरहसनेभनपनके वलेषु रहार्थसाधनहत्वनपायप्रमाणुः त्वपणेनेत्यर्थः २
जीवितेजीवनेसपवचेचरीकोभ्रमः सेसारोरोदहिकसमारंभस्तदेवसरः ३ ग्लिंषीनिमानतेनानिम्नेतेनिशेषः
नसाधोकायपवलतावती ४ सारतरोवेगवतीबलवतीवामलनिकाघोषपतिहेननेतरदत्तासमर्थी
॥५॥ धर्मेणानिर्वेधेनसाक्षादनेनवक्रा धर्मभर्यानभिर्देतिणादेशाशहिदा ऊर्मिभिरालुलिताकाऊ।
लिताखनमलघुवान्मेनी भतएवापोभवतीमजनोनरवोरद्वियपाहेरपिघ्नलोऽस्ति पतोधीरान

बाल्येगतेकल्पितकेलिलोलेमनोन्मेदारदारीयुजीर्णे शारीरकेजर्जरतांप्रयातेविरूपतेकेवल।
मेवलोकः २ जराविषाराभिरुनोशरीरसरोजिनीहस्तरेविमुच्य त्वणाइतेजीविततेचरीके
जनतसंसारसरोवरेषु ३ यदापदापाकर्मपैनिःलेतदातदेयेनिमानतेनोति जराभरान्
स्वनवृक्षलताविजर्जराकायलतानरागी ४ तृष्णानदीसारतरप्रवाहपमुखाविलानेतपदार्थ
जाता नटस्यहेतोषहलनमलनिकाबहलावहतीबलेके ५ शारीरतोधर्मनिवेधवहामे
वाबुधावालुलिताभ्रमेती भलोघतेपंचभिरिंद्रियारपैरथोभवतीमकैरधीरा ६ तृष्णा
लताकाननचारिणोमीशाखाशतेकाममहीरुहेषु परिभ्रमंतः त्वपयंतिकालंमनोमृगानो
फलमाप्नुवंति ७ कुरंगुरूनाग्निविषादमोदाः स्वास्थ्येनोन्सिकमनोभिरामाः सदुर्लभाः।
संयमस्तदरीभिरनादतानःकरणामंदोनः ८
विघ्नेतेधीराविवेकधीमेतोवैराग्यधैर्यशालिनोवाजोवायस्यामयाविधा ९ लताप्रधानेकाननेल
ताकानने शाखाशतेपरिभ्रमंतः इतिविशेषणान्मृगान्वयशाखामृगाः कालेआयुः त्वपयंति ७ क
रूपेषुस्रापत्सु स्वास्थ्यपातुसंपत्सु नोत्सिकेनागर्वितेनमनसाप्यभिरामा नजर्थकोनशाहोप्यस्तितस

वा॰
वै॰ प्र॰
टी॰
९९

ज्वराः समदाम्ल एवमंत्रणा यस्मिन् येनत्वं तितिमयि शोयौत्कर्षविमर्शपरे सतिन स्मराः नोत्कस्मराः महूस्तेनिया
वन् येदेहे ह्यिंयाभो धिवर्तमानो विवेकवैराग्यादिना भाविते च मलानां तानो विदेनमण्वस्मराः नच दुर्लभमनुपाय
दौर्लभ्यादितिभावः ९ ननु कर्मैव तयोपायोऽस्तु न शान्तः श्रीकि वैति अप्यर्थ एवकारः कस्यचित्कदाचिदपि
क्रियाश्रीकि संक्लेशेन नाशेन वा शद्दिते पर्यन्तः संसारावसानेन तु वेयन्फलं तेन अभिरामानदृश्यते तथा च
ह कर्मजितो लोकः क्षीयत एवमेवामुत्र पुण्यजितो लोकः क्षीयते इत्यादिश्रुतेः कृतकफलस्य नाश
नियमादिसनाशस्य दुःखपर्यवसितत्वाच्चेति भावः याक्रियापत्याश्रित्य विश्रान्तिस्तास्य १० यत्रास्त
निभाग्योदये कीर्तिमता पलत्वा यस्य कलानाम पिये यादितनिदे तराग लोभादिप्रावल्याद्दौर्लभ्यं तत्र किं
५ तनिमा तेग टानरोगेरणो बुधियेम यितेन स्मराः स्वराल्पवेद्म नस्त रोगदेहे ह्यिंयाभो धिमिमे तरोति ९
श्रीकिस्य पर्यन्त फलाभिरामानदृश्यते कस्यचिदेव काचित् क्रियाद्वारा शान्तचित्तस्य मिया में स्वविद्याति
नृपतिर्लोकः १० कौशेयं जगदिन्द्रदर्पमताये: श्रियामृदंसवबलेन लक्ष्मी येश्वर्येणतन्तयेर्व्यवेधान
मुक्ति सत्योऽसलभामहान्तः ११ अप्यन्तरस्थेम शिशिरेल सुतैर्वज्वालया भ्यन्तरे संस्थितेन वा सर्वे समायाति
समिद्ध वेगाः सर्वाः श्रियः सेनतनमा यदस्त्र १२ पुत्रा स्वरास्वपने च बुद्ध्या प्रकल्प्यते नात रसायना
भ सर्वं तत्सोपकरोत्यानेयत्रानि रम्या विषमस्थैनैव १३/ वाक्यमदाफलस्यमोतस्येम भिप्रेत्याहकी
नैति श्रियासेपदागृहेस्वार्थिगृहे सत्वबलेन सात्विकत्व माविन यो दायादिबलेन लक्ष्मी तेन हिमासर्गीवरा
जते ११ सनितभाग्योदये सर्वेसर्वे सर्वाभिलषित प्राप्तिः तलभेति उरुषप्रयत्न वैयर्थ्यमभिप्रेत्याह अप्यंत
रस्थमिति गिरेः शैली शिलामयी यामिति: कर्मधारय निमितः पुंवद्भावः तत्र यो स्थितमपि वज्रनिर्मितं वा
दृश्ये यसालयस्याभ्यन्तरे संस्थितमपि वा सर्वं सभाग्यजननमिति शेषः सिद्धयोः णिमाद्य स्तेषां वेगेस्वराभिः
साफिनाः आपदूरणेहसोलाश्च १२ आक्षिपपर्यन्तेत्यत्नपरोक्तमेव प्रपंचयति पुत्रा स्वेत्यादिना: प्रकल्प्यते भ्यो

1062
॥३॥

आदौ धनार्जनभोगलक्षणावस्थाकामार्थाभ्यामेव धर्मोवाप्तौ कृतान्तरा भिरङ्गानाव।
धर्मेतिकाल द्वुगुणमेव रत्नस्थान १६ आदौधनार्जनभोगलक्षणावस्था कामार्थाभ्यामेव धर्मोवाप्तौ कृतान्तराभिरङ्गानाव।
धर्मैरिक्तान्द्रगुणमेवग्रहरस्थान् ५१ मनु
काशाभिर्लौकिक क्रियाभिः वर्द्धितो मम ग्रहस्थाश्रितकं वर्द्धितवलो ले कायवयोवसाने इयं न दृश्यापनुषजते ५१ मनु
मामत्र धर्मार्जनस्यानौ चेन्नास्ति विश्रान्तिस्तदर्जनव तां भवदादीनां नरकलताभालुर्मानमेध्याशेषधर्मफलस्वर्गपुत्रादे।
ध्यसारतामादद्रुग्रोगनेतिति नरेगवदेहुरोरतपदवत्र नवामसमैरग्रामप्राथे: हियस्मादिन्ने धनात्मनिरुचिर्यस्य सलो।
कोजमुविश्वातेवचनेश्येभाव: तपवद्धिलाभस्तुच्यते यल्लब्धेनापि मनैपेन पर्यवस्यति अयमस्तु लाभो विवेव

तिष्ठायुक्तो विषयानवस्थामुपागत: कायवयोवसाने भावान्तरं न्यानित्यधर्मैरिकान्नजेनर्जरावानुभिद।
स्त्रीत: १८ कामार्थधर्माश्रितकृतानताभि: क्रियाभिराद्यो दिवसानिनीत्वा चेतस्यलद्धदिशापिच्छलो लवि।
मथितिमासह्यलकेनपुंस: १८ पुरोगमेरथ्यनवाम नयेल्लरंगिणीनेगतवेगकल्पै: क्रियाफलैर्दैववशाद्यपैते
विद्ध्यतामिन्नरुचिर्हि लोक: १९ इमाम्यनतीति विभाविताभिकार्याण्यपर्यन्तमनोरमाणि जनस्यजायाज
नरंजनेन जवाज्जरांतेजरयंति चेत: १७ यानि निजीर्णानि यथा न रुणां समेत्यजन्मानुलयं प्रयाति नयेव।
लोका: स्वविवेकहीना: समेत्य गच्छन्तिजनोप्यदोभि: इतस्ततो दूरतरे विहृत्य प्रविश्य गेहे दिवसावसाने
विवेकिलोकाश्रयसाधुकर्म रिक्ते हि रात्रौ कटयन्ति निद्रा १९ विद्याविते शत्रुजने समस्ते समागतायामभित
स्त्रलक्ष्म्यां सेवेनपतानिसखानि यावन्तावत्समायाति जनोपि मृत्यु: २०
नासार्थे यथास्वल्पायु: पुत्रलाभो
यथावामनस्यैवदिशामिवलाभ: तथाच श्रुति: सयोन्मदात्मन: प्रियं ब्रुवाणं ब्रूयात् प्रियं रोत्स्यतीति तथाचन।
तल्लाभादाश्वास इति १९ उक्तमेवार्थमास्तरसंपहिस्तारप्रदर्शनेन प्रपंचयति इमानीत्यादिना इमानि सन्निहितानि।
तल्लाभादाश्वासइति १९ उक्तमेवार्थमास्तरसंपहिस्तारप्रदर्शनेनप्रपंचयति इमानीत्यादिना इमानिसन्निहिता।
निश्चय: कर्तव्यानि सम्यनिविप्रकृष्टानि देशकालान्तरे कर्तव्यान्नीति विभावितानि निरन्तरं चिन्तितानि अपर्यन्तमनो
रमाणि पदि णामेऽस्य नर्थरूपाणि जायानां जनानां नाचरंजनेन प्रियाचरणेन देहजरां नेचेतोपि जरयंति विवेका
दूरीकृत्य तदेकचित्तं च सदा व्यग्रं कुर्वन्तीत्यर्थ: तस्माज्जनस्य जीवनमित्यादि। धर्मार्जनं करवावेति
दूरयंतीतियावत् १८ जनोप्यदोभि: कतिपयैरेव दिनै: १८ अस्मिन्दिवसे विवेकिजनानामनुसरणेन सत्कर्म

निष्क्रामितेमनसिकः निवासैविनिवासात्मसिकः ॥ ५० ॥

वै॰
ना॰वे
प्र॰टी
५०

ऋतोप्यनिर्द्दोपितत्वादेतोः संवर्द्धितैः भावैर्विषयैर्विलोक्यमानाभाग्यमाणाणामनेनस्तनुयानमितिमाहेतयायाते
श्चागतेयानंगतेनवयरः नेवति २१ सर्वप्राणिनामोश्चियत्वेनप्रसिद्दे रमुभिः प्राणैर्पिजमानेनत्वएवजनेनेरकानरमेषाः
पशवः हतशाह्नः ऋत्वायो ऋत्मितनकर्मलैनलोषु घयेषु बद्धाः सेनोदोषांजनेनः कालवंशग्नरेवपयास्यानयाः
क्रियतेमेक्रियते नेकेयेर्विषयासक्तिदेहपोषणादिवलाघीननामेवोपेनास्थिति नविवेकवैराग्यादयस्त्वति
त्वर्थः अतएवद्दितेरागादिभिः सेव्यमानविशासनादिभिः प्राणीस्यबाधेननाशेनहेतुनानभवेति अमन्नाया
भवंतीनुत्मेता अमत्वेवस्मभवतिस्वनहुरोतिवेद्दवैरिनिकानेः यत्तविशेषेबुमेकाणामपिपष्ठतेमसिद्दंपा
रकशाहस्मकागेषुवालतारण अयवाधैरवजनेडकेः बोधकैः स्वयंपीननामपेत्यस्थितेनएवजनेनेडकाःपि

ऋतोपिसंवार्धितनतळन्मैर्भावैरमीभिःतराणनहद्दैः विलोक्यमानाजननाजगत्यानवेत्तुपायाननमदो
नयाते २१ प्रियासुभिःकालकृतेक्रियतेजनेनेडकासेदनकर्मवद्धाः येःपीननामेववलाद्दुपेत्यशरीर
वाघेननतेमवति २२

यानभिर्वलाद्दनकर्मपाशैर्वद्दाः कालस्पतत्वोर्मुत्वेवप्रतिक्रियतेउपद्दियते अतएवकृतन्नाश्च सवः शरी
रवाधेनदूनतातेप्रियासवोनभवंति किंतप्रियाःशत्रवः तथाच तप्राणपोषणमात्रपरेणाभावामितिभावः
अथवाअस्मपोषणपराः अपितुस्मृत्याजनाः प्रियासवः तेषांमन्मुस्वप्रवेशोपायाचरणेनप्रस्तुतप्राणाविधानक
त्वात् किंतननहनापवहिप्रियासवः प्राणानांनतहृष्यानित्यात्मभावमापद्यरत्वकत्वात् अतसैप्रियास्तु
मिदनकर्मवद्दास्त्वप्रसिद्दासपजनेडकाःकालस्त्ववमिवक्रियतेनाद्दियेतहतियावत् कलेषनिशयस्तु
नास्येत्नतनानवलाच्छरीरयद्यवाधेनपीनतामपरिछिन्नतामिवोपेत्यास्थितमितिहेतोस्तेजनेडकवदे ५०
हात्मतन्नयोनभवेत्नास्यपमेवातिप्रायःत्वर्थः २२ ॥

ॐ

यथा म्रामच्छति एवं मनवैवगच्छति कृतोपि स्पृक्तायनमागच्छति निजितास्रितमितिमन्वितैः २३ रक्तच्छदारकोस्पारक
वत्रावारकपल्लवाश्च षट्पदाश्च षट्पदाएववातीगीयासां विषट्टुमेषालोलालतना विषलताः २४ इतोमनश्च
लोकादन्यतः स्वर्गनरकादिभ्यश्च मधावर्षेमेवरस्तास्ताभिर्मिलितश्चभिति परस्पराभिप्रायनिबंधः संकेतस्ते
नसंगादितस्वरूपारैवोत्सवादियावायोसमासेनः समाजमेलनं २५ संसाराजन्ममरणपरंपरा तेषां मालासमूह
दीपायेशोभातिषुन्नाशिकज्वालोपवमप्रवादे प्रिवतते परमार्थिकं वस्तु नलायते इति संबंधः सर्वाणि विशेष

वनसमागच्छतिमनवैवमनावतेगच्छतिमनवैव कृतोपि लोलाजननाजगन्मोनरंगमालातरणभंगुरेव २५
प्रणायहारैकपरानराणोमनोमनोहारितया हरेति रक्तच्छदाश्च चलषट्पदास्यो विषद्रुमालोललताः
[illegible] २८ इतोन्यतस्त्रोपगतानुर्धेवसमानसंकेतनिबद्धभावा यायासमासेगसमानराणो कलहमि
थैयवद्दीरमाया प्रदीपशोभातिविवर्धकभाविद्यात्तिसैद्धनिबंधनीषु संसारमालासु चलाचलासु जन
तायतेतत्त्वमतातिकीषु २९ संसारकेरेभकृचकिकेय आहृदयोवुद्बुदभंगुराणि असावधानस्य जन
स्य बुद्धो विरंस्थिरप्रत्ययमातनोति ३० शोभोज्वलादैववशाद्दिनानां गुणाः स्थिताः संप्रति जर्जरत्वे
आश्वासनाह्रादतरप्रयातातजनस्यदेमेनतरवांबुजस्य ३१ श्रीरामचंद्रायनमः ॥ श्रीरामायनमः ॥

णान्नुभयप्रापारणानिदृशावाल्याद्यौवनिकास्वसेदोभागसेलेचलाचलासु चवेचलासु अमतातिकीषुमिथ्याभ
तासु २९ यथाकुलालचक्रिकाभ्रमेनसावधानपुरुषबुद्धोविरंस्थिरैवयेनभ्रमतीतिप्रतीतिंजनयति एव
मिथे संसारमहतिकुचक्रिकावाषिकनलबुद्बुदवदतिमायाविरस्थायितापतीतिंजनयतीत्यर्थः ३० जनस्य
बुजस्यैवसंप्रतियौवनेशरारिचयेसौंदर्यसौगंध्यादयोगुणाः शोभोज्वलाः स्थिताः नएवगुणाः वार्द्धकेन
जर्जरत्वेदेमेनेचदैववशाद्दिनानां संतः आश्वासनायाश्रितसमाधानस्याह्रादस्यचहरतरं प्रयाता दुर्लभा

भक्तिचंद्रिका नवमुक्तिस्वामइतिमवः ५९

यत्रसंसारेऽस्मिन्जलपवनादिदैववशात् अनुकूलोपकारमनयैवैवेतियावत् जन्मान्तमिहविफलपुष्पादिसमृद्धिमुपैत्यस्वदेहस्य
भारेणाधमेणोन्नतः पुनर्जनेभ्यश्छायाफलादिभिः कृतोपकारोऽप्यनर्थायितरुहेतुः कुठारैर्विलूयते छिद्य
ते नन्संसारेऽस्तिपद्यसत्कापरार्थस्याकृतोपकारस्यचमनुष्यस्याप्यानेकःप्रसंगः तथाचमनुष्यस्यापकारि
णामपिहृनिष्पन्नैवेतिभावः २९ ननुनत्वेदोषस्त्वपापिविहितेषुप्रसज्जनेषु कोदोषस्तत्राह मनोरमस्यापि स्त्रा
तिशयितदोषाःस्वेदभोगादिहेतयोदादृश्यमणादिवत्तयस्तुयस्मात् स्वतरूपशामस्यजीवितस्यचविनाशोया
यकस्यान्यस्यचमर्छेनामपठनाकश्मलेवाश्वासायनेदृश्यएवदोषइतिभावः ३० संसारेहासुकालाहशो

पुनःपुनर्दैववशादुपेत्यस्वदेहभारेणकृतोपकारः विलूयतेतत्रतरुःकुठारैराश्रयासनेनत्रहिकःप्रसंगः
मनोरमस्याप्यतिदोषहेतेरनेविघाताय समन्वितस्य विषद्रुमस्येवजनस्यसंगाद्भासायतेसंप्रतिमूर्छैने
व ३० कालादृशीयाङ्गनसंनिदोषाः कालादिशोयाहतदुःखदास्तुः कालाप्रजायामभग्नरवेका
...यायाहननामयायाः ३१ कल्पाभिधानत्रणजीविनोऽपि कल्पोचसंख्याकलनेविरिञ्चाः स्त्र
तःकलाशालिनिकालजालेलघुत्वदीर्घत्वविधियोप्यसत्याः ३२

हृदयः किंयालौकिकःमायाबले ३१ नन्वन्यासांप्रजानांभंगुरत्वेपिविरिञ्चसालोक्यप्राप्तानांकल्पायुषोन
भंगुरत्वमित्याशंक्याह कल्पेति कल्पोनामातीतानागतानन्तकल्पानांसंख्यायाःकलने अपरिज्ञाने।
स्नानन्ताविशेषात्कल्पाअपिविस्तृतदादिहशातत्रणाएवेति विरिञ्चाअपिकल्पाभिधानत्रणजीविनएव स्त्र
तोयवशालिनिकालसमुद्रेलघुत्वदीर्घत्वविधयश्चिराचिरजीवित्वबुद्धयोपि दृष्टकल्पनाधीनत्वादसत्याः ९८
तस्मात्ययतनवशान्तान्स्यनन्तकोटि ब्रह्माण्डदृशोन्तर्णवपवेत
णमहत्वादिबुद्धयोप्यसत्याबोध्याः ३२

पवंप्रकारिहेसो विकारजातमध्यस्तमेव भाति भातीत्याह सर्वं चेति सार्थे मय्यप्रकृत्याचारुहित्यादिवद्भेदेरती
पामरीधाः वस्तुतः पाषाणाः एवं मृदो मृदेव तन्ताः मांसादीन्येव कथं तर्हि एवं तादि विशेषबुद्धिरत्याह दोषैः।
ति व्यवहारायपुरुषप्रहतैर्नामरूपसंकेतैः भाति विपरीतस्वभावा इत्यर्थः परमार्थतस्तु सर्वं ब्रह्मैव सिद्धकारण
द्रव्यमस्ति तथा च सर्वं ब्रह्म यस्मात् आदिकारहीनपरिमितं विकारे सर्वं जगत्प्रकृतिभूतमेव परमार्थवस्त्वस्तीति
पृथक्‌भावतः इत्यर्थः अथवा ब्रह्मणः पृथक्‌नादिविकाराणाम् असत्यत्वं तत्प्रकृतीनां पाषाणमृदादीनां तत्त्वनकुत
त्वपादनाय प्रोक्तमिति तेषामपि स्वकारणमहाभूतविकारत्वादिहभोगापवर्गे विकारव्यतिरिक्तेनास्तीति मिथ्या।
त्वादंपनाश्रयात्म एवेत्यर्थः ११ पाषाणमृदादीनां महाभूतमात्रत्वमनेकं स्फुटयति आलोक्यतामिति सनवित

सर्वं च पाषाणमृदम्भसामहानस्वहामहीदाहसमीरमेव हत्वाः मांसैजं
नाः पौरुषवरभावानामलं च स्तोदविकारहीने ११ आलो।
क्यते चेतनता मान विनाशपदार्थविशेषस्तन्नयोनमस्या इष्टवि
भागेन पदार्थलक्ष्या पतन्ज्ञगतेतरदस्तिकिंचित् १४

दारुनिछेद। पयोजलेनतदनुवहलकारणत्वेनतदिंधनत्वेनवातसंवेधीवह्निः यद्यपिभौमोवह्निः पार्थिवे
धनलयाद्विकाशावेनगेतापस्तेदोशमायदादिनात्ययोनवहुएवप्रलयनयति स्वयंचेद्राग्न्युदकादीनीत्य
लनयोवायुः नभश्चाकाशः तिष्ठति न चलतीतिस्था पृथिवीश्वेतन्महाभूतपंचकमेवानुविधीयते परस्परं।
सेवध्यतश्त्यन्तवित् मिलितेसत गोघटादिनानापदार्थलक्ष्यपतज्जगच्चेतनतयाबुध्या आलोक्यते अ।
विवेकिभिः दाश्तिखेदावयोनकोनिपातः विविकिदृष्ट्याइष्टविभागेनपर्यालोचनेतदृश्यतरसंचमतातिरि।
केनकिंचिदस्तीत्यर्थः तथाचश्रुतिः यदग्नेरोहितंरूपंतेजसस्तद्रूपंयच्छुक्लंतदपांयत्कृष्णंतदन्नस्यापागा
गादग्नेरग्नित्वंवाचारंभणंविकारोनामधेयंत्रीणिरूपाणीत्येवसत्यमिति २७

कौ

गं· वा·वै प·टी ९५

नन्वेवं परार्थीनाममनसैवकथं तेनानो ब्रह्मरभोगचमत्कारः नास्त्विति इत्तनेनकेकरणिकर्त्तुंशक्यमित्याशंक्या
ह चमत्कृतिरिति इदमिथ्याभूतेपिपदार्थजाते ब्रह्मरूपालनयामनसिनोथैत्यवतामपिलोकानां चेत
सिभोगचमत्कारकारीब्रह्मचमत्कृतिरपिसिद्धानचिररूपानामर्थभूतायन स्याविधाचमत्कृतिः क
दाचित्केषांचिन्नराणांस्वप्नेमिथ्याभूतमपिविषयमखिलसंपत्तिमाप्नोति इष्टफलं इतियावत् यद्यपिसर्वेषा
मपिस्वप्नेभोगाः प्रसिद्धास्तथापिसुखदुःखभोगितियभोगारम्भेकटितैवनागाणांदर्शनात्स्वल्पकर्माङ्गवेसन्त्येवा
चिरभोगचमत्कृतिः यथाहरिश्चन्द्रस्य स्वर्गनरकभोगयोरितिसूचनाय कदाचित्केषांचिदित्युक्तं २५ न

चमत्कृतिःस्वप्नेदृष्टमनसिलोकवैतत्रचमत्कारकरीनराणां स्व
प्नेपिसाधोविषयंकदाचित्केषांचिदप्येतिनचिररूपा २५
अद्यापियावत्पितृकल्पनायाप्याकाशवल्लीफललवन्महत्वे
उदेतिनोलोभलवाहतानामुदारहृत्तोतनमर्थीकथंच २६

नयद्यपि भोगचमत्कृतिस्तर्हिकिमपुनैवविरज्यसेभोगान्भुक्त्वाऽनेनैवयासि विरज्यात्मविचारस्य कर्तुंयुक्त
त्वादित्याशंक्य भोगासक्तौ वैराग्यस्य विचारस्य च सदैवदौर्लभ्यमित्याह अद्येति अद्याधुनातनेपूर्ववय
सियत्नमिन्तु तेरेपिचवयसि श्वाकाशवल्लीफलवन्मिथ्याभूताया अपिभोगासक्तिकल्पनाया अविचार
मतहृत्वसति भोगतन्त्राधनादिलोभलवेनाहतानां नाशितानो गुरुषाणां यद्यप्याप्ताशक्तिमदत्वेलोभवैगु
लमस्लेववतथापि विनाशेनस्यलेशोप्यलभितिसूचनाय लवग्रहणं उदारस्य सर्वोत्कृष्टस्य परमात्मनो यो
हृतानः स्वरूपनिरूपणवार्तानतस्तुराकस्येवनोदेतिनिरंतरं तद्विचारस्तुराविरस्तरनिभावः २६॥

९५

५४

गौ. वा. दे
म. टी
४२

1069

शेषनियैतैः सपरिकरेन समवर्णपतलैः शेषित दर्शयन् भूषणान्यासन्नत्वात इत्यादिना अंतः शागुरुकन्तस शालांतः
चंडमंडलेन वलयमाण कुंडलश्रितेनाभासिनः शोभमानस्य तारकामिश्रचंद्रिकया च तारकालक्षणचंद्रप्रतिकृतिभिश्च
चारु मनोहरं व्योम एव पिछं तेनावचूलिनः भूषितकेशस्य तस्य श्रवणे इत्युत्तरेणान्वयः २२ एकस्मिन्दक्षिणेश्र
वणे कर्णे अस्थिमयी मुद्रिका मुद्रिकाकारं कुंडलं कापालिकानुरूपं अपरे वामे कर्णिकाकर्णभूषणं कुंडलमि
ति यावत् २३ अनयोरेव कर्णयोः श्रेणीति सुगवाक्षत्वात् कल्पद्रुमोऽभेदाद्वा २४ विष्फुद्वलयकर्णि

न्यं तैः कृतांतस्य चंद्रमंडलभासिनः तारकाचंद्रिकाचारुव्योमपिंछावचूलिनः २२ एकस्मिंश्र
वणे हिमवानस्थिमुद्रिका अपरे च महामेरुः कांता कांचनकर्णिका २३ यत्रैव कुंडले लोलेच
ह्रौ कौ गंडमंडले लोकालोकाचलश्रेणीसर्वतः कटिमेखला २४ इतस्ततः प्रगच्छंती विष्फुद्वलया
कर्णिका अनिलांदोलिता भाति नीरदांशुकपट्टिका २५ कुल्हलैः पट्टिशैः प्रासैः शूलैस्तोमरमुद्गरैः
तीक्ष्णैः तीणजगद्दीतकृतांतनिवसेधतैः २६ संसारबंधनादीर्घपाशकालकरच्युत शेषभोगम
दाहृत्य प्रोतेमालास्य शोभते २७

काकर्णिकाकृति कंकणं नीरदा मेघा एव नानावर्णत्वात् इति पट्टिका पटच्चर चटितकेया २५ तीक्ष्णेभ्यो जगद्भ्रः
सर्वसंहारेभ्यो वा तैः निर्गतैः कृतांतैः मृत्युभिः संभृतैर्मिलितैः विराजितैर्मुसलादिभिः विरचिता अस्य माला शोभ
ते इत्युत्तरेणान्वयः २६ शेषस्य नागराजस्य भोगः शरीरं आयुधमध्ये शरीरसामान्योपलक्षणमेतत् प्रायसिक
मुसलसंबंधात् शेषग्रहणं तद्देवमहासत्वेन प्रभातरवसंबंधे कालस्य सर्वैकराजपुत्रस्य कराद्वा च्युतेन सं
सरणशीलस्य जीवमृगसंघस्य बंधनाय आमुके पाशे ग्रथिता माला यस्य कृतांतस्य कंठे शोभते २७

माणिक्यकर्मिसौभग्यकदनदेहनत्वाक्यस्त्रीभिर्नेनसिन्दूरेणाकरणेनमयमस्तयेवदनावयवभूतेपट्टकेललाटइति।
माहन् यमेद्दिचित्रशोभितराजते माहललाटयोरापेनावयवयोः स्कन्धेवतदहिनावयवस्कन्धिर्यथायोगम
योद्धोध्या १४ कालस्यपत्नुः भास्वलक्षणयायाम्बरविलासश्रुभंगकटास्ताद्दिनचिनमभिप्रायेस्फुरतोशेला।
नायनावारवाः प्रायपरिक्रमेणिततया १५ तस्मान्नापकारमेवप्रपेचयतिवद्धिःपश्चात्प्रहतः वा।
द्विभिर्यरैः सर्वेषान्तनीयातानोराजनेभ्रमितेचमस्येनमेवयः भीषणेदिसंतस्यदरमन्दंभिरिस्तुत्तरेणान्व।
यः भाकारोधनिविशेषः १६ चद्रोनवद्धजोदिचयितिः कर्मधारयः कवराःकेशास्तद्रूपेस्वामरैः १७
कस्तूरिकातिलकके क्रियासखेपकल्पिते चिचितेचित्रशमेनयमेवदनपट्टके १४ कालास्यसम्पा
दायकस्यांतेषुकिलाऽलं नम्रनेत्रायुनदेवीस्फुटघेलमनारवे १५ पश्चात्सालंबविभ्रान्तकोमा
रभ्रनवर्द्धिभिः नेत्रत्रयहहृद्दंभमूरिभाकारभीषणैः १६ लंबलोलजटाचन्द्रविकीर्णदरमद्दुभिः
उच्चरस्वारुमेदारगौरीकवरचामरैः १७ अनाडवाचलाकारभैरवोदरतबकैः रणत्सशतनरप्रेदेह
भिन्नार्थपालकैः १८ राक्षसशरीरखट्वाङ्गमैरवास्तितोबरे भीषणत्यात्मनात्मानेसर्वसंहारकारिणी
विश्वनूपाशीस्वकचारुपुष्करमालया तोऽस्वेषुविवलोत्मामहाकस्येषुराजते २० प्रमत्तपुष्करा
वनंडमरोड्डामरारवैः तस्मांकिलपलायनेकस्यातेत्तवरादयः २१
अवलीःपर्वतालदाकौरेस्तेवकैस्लाबुधायैःतैःकापालिकस्यवदारस्यप्रसिद्धत्वात् शतशाहसकृतैकशे
षस्यवद्धवचनोतस्यवद्धजोदिलेनसमानारसद्रूपलभः १८ शरीरैश्शरीरावयवभूतेषुसास्थिभीषयतिभा।
ययापिनीवमन्येषामयार्थे १९ विश्वरूपानियानिशिरस्कमाणिमलकहृदानितान्येवपुष्करमालातया वि।
विधवलीत्यार्थमेतत् २० पुष्करावर्तासख्याःसंवर्तमेघापवडमरोड्डमरस्कंतस्योड्डामरारवैरुद्रदशाहैः तेवरा

1070

ह्योतिसर्गः २१

ल:

1071

गौ
वा० वै
प्र० टी
६१

नत्वा नेतुमभग्नमान्याद् शेषश्रुति विषायां शेगंगावाहे गंगाप्रवाहः चकोराणामश्विनयोरेकशेषेणताविति पराम।
शः अपवीते प्राचीनावीते संसारे त्वमिति निर्मितसंसारैत्रैलोक्ये तदेववत्तः ७ करकमलयोः प्रकोष्ठयोः ब्रह्माण्डक।
र्णिकामेरुः ८ विंटवल्लिन्नविटपः पुष्करावर्तीसंवर्तमेघोपल्लवो दर्शो यस्य यो तेत्तालिते अंबरमाकाशमेवो।
वंवत्र कापालिकानां मध्ये छिद्रकेतावति कर्णे कर्णयोर्वा पाशायसिद्धेः ९ अनलामितसंभ्रमविरतप्रय
त्नधात्रीसम्यकभोगान् कल्पकायां रेभेः १० अरुद्धस्वच्छ्रपायाः अप्रतिबद्धक्रियाशक्तेः नायदस्वप्राणिनो अ

येषः शशिकलाशुभ्रो गंगावाहस्रुतो निशाया उपवीते अपवीते च भोगसंसारवल्लरि ७ चंद्रार्कमंडले।
देवित्वं कोकरकमलयोः लीलासरसिजे ब्रह्माण्डब्रह्माण्डकर्णिका ८ नाभाविंडविटेलोलपुष्करावं
र्तपल्लवे पुकारार्णवपयोधीनमेकमेवासनं ९ पवनप्रयस्तस्याग्रे नियतिर्नित्यकामिनी अनला।
मितसंभ्रमारंभैः परिनृत्यति १० नस्याननेन लीलायाजगन्मंडलकोटरे अरुद्धस्वच्छपायाअ
गमायायचत्तुरे ११ चारुभक्षणमेगेषु देवलोकान्तरावली आपातालेन भोले वेकवरीमंडले।
हृदत १२ नरकालीच मंजीरमालाकलकलोज्वला प्रोताड्कतत्रेणपातालचरणस्थिता १३

गमापायाभ्यां वेचुरे वेवलेचरतेः यच्चायविवयः लक्षिचाराफलोम्बेन व्याससम्यक् अपरस्यातरत्नवे ११ दे
गौ वसद्हितालोकान्तराणां भुवनभेदानामावलिः तस्याः निवतेः अंगेषु चारुभूषणं भवतीति प्रतिवाक्यक।
ल्प आपातालेपातालपर्यंते नभस्तस्याः लंबलंबमानेकवरीमंडलश्यामवात १२ कलकलेरोदनको ६१
लप आपातालेपातालपर्यंतेनभसस्याः लंबलंबमानेकवरीमंडलश्यामवात १२ कलकलेरोदनको
लाहलैः उज्वलानरकाग्निभिर्दीप्यमानावानरकालीनस्याः पातालतलेचरणेस्थिता मंजीरमाला मे।
जीरशाब्देनपादकिंकिणोलक्षिते अन्यथा मंत्रप्रोतत्वानुपपत्तेः १३

ल४

अपरस्यायकालस्य क्रियानन्यलक्षणिः विरोनियतिकोनस्यलन्याविलर्देश्यते एवंमहाकालेरराजप्रवेनोएवसं
नतु याधिभूनक्रियात्मके कालेनहि नोदायदेहरूपेणनर्त्तकत्वेनपरिकल्पवर्णयितुमुपक्रमते अत्रैवेत्यादिनाड्र।
योविलासेष्वेषानेपुरुत्रदामरणितिवह: अपर: सर्वोकादन्य: दीक्षतिप्राणिनोकर्मफलदानेनेति दैवफला
वस्य: कृतांत: कलयन्नवशेषफलसेवाद्यतीति क्रियाकालस्यैव सर्वांतरावस्थाभेदेनद्वधाकथ्यतइत्यर्थ: १
नचहितीयेहत्वीकदाहन्यायेनप्रथममेवर्णयति क्रियेति क्रियात्रफलसिद्धि: समीहितमभिलषितं २

श्रीरामउवाच अवेवइविलासालोलतरामणीविस्मापर: करोत्यतीतिलोकेस्मिन्दैवंकालश्च
कथ्यते १ क्रियामात्राहतेयस्यस्वपरिस्पंदरूपिणः नान्यदालक्ष्यतेरूपंनकर्मनसमीहितं २
तेनेयमखिलाभूतसंततिःपरिपेलवा तापेनहिममालेवनीताविधुरतांभृशं ३ यदिदं
दृश्यतेकिंचिज्जगदाभोगिमंडले तत्तस्यनर्तनागारमिहास्याविनिर्मितं ४ तृतीयंचकृतांत
तिनामविभ्रन्सुदारुणं कापालिकवपुर्मत्तेदैवेजगतिनृत्यति ५ नृत्यतोहिकृतांत
स्यनितांतमिवरागिणः नित्यंनियतिकांतायामनेयरमकामिता ६॥

भूतसंततिः प्राणिनिकायः तापेनातपेन हिममालानीहारपटली विधुरतांविनाशंतोसर्वस्याप्य
नर्तनि: प्राणिनिकाय: तापेनातपेन हिममालानीहारपटली रागद्वेषा
नर्थस्यकर्मकृतत्वादितिभाव: ३ आभोगिविस्तीर्णेजगन्मंडले नर्तनागारंनृत्यशाला रागद्वेषा
दिप्रयुक्तप्रवृत्त्यतिशयस्यसर्वप्राणिषुसत्त्वान्नित्यनमस्यविस्तरेणवर्ण्यते ४ आद्यैशास्त्रैकगम्यत्वात्
विश्वासहारित्वायविस्तरेणैयितुमुपक्रमतेतृतीयमित्यादिना सर्वसंगीकाथेतयात्तृतीयं कापालिक
वपु:कापालिकवेषं ५ नियतिंकृतस्यकर्मण: फलावश्यंभावनियम: तस्यामतिरागिण: अवश्यंफ

उपपाद्य

वैराग्यप्रक° टी° ३३

म

श्रीं
बा·वै
म·टी
९·

तस्यान्तःस्थोपियामारुचेरीति व्याघ्रीवभतीवचातिनी संसारवने विन्यस्ताविशतं विनियुक्ता चेद्रीकालरात्रिस्तस्यपि
चेतिशेषः ५ तस्यपानपात्रीमाह एथ्वीति एथ्वीभूतेवतस्यकरतलेएथ्वीमहतीपानपात्री आसवसेगेध्यशो
भापूर्णपानपात्राम पिकलोत्पलादिजालसमावृतं तस्यभवति ६ तस्यभजावपस्थेपंजरेन्त्सिंहावनारोदानवा
दिवधकीशर्षवाजाल्यः शार्ङ्गकः पक्षीकृतः मकीडक विरावीगजेन्द्रशीलः विकटोऽडमरुत्रासस्फोटोभजा
स्फालनध्वनिर्यस्य सटाभिः केसरैर्विकटोडदेशः पीनोसःस्कंधोयस्य ७ महाकालः पाषाणस्वापिकाया
वस्सभया महारभैरवोलीलापिकोकिलवालकः कृतः सोपिकीदृक्कृतस्तव्रस्फोडमालाधारिताब्जनालावु

चेद्रीचक्रसेवाशासर्वमालगणान्विता संसारवनविन्यस्ताव्याघ्रीभतीवचातिनी ५ एथ्वीकरत
लेपूर्णपानपात्रीरसान्विता कमलोत्पलकल्हारलोलजालिकमालिता ६ विरावीविकटास्फोटोन्त
सिंहाभुजपंजरे सटाविकटपीनांसः कृतःक्रीडाशार्ङ्गकः ७ अलवुवीणामधुरः शारद्योमलसच्छविः
देवः किलमहाकालोलीलाकोकिलवालकः ८ अनस्तस्फूर्जिताकारोवांतडःखशरावलिः स्वभा
वनामर्कोदरः परिस्फुरतिसर्वतः ९ अनुत्तमस्त्वपिकविलासपंरितोभ्रमचलन्निविलसन्विदारय
न जरज्जगज्जनितविलोलमर्कटः परिस्फुरद्दहमिहकालईडते १०॥ चटितवीणावस्वरूपतोध्वनितस्य

मधुरः यद्यपितत्वरूपध्वनीस्तस्यैषांभीवशेनपापिततोपुण्यशीलानांहस्यामधुरावेवतितयाकिः शारद्योमे
वश्यामलस्वच्छकांतिः ८ स्फूर्जितंटंकारध्वनिः वांतानिः सारिताः डःखशरावलिर्येनतस्यस्वभावः संहार
लक्ष्मामाकोदरोपनःसर्वतः परिस्फुरति ९ भ्रमन्त्वपिलसेषुस्वयंचलन्नप्रमेयवाणत्वाल्लसंविदारयन्
अतएवसर्वेभ्योलस्त्वेवपिश्वः परिउपरिविलसन्अतएवजरतिजगतिजनितासंपादिताविलोलाः व्याकुलाः
मर्कटाः मर्कटवच्चपलहतयोविषयलंपटजनायेनसतथाविधः कालोराजकुमारः परिस्फुरद्दहपुविरा
जमानशरीरः ईड्यतेमृगयाविहारेणचेष्टते मर्कटत्वेनरूपणेनतपक्रमविशेषणानतगुणात्वादनभिप्रेते १०

इति श्री. ताम. कालमृगयाविरूपकाव्यं वृत्तं(?) सर्गः २९ ९

एवं प्रलये विश्वस्यापि पुनः सर्गस्य काले विश्वस्य कर्ता भोक्ता संहर्ता स्मर्ता सर्वादि सर्वैव स्वभावेन गतः स्वयमेव भवतीति।
प्रोथः नकलाभिर्बुद्धिकौशलैः कलितो केनापि निश्चितो स्थान रंदेस्य यस्य ततयासुभगे दुरपि फले भोगानु।
रूपं तद्विपरीते दुर्भगं यद्यपि तस्य धुंसकलमपि वपुः प्रकटयतु गोपयतु वा संहरतु वा विलसति दीति प्रसिद्धो ३
इन्नगतिकालस्य बलेन प्रवृत्तिरूमिवेत्यर्थः ४८ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे चयो विंशतित
मः सर्गः २३ सपदवर्णयति काल स्वंडीशमियत मान्वितः मृगयाकौतुककारी विहरराजपुत्रतया धुना सांप्रतं त
मेव कालं मृगयाकौतुकविहारि महाराजपुत्रभावेन निरूपयितुं प्रतिजानीते अस्येति अङ्गा मराङ्गनाः लीला।

कर्ता भोक्ता प्रसंहर्ता स्मर्ता सर्वपदं गतः सकलं सकलाकलिता तरे सुभगदुर्भगरूपधरं वपुः प्रकटय
न्सहसैत्व गोपयति लसतीह हि कालबलेन तु ४८ इति श्रीवैराग्यप्रकरणे कालापवादो नाम चयोविंश
तितमः सर्गः २२ रामोवाच ॥ अस्योर्वरैलीलस्य हरालसकलापदः संसारे राजपुत्रस्य कालस्याकलि।
तौजसः १ अस्यैवाचरतो दीनैर्भोगैर्भूतमृगव्रजैः आखेटकेजर्जरिते जगज्जंगलजालके २ एक
देशोल्लसच्चारुवडवानलपंकजा कीडापुष्करिणीरम्या कल्पकालमहार्णवः ३ कदुतिकालमृ
णोपैः महाधितीरसानकैः तैरेवतैः पर्युषितैर्जगद्भिः कल्पवर्तनैः ४॥ यस्य हस्यप्रभासः निरंतरः स।

कलापरदेषस्य अकलितौजसः अविंत्यपराक्रमस्य राजनो प्रसिद्धस्य यथेदादीनपि प्रकाशयन्दीप्यत इति रा
जापदेवमस्य अनादिमायामदिषीसंबंधप्रपनात् जगद्योवराज्याभिषेकीकृतत्वात्तु पुत्रस्य कालस्य मृग
यार्थं पुनःइति शेषः १ अस्यैवकल्पकालमहार्णवः कीडापुष्करिणीकृतः इत्युत्तरत्र संबंधः मृगयैः तैः भूता
न्येव मृगव्रजास्तैः वध्या नाम पिचवधक विनोदहेतुत्वात् तीर्था आखेटके मृगयाविनोदे २ ३ भूतप
देशमेके सं वध्यन्ते पृथिवी राहिसागरसहितैः तेरेवैः प्रथमेक रूपैः पर्युषितैः सिरस्थितैः जगद्भिः कल्या।
वर्तनैः शातरणेन त स्यापन घजते कदुतिकदथ्यादि सहितपर्युषितप्रातराशो प्रविरेषु प्रसिद्धः ४॥

1074

जै
वा. वै
प्र. टी
५५

जगदेवजीर्णोर्णाकुटीतत्र गृहेऽन्तवकीर्णानुश्रमादाशतितानमरत्नोरेव समुद्गकः सेतुदकस्मिन् ३८ गुणोस्ता।
त्वमिर्विद्याविनयादिमिश्रलोकोजनयेगेहावयवेकृतयेतादौ यथापि सर्वनिहृतेनतितयापिगुणवतोविनाे
शप्रकृव प्रसिद्धिमायातीतिस्त्रोकद्वयेनतदुक्तिः ३९ तारागीदीधीर्णिनद्भुत्राणिपस्यो अत्पलमालायारेसमनि
वेशस्यानोविनयोतनायचपलःश्रनिवलयानि वलयवङ्कारयतिपंचतैत्तलिकवत्सरप्रकोष्ठःश्रतिशेषः ४.
स्मार्गाः स्मर्णावाःयौलोकः शैलादयश्चलमः यथानवाङ्कुराणियेषांजगद्धृत्तगानामूर्णासलोमेषाणां

जगज्जीर्णकुटीकीर्णानपापस्तयकोटरे क्रमेणगुणवलोकमणीन्मनुसमुद्गके ३८ गु
णसत्पनेयेवलोकरत्नावलीम्भृतां मधायमिवतामेगेकृत्वाम्भयोनिकृन्तति ३९ दिनई
स्तानस्तनयानिशेंदीवरमालया तारकेसरयानस्त्रं चपलोवलयत्सले ४. शैलाणोर्धुपरा पृः
म्गजगदृणोंसुसौलिकः पनद्देशिवनेघ्रस्यताराशरक्तकणानपि ४१ नारुणपनलिनी।
सोमश्रापुष्पातिगकेसरी ननर्दलिनयस्याघेनुत्यातुच्छ स्यतत्करः ४२ कल्पकेलिवि।
लासेनपिष्यानितज्जेनना अभावोभावभासेनरमतेवात्मनात्मनि ४३

सनादिसास्थानेन।
त्रभवःसौलिकःदिंसकःकालःनर्भोगणविकीर्णान् ताराननत्राणिपवरक्तकणान्नपिग्रस्त्यघत्पदं
अद्दत्सदनिपिवतेलेल्हीनुमेता आत्मनेपदेबोदसे ४१ तच्छुस्यद्वस्मात्तच्छेस्यमदतस्त्रवल्लजा।
तस्यमध्येयस्यायेतत्करोनभवतितन्नालीतिसंबंधः ४२ पिण्डःसंचर्णीतामत्पुमस्वेपातिताश्वजेनवो
येनतथाभूतेन कल्पःसवतेसद्रूपेणकेलिविलासेनविद्यतेभावायस्म यथाभूतःसनत्तथा।
विवभावरूपातानावभासकेनस्वात्मनास्वाधिष्ठानब्रह्मचैतन्येनतस्मिन्नेवात्मविरमतेविश्राम्यतिननतः

1676

अनेनेअपरिछिन्ने अनेनागमं भविच अतएव अपारपर्यंतेपूर्वीनरावधिरनेवजसाणिप्रदेशेचवहपीठप्रतिष्ठिते २९
कचिन्निशीयाजनादेशयामेतन्मेनिस्तमस्ववाशयामे कचिहिनगकामएणदै कचितन्नउप्रक्रमस्तादेरिके
३० शनेरस्वभावेस्वकार्येसंलीनानामसेख्यघाणिसंख्यागणेसारवरारिशिष्टयाखात्मसतयास्वरूपस्थित्यासर्वा
धारनाम्नारत्रनयानिबद्धपदःप्रतिष्ठितनद्दावे २१ घनदेलयाअनास्थयायालयतिनविनाशयति अन
हकारेनिरभिमानेययास्थानयाआनंतेविलीणे २२ याभिनीतोरा:सेवमालिन्यात्मकलसमाकलितोउ।

अनेनापारपर्यंतवहपीठेनिजेवपु: महाशैलवहुवेगमवलेखअवस्थितः २९ कचिहुरुमितंमःश्रण
मेककचित्कांतिपुनेतते हयेनायिककचिहिकेस्वभावेभावयन्स्थितः ३० संलीनासंख्येसारसारया
स्वात्मसत्तया उप्रेवभारवनयानिवद्धपदस्तोगतः ३१ नक्षिपतेनाहियतेनायातिनचगछति ना
त्ममितिनचोदेतिमहाकल्पशतैरपि ३२ केवलजगदारंभलीलयावनदेलया पालयन्यात्मनात्मा
नमनंतहकारमाततं ३३ यामिनीपंककलिताहिनकोकनदावली मेचममरिकास्वात्मसरस्यारो
पर्यवस्थितः ३४ गृहीत्वाकृपणःकस्मारजतोजीर्णमार्जिनी स्वालोककनककोदानादरेत्यभि
तोगिरिः ३५ सचारयन्किंयोगस्याकोणकेषुकंदीपिका जगत्स्थितिकार्यपणाकिंकिंमस्तीतिवी
क्षते ३६ प्रेसाद्दविनिमेषेणसर्यात्मणपाकवत्तले लोकपालफलान्यत्तिजगजीर्णवनादयं ३७

रुनोहिनास्येवकोकनदावली रक्तोत्पलसमहः स्वात्माकालस्वरूपमेवसरस्यस्मिन् ३४ कृपणोलुब्धः
अतएवनतनसेमार्जन्येतसंपादनासमर्थः सकृन्मार्जनेनतबहुतरकनकलाभेप्यसंतप्तइतिभावः गिरिः
कनकाचले अतएवकनकतोदानगिरेःशीर्णानितिगम्यते ३५ प्रकारांतरेणतस्यकार्यपणमादसंचारय

कीर्तिकेषु टीकेकोषु ४६ सर्गलोकावरुपो:टीकविनिवेश
वेत २

श्री
वा॰ वै
म॰ टी
५८

आत्मभवितया स्वङ्कादिशरणमात्रस्वभावेन आत्मसात्त्वाधीनं कर्तुं यस्मिन्निति यावत् १९ यस्मिन्समयेऽस्मिन् २२
काले २० नितिम्बुनः पुनरास्फालितं लीलार्थं कंदुकयुगलं येन २१ कलितकल्पनो नाशितस्मारणि विभागः
कालेति २३ २४ अ
उद्यमस्येति रेऊशा हतं च शिरं यस्य अग्रेभ्यो विनिर्गतैर्वा भूमिर्भेरुणभंजे न वणिवस्वैनो विशीर्यमाणः २३ २४ अ
स्थान स्थगीन दधन् धारयन्वे वा सांद्रस्याचनजस्वे अस्थितान् यस्तोस्थरगौनधने चजन्यत्यिनो निर्मो फलमिति
कालविशेषेणोऽवावी चीत्तिर्गात् २५ स्थानयन्स्थानयन् २६ सज्ञाविप्राणिनपवमप्ता कालेत्तुतु

तएणां यां ममदेहं दृष्ट्व समेकेयणिमणीवे आत्मभरितया सर्वमात्मसात्कर्तुमुद्यतः १९ कौर्यमत्रैवपर्या
नेत्वयनानेव संस्थिता सर्वदैवाभीणमत्रैवचा पलेचापितुः सह २० प्रेरयन् लीलया कंदुकौ इतीव न
मंडले नितिम्बलीलायुगलो निजेवाल रवागते २१ सर्वमस्यास्थिमालाभिरापादबलिता कृतिः
विलसत्सकल्पान्तेकालः कालितकल्पनः २२ अस्थाद्रि संहननस्य कल्पान्तेनाविनिर्गतैः प्रस्फुरत्सर्वरे
मेरुभंजेन गिवचायुम्भः २३ स्थोम स्थानवमेघमदेद्रोण मिताभदः शाकोऽवेश्मवणश्चापि पुनरेवनकिं
चन २४ धनेजस्थान्स्थितपल्लान्स्थगीतमितभास्करान् सन्यान्दधदिवानकं वीचीरधिरिवाम्बनि २५
महाकल्पाभिधानेश्वात्तेभ्यः परिणामयन् देवाङ्गणास्थान्फलभारानिवस्थितः २६ कालो
यमं तमशकयुद्धमानां प्रपातिनो ब्रह्माण्डाद्युदवीचातो हदस्थादप्रमोगनः २७ सत्तामात्रवकुमद्दस्याचि
ज्योत्स्नापरिफुल्लया वपुर्विनोदयत्येककिंयाप्रियतमान्वितः २८
मानोद्बुधुमितिधनं तां ब्रह्माण्डेश्वरफलेप्राप्तो २७ चिन्मर्त्तीन चेतनस्यमेव ज्योत्स्ना चंद्रिकातत्सन्निधानमात्रेण
परितः फुल्लया अतिकमाजगत्सत्तासामान्यलक्षणया कुम्भस्या कृतदिक्पाविनोदनेरुस्थत्याततस्यापि भास्व
भक्रियालता प्रियतमया अन्वितः सन् एकमद्वितीयं वपुः स्वरूपं विनोदयति विनोदो हि विहारकौतुके

कालविषयः नामकालसहितंः काळियमर्दन प्रसंगेः स्वयंरविविनोदयतीतिमाहः २८ ५८

विरिंचिरिपंचीकृतभूतात्मा मलेये पोतस्याविधाब्रह्मांडरूपवमहांतोदेवता ह्यपकल्पविशिष्टाद्रुमायस्मिंस्तस्याभूते
वेषः कृत्रिमस्त्राभोगोमायिकजगद्रूपेतदस्तीत्याभोगि दैवाद्ब्रह्मणो रूपे मूर्ते वामूर्ते चेति स्फुटः सप्रपंचमि
त्यर्थः यसैवकानने डस्तस्त्वादरागपयस्मत्यर्थ्याहृत्यस्वंतोबाप्यकास्ति इति कालोदरपवसर्वंवस्तूनामुत्प
त्तिस्थितिविनाशदर्शनादितिभावः विरिंचिमजब्रह्मांडेमहद्दिव्यफलद्रुममिति पाठेस्यैवसार्वत्रिकत्वेनविरिंचि
मतःब्रह्मांडकारणंमायाशबलमितियावत् भजात्मतस्मरवाः प्रतिब्रह्मांडेतस्यैवलीलाविग्रहास्तदिते।
ब्रह्मांडेजातावेकवचने तदेवमहद्दिवादेवाशुणाभावच्छेदस्तस्तडयलास्तितचतविधभूतात्मेदततत्कमेय।

विरिंचिमूलब्रह्मांडेहृददैवफलद्रुमे ब्रह्मकाननमाभोगि परमाहृत्यतिष्ठति १४ यामिनीभ्रमराश्रेणी
रचयन्दिनमंजरीः वर्षकल्पकलावल्लीनकदाचनखिद्यते १५ स्त्रियतेनचभयोपिदग्धोपिदिनदह्यते
दृश्यतेनापिदृश्योपिप्रतनोप्रलापमणीतने १६ एकेनैवनिमेषेणकिंचिदन्यापयत्यलं किंचिद्विनाशय
त्युच्चैर्मनोराज्यवदाततः १७ दुर्विलासविलासिन्याचेष्टयाकष्टयाह्ययादृश्यैकरूपहृद्रूपजनमावर्ती
यन्स्थितः १८

लघुकाडमार्यरूपमस्तरूपेभ्रमेःराश्रेणीः दिनान्यदान्येवमंजर्यो यामताः वर्षःसंवत्सरः
कल्पोब्रह्मादः कला क्षिप्राकाष्ठाश्चैवरूपाः वल्लीर्लतारचयन्कालपुरुषोनकदाचनखिद्यतेखेदोहिर।
मतीतियावत् १५ ततकार्यात्मनाभग्रोदग्धोपिवास्तवरूपेणनभेगादिप्राप्नोतीत्यर्थः १६ १७ ततफगानुह्
पचेष्टैस्वकीयडर्विलासेषुविलासिनीप्राणिनोकस्यैनेवपुष्णाकालस्यभार्यातयाद्वैभौतिकदेहेंद्रियादि।
भिस्त्रादात्मापाप्यासादेकरूपकृतरूपेभ्रतातात्मरूपेयस्य तेजनेजीवस्वर्गनरकादिष्वावर्तयन्नास्थितः १८
स्मिन्तस्याविधे स्राभोगिकृत्रिमविषयवत्ईषद्भोगयुक्तेसर्वतः सर्वव्याप्तप्रायेवाब्रह्मकाननेत्राहृत्यतिष्ठतीत्यर्थः १४ यामिन्यो ॥ त्रुटि १

समस्तमामाशुतनयासर्वपदार्थसाधारणेन कालएवमहेश्वरः सेव्यारुद्रः ५ महतामपीतिकर्मणएवशेषत्वविवक्षयाषः
सीवल्लुद्धिवैभवादिनामकोयपिभुतानितद्धामपिनश्यतिपालयमिनश्यतीत्यनेनसर्वएवनिर्दिष्टोस्यर्थः हृपैः क्रियोपाधिः
करूपैः आक्रम्यवशीकृत्य ८ पाषाणवत्कठिनः व्याघ्रादिवत् क्रूरः क्रकचादिवत्कर्कशः निगिरतिग्रसति ९
कवलनविषयएवैकोनमतिर्नियतञ्चितयकेगिरन्नपरमति गिरन्नपीतिस्पष्टं १० करुणादियत्किंचिद्विनादोषः
सिद्धेतत्सर्वंतत्तत्कार्यंकरयेणाक्षितःकालएवकरोतीतिभावः ११ प्रविभागोव्याकृतावस्थातस्यानंकुरजादिच

५४

हृष्यस्तत्ताभिमांसर्वीकवलीकर्तुमुद्यतः ५ महतामपिनो
समस्तसमामान्यतयाभीमः कालमहेश्वरः ६ भगवत्तस्रकल्पाद्यैः किंचित्
देवःप्रतिपालयतिक्षणं कालःकवलितानंततविष्णोविश्वात्मतांगतः ७ चेरम्योपेक्षुभाररेभाःसुमेरुगुरवोपिये कालेन
कटतांगतः त्रयेषलस्पत्रूपात्मासर्वमाक्रम्यतिष्ठति ८ निर्दयः कठिनःक्रूरःकर्कशः कृपणोधमः नतदस्तियद्यापि
विनिर्गीर्णसतिगरुडेनेवपन्नगाः ८ नकालोनिगिरत्ययं ९ कालःकवलनैकात्ममतिर्नितिगिरन्नपि अनंतैरपिलोकौघैर्नायंतृप्तोमहाश
नः १० हरत्ययंनाशयतिकरोत्यत्तिनिहंतिच कालःसंसारनृत्तेहिनानारूपैर्यथानटः ११ भिनत्तिप्र
विभागस्थभूतबीजान्यनारतं जगन्मस्तत्त्यावेपाद्दाडिमानियथाशुकः १२ शुभाशुभविषाणाग्रवि
लूनजनपल्लवः स्फूर्जतिस्फीतजनताजीवराजीवनीगजः १३॥

तद्विविधबीजभूतानिअसततयाबेधात्
नाशेनअसत्त्वापादनात् भिनत्तिविदारयभक्षयतीत्युत्प्रेक्षादृष्टांतःस्पष्टः १२ स्फीतास्वभिमानायफलचिताया
नताजनसमूहस्तेषांजीवराजीजीवसमूहः सैववनीमद्दहनंतत्रयोगजः कालःजीवराजीविनीतिपाठे ५०
तुकमलिनीतस्याः विनाशनेगजइत्यर्थः तदनुरूपंविशिनष्टिशुभाशुभेतिस्फूर्जतिगर्जति १३॥

ॐ

रमयन्स्वविलासैश्चैः सर्वथाणिक्रियांपरां गुणदोषबलोत्कर्षैः कालएकोऽवगण्यते १ इत्यंभोग्यायाःश्रियोभोगतस्ला
याभोगावसरभनवाल्याद्युवस्थानांचदोषप्रपंचनेनइत्थंतदृःखमात्रपर्यवसानोपपादनेनवस्तुस्वेदामुत्रार्थफलभोगवि
रागोदर्शितः संप्रतिकामादिस्वभावप्रपंचनमुखेननित्यानित्यवस्तुविवेकंदर्शयितुंभूमिकामारचयतिविकल्पे
ति नमेदंभोग्यमहमस्यभोक्तामेपइमानिचतत्साधनानि अनेनेदमित्यंसंपाद्यचिरंभोक्तास्मिइदंमयालब्धमि
मंप्राप्स्ये मनोरथमित्याद्यनेकमनोविकल्पैरनल्पानिजल्पितानिव्यवहारवचनानियेषांतैः अल्पेदेहे आत्म
बुद्धिरल्पेषुस्वल्पवस्तुपरमपुरुषार्थबुद्धिश्चयेषांतैर्मूढजनैः प्रातुमिचोदासीनादिभेदैश्चयोपादेयोपेक्ष्यादि
भेदैस्तत्प्रयुक्तरागद्वेषादिभेदैश्चसंसरत्यास्मिन्निति संसारोनसमंततस्यकूपेद्विर्भ्रमोन्वयायदहः उद्धृतोऽस्त्र

रामोवाच विकल्पकल्पनातल्पजल्पितैरल्पबुद्धिभिः भेदंदुस्त्यक्ततांनीतः संसारकूपेऽभ्रमः १
मनोकथमिवास्येह जायतेजालपंजरे बालाएवात्तुमिच्छंतिफलंमकरबिंबिते २ इहा
पितिपतेयेषांपेलवास्तुस्वभावना आस्थालीनमिवाशेषंकालस्तामपिकंतति ३ नत
दस्तीहयदयंकालःसकलघस्मरः ग्रसतेतंजगज्जातंप्रोत्याब्धिमिववाडवः ४ ॥

कृत्ताऽङ्केऽद्दर्तमिति यावत नीतःप्रापितः १ जालमिवदृढात्प्याकृष्यबंधकाविषया पंजरमिवप्रा
तिक्षियबंधकोदेहस्तयोः समाहारेऽस्मिन्नितिसिद्धत्वाद्देवावस्तुभूतेइह संसारेसतो विवेकिनामास्था कथमिवजा
यतेतत्प्रकारेहेतोःआतोप्यप्रसिद्धइतिसूचनायैवकारः तदेवदृष्टांतेनद्रढयतिवालाएवेति मकरेदर्पणे २
इहसंसारेयेषांपेलवात्तुच्छास्तुखभावनास्वाशांतो आस्थविलक्षणाग्रान्तःपेलवमानेननामाऽऽव
लेवातिजीविष्णुकीटावलेविताग्रेलूतातंतुमिव अशेषतोनिर्विशेषंयथास्यात्तथा ३ इहास्यांविवृदाः
भूमौ जगतिजातंउत्पन्नंतत्ताहशंवस्तुनास्तियत्कालोनग्रसतइतिनजग्राहत्यासंबंधः घस्मरोभक्षकः
चंद्रोदयादिनिमित्तैः प्रोत्याउपचितमाब्धिंवाऽऽवोवडवानलः ४ ॥

1080

कु

1081

गं
वा.वै
प्र.टी
८९

तुषारोद्भिन्नेन वलितेन संकुचितेन अनताभिः स्त्रियो गोवा शिरा वो बालाः २२ देहे वलेः वलनयोः हिमस्त्रपेण तृतीयपादे नो
पलक्षिता कासाश्वासो वा यस्य रोगो वा च विशेषो यस्याः प्रतिछायाः संसारसर्वस्वसारः संसारेच्छेर्व्यवहारस्य सर्वेषि [illegible]
पश्यति रागादिभिर्वा सह पतति चित्ते संभोगेच्छुर्निर्गतो विषयभोगः कल्पवृक्षादिगंधद्रव्यचंदनस्य कुण्डं अग्नियथ भृता ये देह जी
यस्याः शिरोगता जरा नाम्नी चामरश्रीर्विराजते सौंदर्यसा सम मे च वागु वस्त्रादि अस्तीत्यर्थः २४ स्थिते [illegible] वित्ताशा मनसी।
तिशेषः २५ स्वधान्हरो २६ यत्रयेषु नतेषु चतुर्विधशरीरेषु मम मे जरा जयन्त्यभिभवती नयेचाभावोऽस्तु स

जरातुषारधवलिते शरीरसदने नरे शक्नुवन्नपि सुव्यक्तं स्पन्दितुं न मनागपि २२ देहस्तृतीयपादेन च।
सबलं तीव्रदृष्टेर्गतः कासाश्वासयुगं रजाजरा को विस्मयन्न्यति २३ संसारसंसक्तेन स्त्रागेघकुण्ठां शि।
रोगतो देहयस्या जरा नाम्नी चामरश्रीर्विराजते २४ जराचंद्रोदयसिते शरीरनगरे स्थिते तृष्णाहि।
कामसमायाति न नेम रणके श्वे २५ जरासुधालेपसिते शरीरान्तःपुरान्तरे अशक्तिरार्तिरापच्च तिष्ठति
ज सुखमंगनाः २६ अभावोऽग्रेसरी यत्र जरा जयति जंतुषु कल्पद्रमसमाश्वासो मम मेदमते मंते २७
किं तेन दुर्जीवितदुर्ग्रहेण जरां गतेनापि हि जीव्यते यत् जरा जगत्यामजिता जनानां सर्वेषणास्ता।
न तिरस्करोति २८ इति श्रीवासिष्ठे [illegible] नाम द्वाविंशतितमः सर्गः २२॥

रागाभ्रः सोऽस्यास्तीति स
शरीरवशे स्त्रागेते इत्यन्वयः अभावाग्रेसरीति पाठस्त्वेतत्स्पष्टः तत्रतेषु शरीरेषु मध्ये यत्रदा स्मिन् शरीरे ममकः
समाश्वासो विस्त्रंभः न तु वसिष्ठादीनामपि तल्लमेतदित्याशंक्याह मेदमतेरिति अतत्वज्ञस्येति यावत् २७
दुर्जीविते दुःखजीवने दुर्ग्रहो दुराग्रहः तेन किं प्रयोजनमित्यर्थः सर्वेषणाः सर्वानभिलाषान् २८ इति। ८९
श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे द्वाविंशतितमः सर्गः २२

जैरेवज्योत्स्नाकौमुदीशिरएवशिखरिणसंपर्वतोर्ध्वदेश: वात कासौरोगौतावेवकुम्भहस्तीकुम्भदलतो संरब्धंसोद्योगंवि।
लासयति २२ जैरेवक्षारोलवणादिचूर्णंतेनविप्रसरंउपस्कृतमितिघाकर ईश्वर:स्वामी शिर:कूष्माण्डस्यतेनैवोर्मि।
ह्निप्राप्यवर्धितत्वात् २३ जङ्घृष्टतानेगास्थिविरामाडम्बरकैव आयाविआशु:प्रवादेसत्वरंचलतिसति २४ यौवन।
मेवाखुवृत्तिविषयविलसितोयस्मिन्नेके तयाशरीरामिषस्यार्द्धितीभवनेच्छु: २५ जैरेवदेहजंगलेजंबुकी।

जराज्योत्स्नोदितैवेयोशिर:शिखरिपृष्ठत: विकासयतिसंरब्धंवातकासकुम्भहस्ती २२ परिपक्वं समा
लोक्य जराक्षरविप्रसरं शिर:कूष्माण्डकेभंके पुंसोकाल:किलेश्वर: २३ जराजङ्घृष्टतोधकाम्बला।
म्बस्यनिकृन्तति शारीरतीरहरस्तस्यचलत्याशुक्षिप्रसत्वरं २४ जरामार्जारिकाभंके यौवनाखुतपोहता प
श्चात्साससमायातिशरीरामिषगार्द्धिनी २५ काचिद्दृष्टिजरानामशिवासेमंगलकरीतया यथाजराक्रोश।
करीदेहजंगलजंबुकी २६ कासश्वाससशीत्काराद्य:खधूमतमोमयी जराज्वालाज्वलत्येषायस्यासौ
दग्धएवहि २७ जरसावक्रतामेतिशुक्लावयवपल्लवा ताततन्वातवन्देष्णेलकोलतणालताश्यान
तापया २८ जराकरेणप्रवलेदेहकदलीपादपे मनेमरणमातंगोनूनमभ्युदतितत्क्षणात् २९ मरणस्य
मनेराज्ञोजराप्रबलचामरा आगच्छतोग्रेनिर्याति व्याधिव्याधिपताकिनी ३० नजिता:शत्रुभि:संरंभ
प्रविष्टापिद्रिकोटरे तेजराजीर्णराक्षस्याश्शत्पश्यविजितामनि: ३१ ॥

शिवा आक्रोशोरोदनेआरावश्च २६ आर्द्रकाष्ठेदह्यमाने ज्वालायामपिसीत्कार:प्रसिद्ध: २७ तन्वीसूक्ष्मान
त:प्रारीर २८ करेशुपादपेकदलीतरुअभ्युदतिनिश्चलयति २९ आगच्छतआगमिष्यत: वर्तमानसमीपेवर्तमा।
नवत् जराप्रबलचामरीयस्या: व्याधीया आधिव्याधीनोपताकिनीसेना ३० अद्रिकोटरे:प्रवेशेपर्वतविवरे।

1083

वा॰वै
प्र॰टी
५५

भोक्तुं शक्तो न रागाशा कि सुखं भोक्तुमशक्तिरित्या दिशा किंदौस्थ्यं १२ कायस्य क्लेशैः पीडनैः स्यका शिरणि
बक्काः अपि सा अप्यहं मधीरिकाः तु असिद्ध रोगलतावनो नाराणा कीर्णा यस्माद्यावद्दोनितावन्मरणं कौशिकः
कृतो व्यागतः नित्य सेवेयः १४ जनमो थान्नबद्धो नदेवनि मिश्रमेधकारः १४ शुष्कोद्वीर्योहसातः प्रजातोसंभ्र
तो १५ अधिउधरीयातनि निहिनाशायनिश्राव: २६ आभातिईयद्वोभतेपि ९ कासपवक्काणितथ।

गर्दोम्भुदे तिसो लासमन्मथ भोक्तुं न शक्नुते हृदयेदस्य तेन नेशक्तिदौस्थ्यं न वाई के १२ जराजीर्ण।
वकीयावत्का यक्लेशाय कारिणि शेतिरोगो रगाकीर्णा कायद्रुम शिरः स्थिता १३ तावदागतप
वाशुकृतोपिपरिहृश्यते चनाध्यतिमिराकांक्षी मन्ये मरणकौशिकः १४ सायंसंध्यां प्रजातो वैन
म: समनयावति जरावपुषिहृष्टैवमृतिः समनुधावति १५ जराकुसुमितेदेहद्रुमे दृष्टैव दूरतः
मध्यापतति वेगेन मन्ये मरणमर्कटः १६ शून्यं नगरमाभाति भाति छिन्नलतो द्रुमः भात्यना।
दृ= हृष्टिमान्देशो न जराजर्जरं वपुः १७ क्षणान्निगरणायेव कासक्काणितकारिणी गृध्रीवामिष
मादत्ते तरसैव नरं जरा १८ दृष्टैव सोत्सुकेवाशु प्रगृह्य शिरसि द्रुतम् प्रलुनाति जरादेहं कुमारी
कैरवं यथा १९ सीत्कारकारिणी पांसुपरुषापरिजर्जरं शरीरं शातयत्येषा वात्येव तरुपल्लवं
॥२०॥ जरसोपहतो देहो धत्ते जर्जरतां गतः तुषारनिकराकीर्णा परिम्लानाम्बुजश्रियं २१

दृ=

निस्तकरणशीला गृध्री आमिषमिव तरसा वेगेन निगरणायेवादत्ते स्यनवयः १८ प्रलुनाति विनाशयति
कुमारीबालिकाकैरवं कुमुदं १९ वात्याचशिशिरत्वाबुसमूहः सादिसीत्कारयति शरीरं तरुपा। ५५
ल्लुवं चपांसुधसंकृत्वा विपारयत्यैवेजरापि २० परिम्लानाम्बुजस्यश्रियं सामं २१ ॥

पामरार्णपस्मये सारदम्रवायननस्य देहस्यैव शिथिलीकरणे कृतरसरवेयमत्याशे न्यादविमाशांतिरिवेत्यादिना दिमे।
अशानिर्वज्रमिवेति दिमाशानिः येबुजे येबुकर्णन एणायस्यामितियावत् २ जरठरूपिणीत्यो नेत्रिकेपदिस्तयेन।
यानस्याकथमनांलयाकुर्यादिति विपलवोभूत इति शेषः ३ समस्ताहोत्रसर्वपर्यायः कामिन्यः जराजीर्ण
कलेवरे सर्वे उत्स्वेकरभेडर्ह्ययातयापश्यति तदेवोपपादयति शिथिलेति शिथिलान्यादीर्घाणि सर्वांगानिय

दिमाशानिरिवांभोनेवाम्येवशरदंबुजे देहेजरानाशयतिनदीतीरतरुंयथा २ जर्जरीकृतसर्वांगीज
राजरठरूपिणी विरूपतांनयत्याशुदेहं विपलवोयथा ३ शिथिलादीर्घसर्वांगं जराजीर्णकलेवरे
समेपश्यंतिकामिन्यः उष्ट्रवत्कर्मभयथा ४ अनायासकदर्थिन्यादीनेजरसाजने पलायगच्छतिमता
सपत्न्येवादृतांगना ५ दासःपुत्रास्त्रियश्चैव बांधवाः सुहृदस्तथा हसंत्युन्मत्तकमिवनरंवार्द्धककंपितं
दुःप्रेक्ष्यंजरठंदीनंगुणपराक्रमैः अधोहत्तामिवादीयंगर्होत्ह्यांमेतिहृदके ६ दैन्यदोषमयीदीर्घारह
दिदाहप्रदायिनी सर्वापदामेकसखीवार्द्धकेवहतेस्पृहा ८ कर्तव्यंकिंमयाकष्टंपरत्रेत्यतिदारुणं अ।
प्रतीकारोपायपदविहीनेवार्द्धकेभये ९ कोहंवराकः किमिवकरोमिकथमेवच तिष्ठामिमौनमेवेति।
दीनतोदेतिवार्द्धके १० कथंकदामेकिमिवस्यादुस्याज्जोजनेजनात् इत्यजस्रंजराचेष्टाचेतोदहति
वार्द्धके ११ ॥

स्यते ४ अनायासेनविनैवायासेनकदर्थयितुंदैन्यंप्रापयितुंशीलंयस्याः आदृतापरिभूता ५ उन्मत्तकमि।
तिकुत्सायांकन् ६ आदीर्घमतिदीर्घंगर्हाभिलाषातिशयः हृदयस्थेसकलशास्त्राविदयविलासेनपरेषां
पदस्पतराणं आक्रमैराक्रमणैः ७ दैन्यदोषप्रचुरा ८ कष्टमितिदौर्मनस्यद्योतकोनिपातः ९ कोदृशमित्यादि
दीनतायाप्रवोल्लेखः किंकर्येशानौसाध्यसाधनचिंतापरौ १० वार्द्धकेजनात्प्राप्य पश्चाउकलत्रगणापरा।
विचेतः दहतिइतिसंबंधः इहसूर्वश्लोकेचत्वरशोकोविषयसंवादद्योतनार्थः ११ ॥

सचरद्वंसेचरद्रूलत्कतेसंस्थानेसन्निवेशौस्मात्तरागात् धियान्वितोबुद्धिमानकथमभिपतत चरेदंकत्यत्त्वस्वेतिच।
यो कोरणलोरपिसमुद्दीपतइतिकेचित् ३१ पापेलाकिंकंडःखकटुकफलेयद्दिकशोकरागादिकंतीषत्वखलवमि
१०वै मवान्कहत्स्मेसतालेस्मासयसलतादिशेषः सत्वदेशालाद्रूनोकटुतावानानामप्लता उनालतोऊर्ध्वविस्तीर्णतो २२
१०टी माकुलेउकचितयेतिगम्यते सतपदचनेननिविडेनगर्थेनयनाभिलाषेणपेकोदिशंगमिष्यामि कथनेलस्मा
५८ मीत्येवंभूतयाचेतोमोहमुपादते ३३ स्वानेगते ३४ भवनेभ्रः संभवः ३५ पतनिःपतनमलेमरणजन्मजरा।
दिभीत्याभोगेषदेनरमेइतिसंबंधः शाम्यामदमुपरतोस्मि उपेमीतिवर्तमानसामीप्यवर्तमानवत् ३६

मनःपंचकसंचरद्वंसस्थानेललनाभिधे रसादभिपतन्वेनकथंनामधियान्वितः ३१ शाखापतनानगहना
कटुत्वफलमालिनी समालोतालतामेतिचिंताकांतानुसारिणी ३२ कांदिग्भूतनयाचेतोवनगर्थोयमा
कुलं परंमोहमुपादत्तेपथभ्रष्टमृगोयथा ३३ शोच्यतांपरमांयातिनरोणलहरीपरः निबद्धःकरि
णीलोलोविंध्यखातेयथागजः ३४ यस्यलीनस्यभोगेच्छानिःक्षीकस्यकभोगभः ल्विपेत्सकाजगम
केजगत्सकात्सखीभवेत् ३५ आपातमात्ररमणेषुसुदुस्तरेषुभोगेषुनाहमलिपक्षतिचंचलेषु ब्रह्म
न्नमेमरणरोगजरादिभीत्याशाम्याम्यहंपरमुपैमिपदंप्रयत्नात् ३६ श्रीजगुप्सानामैकविंशःसर्गः॥
॥२१॥रामोवाच॥अपर्याप्तंहिबालत्वंबलात्पिबतियौवनं यौवनंचजरापश्चात्पश्यकर्कशतामिथः १

इतिवासिष्ठेएकविंशतितमः २१॥शोकमोहवियोगार्तिविषादगगसंकुले चिंतापरिभवस्थानेहरत्वमपिनिंय।
ते ननुकामादिदोषप्राबल्यात्मासत्यौवनेसुखंवृद्धावस्थायांतुदर्पशांतौविनीतैः पुत्रपौत्रादिभिरहंसेव्यमा
नस्सुखवद्भुतेरहत्वेभविष्यतीत्याशंक्यतत्रदुःखस्यातानामंर्त्वविस्तरेणविवक्षुः प्रथमेस्वकुलग्रासिसर्पागेण। नx३
दयापरकुलेकृतइतिन्यायेनकर्कशतमस्वमाह अपर्याप्तमिति अपर्याप्तंसंस्पर्शक्रीडाकौतुकादिगुणमिला ५८
षे पिबतिग्रसतियौवनंवस्त्रादिभोगाभिलाषेअपर्याप्तमितियोज्यं १॥ १॥ २॥ १॥

यो१४

1085

विकीर्णाः प्रसारिताः वागुराः जालानि । १८ १९ बडिशं मत्स्यबंधनकंटकस्तद्वन्या पिशपिटिका २० मेंडरं मेंडूरावा
जिशाला २१ इयं भोगमत्स्यैर्बह्मारलक्षणाः इह संसारे परा हष्टोसौ स्थितिं चिरास्थितिं सैयाता प्राप्ता २२ खसम्बन्धिक
याहत्वसंपुटिकया स्वलेपयोत्रेम योजनेनात्मीनमर्थः २३ प्रवल्लनानन्तेन २४ विशारदकृता विशीर्णता २५
स्थलैरसंत्रमद्दृशि भिल्लैर्लालिता लालिताः पितृभूमिषु श्मशानेषु २६ कर्दरगोरोचनचंदनादिकृता तिलकरच

कामनाम्ना किरातेन विकीर्णा मुग्धचेतसां । नारीनरविहंगानामंगबंधनवागुरा । १८ ललना विपुलाला ।
नेमनेमनमनंगनः रतिस्पृहवलयाबद्धस्नेहवृद्धाक्षिपतिमकवन् १९ जन्मपल्वलमत्स्यानां चित्तकर्दमचा ।
रिणां मुग्धासौ वासनावज्जनारीबडिशपिटिका २० मेंडरं चतुरंगानामालानमिव देहिनां मुग्धामंबरचारी ।
तां बंधनं वामलोचना २१ नानारसवतीचित्राभोगभूमिरियं मता स्त्रियमाश्रित्य संयाता परा मिद्दि संस्थि
ति २२ सर्वेषां दोषरत्नानां सुसमुद्रिकयानया दुःखशृंखलयानित्यमलमस्तु मम स्त्रिया २३ किमनेन ।
किमत्यर्णवा किंनितवेन किंभ्रुवा मांसमात्रैकसारेण करोम्यहमवस्तुना २४ इतो मांससमितो रक्तमितोस्थी
नितिवासरैः ब्रह्मन्कतिपयैरेव याति स्त्री विशरारुता २५ यास्तास्तनपुरुषैः स्थूलैर्लालिता मनुजैः प्रियाः
तामनेकविभक्तांगः शयंते पितृभूमिषु २६ यस्मिन्नधनतरैरत्नैः मृगेक्षणकांकुराः स्त्रियाः कांतेन रचि ।
ताः श्रसन्धीयतेतेन जंगले केशाः श्मशानहस्तेषु याति चामरलेखिकाः स्पर्शेन्दुद्रवदाभांति दिनैरवति
मंडले २८ पिबंति यासवोरकांकश्वादाश्वाप्यनेकशः चर्माणि च शिवाभंके खेयाति प्राणवायवः २९
इत्येषा ललनांगानामचिरेणैव भाविनी स्थितिर्मया वः कथिता किं मोहमनुधावथ ३० ॥

नाविशेषाः पकोकुराः पीयते शुष्यते शोषणेमकमंकतवाहवेलः २७ स्त्रियः केशालेखलेखः अस्थितासैवलाखि ।
कांता भस्मप्रसरत्वाजीर्णचामरवड्डेस्त्वतां याति तहुवन्नत्तवत् २८ पिबंति शोषयंति यासवो भलयः कंख्या ।
मांसमदंतीति कव्यादाश्वनेकशः सेमाति शोषः शिवासृगाली २९ स्थितिः परिणतिः ३० ॥

श्रीं
वा॰ वै
प्र॰ टी
५३

अतिहरेसंयमिन्मोदारुणोयथास्यात्तथान्वलतामपिनरकाग्नीनोऽइत्यास्रपिनार्यस्याऽरुईंधनमितिकारणतः सरसाअपिनी रसाऽइतिस्वतएवविरोधाभासः अथवादारुणमित्यपींधनविशेषणमेव यथाचनरागिस्ततएवविरोधाभासः परिहारस्तुवा सनादरस्त्वात्तसरसाआपातनः नीरसाःपरमार्थतः एवंचारुण्यापातनः दारुणंफलमइति १२ यामिन्याश्चाकारोंध कारः सएवसइववाकवरीकेशपाशोयस्याः तारेस्याः भ्रमत्स्फारकाननृत्त्याएवलोचनानितान्यीवचनतारकेचल त्कनीनिकेलोचनेयस्याः एवमिंदुबिंबमे [illegible] वेंदुबिंबमिववावदनंयस्याः कुसुमोत्करएवकुसुमोत्करइवहासो स्याअस्तीतिविग्रहः १३ शृंगारलीलाभिर्विलोलाः पुरुषायस्यां अतएवतेषांकार्याणांअवश्यकर्तव्यानांथ

अल्पतामतिरेकेपिसरसाअपिनीरसाः स्त्रियोहिनरकाग्नीनामिंधनंचारुदारुणं १२ वि
कीर्णांधकारकबरीतरत्तारकलोचना शशांकबिंबवदनाकुसुमोत्करहासिनी १३ ली
लाविलोलपुरुषाकार्यसंहारकारिणी परंविमोहनंबुद्धेः कामिनीदीर्घयामिनी १४
पुष्पाभिरामसुप्रधुराकारपल्लवशालिनी भ्रमराद्विविलासाढ्याअनल्पस्तवकधारिणी १५
पुष्पकेसरगौरांगीनरस्मारणतत्परा ददात्युन्मत्ततैवश्रीकांताविषलतायथा १६
सत्कार्योच्छासमार्गेणभुजंगदलनोत्कया कांतयाग्रियतेजंतुःकरभ्येवोरगोविलात १७

संविवेकवैराग्यादीनांसंहारस्यकारिणी दीर्घयामिनीवअर्थमायुर्विनाशायेतिभावः १४ नकेवलंपुरुषार्थवि
चातिनाअपितुअनर्थदेत्तुतायीत्याह पुष्पेत्यादिद्वाभ्यां भ्रमराश्वतएववाअद्विविलासासैराढ्या एवंस्तनावेवस्तना
विवा १५ पुष्पकेसरेपुष्पकेसराणिवयाउन्मत्तानांकामोन्मादात्तस्मैविनोम्रत्वीनामस्कामस्मरणादिवैवश्यंददा
ति १६ करभ्यवभल्लकीमादिविलस्यान्सर्पादीन्श्वासबलेनाकृष्यभक्षयतीतिप्रसिद्धं तथासत्कार्यैरलीक
सत्कारैरुच्छासआश्वासनंतावन्मार्गेणभुजंगानांविदानांदलनेविनचितापद्दारेणविनाशेसोत्कंठयाकांतं ५३
याजंतुरुगृह्नियतेवशीक्रियतेइत्यर्थः ॥ १७॥

विपुलाशयो विवेकविस्तीर्णबुद्धिः ३ अंगेति कोमलानि अंगानि यस्याः सेति अंगे तिष्ठतीति कस्मात् दामोदराश्रितो गत्वा गेमा मायादर्पः ४
२ यः प्रवाहः समुद्रस्य उल्लासिताशोभाधारिणि लनेहरासमयवलललनालनः अन्तरेण सुबंधः आस्वाद्यते तत्त्वाभ १088
त्सते मथनः अदनस्य ६ दिग्धान्नुपचितानि करभस्य रवः रसो भूम्यां गृहः स्यात् गृहः आशानिशयः इति यावत्
अविचारजेज्ञानमायातः पतनाद्धीनिवा कल्प्यते युज्यते यतो मोहैककारणं चित्तविभ्रमैकनिमित्तके तत्

पुनः केशाद्भुतो रक्तामितीयेप्रमदा तनुः किमेनया निंदितया करोति विपुलाशयः ३ वासो विलेपनैर्या
निलालिता निपुणः पुनः नान्यगात्रेगलेऽहमिति कस्मात् सर्वदेहिनां ४ मेरुस्रुंगतटोल्लासिगंगाजलर
योपमा दृश्यायस्मिल्लने मुक्ताहारस्योल्लासशालिता ५ श्मशानेषु दिगंतेषु सपवललनालनः स्व
भिरास्वाद्यते काले लघुपिंडः स्वोपनः ६ रक्तमोसास्थिदिग्धानि करभस्य यथा वने तथैवांगानि कामि
न्याः स्तनप्रयपिद्धिकोगृहः ७ आपातरमणीयत्वे कल्प्यन्ते केवलं स्त्रियः मन्ये तदपि नास्त्यत्र मनेर्मोहै
ककारणे ८ विपुलोल्लासहारिण्या मदमत्तेषु सर्वकं कोविशेषो विकारिण्या मदिरायाः स्त्रियास्त
या ९ ललनालानसंलीनान्मनेमानवदंतिनः प्रबोधनाधिरोहन्ति हेतु विशंतमाकुशः १० के
शाकज्जलधारिण्योऽस्पर्शा लोचनप्रियाः दुष्कृताग्निशिखा नार्यो दहन्ति तृणवन्नरं ११ ॥

न विनया विध्वंसुक्तिरंजनायस्तीति भावः ८ विकारिण्या स्वतः कामक्रियादिविकारवत्याः स्खलनकल
हादिविकारकारिण्या वा ९ सम्यक्लीनाः मदमोहान्मसप्रायाः प्रबोधं विवेकजागरणं १० नार्यः स्त्रियः दुष्कृ
ताग्नेः शिखाज्वालाः तदेव तद्धर्मैरुपपादयति केशेति केशाश्च कज्जलानि केशान् कज्जलानि च धारयितुं
शीलं यासां ताः अस्पर्शाः स्पष्टुमशक्याः लोचनप्रियाः प्रियदर्शनाः अतएव नरं तृणवद्दहंति ११ ॥

1089

ननु बाल्यवार्द्धकयोर्मा गम्याशा किंत्वायुः पुरुषार्थसाधनायोग्यत्वाद्यौवनस्यापि दोषबहुलत्वात्तात्कालिकदायिपुरुषस्यस्य सा
धनसंपत्त्या पुरुषार्थप्रत्याशा त्याशेत्यागस्तदैव यौवनेनिंद्यते किं तद्यौवनमेव सत्यौवनेन पुरुषार्थपर्यवसितमेवे
ति लक्षणैर्लक्षयित्वा तस्य दुर्लभतामाह विनयेति आर्याः सज्जनास्तु निजनाः आस्पदं स्थानं यस्य आर्यजनानां
यो॰ वा॰ वै॰ — साधनानामास्पदमावासस्थानं बहिर्भ्रान्तिदमिति वा गुणैः शान्तिदान्त्यादिभिः जगति संसारे दिशाः दोऽस्यार्थे नं ४
५२ — इहास्मिन्मनुष्यजन्मन्यपि दुर्लभं किमन्यजेत्यर्थः अंगद्गे काननं नंदनवनं तत्सदेवीव पतितगणैः चेतिप्रायः ६=
येतिस्वसन्निधिमितिविनयाः कल्पवृक्षतालिभिर्भूषितेस्मार्यजनादेवास्तेषामास्पदं अतएव कठिणयादयमाऊ
र्जितेगुणैः फलपुष्पसस्यादिभिः कल्पलतागुणैरावलितं वेष्टितमिति वा इह भवि दुर्लभमिति योज्य

विनयभूषितमार्यजनास्पदं करुणयोज्ज्वलमावलितं गुणैः इह हि दुर्लभमं
गसुयौवने जगति काननमेव नभोगयथा ४३ इति॰ वा॰ यौवनगर्हानामस
र्गः २० ॥ श्रीरामोवाच ॥ मांसपांचालिकायास्तु यंत्रलोलेंगपंजरे स्ना
य्वस्थिग्रंथिशालिन्याः स्त्रियाः किमिव शोभनं १ त्वङ्मांसरक्तवाष्पांबु
पृथक्कृत्वा विलोचने समालोकय रम्यं चेत्किं मुधा परिमुह्यसि २॥

४३ इतिश्रीवासिष्ठता॰ वै॰ विंशतितमः सर्गः २० प्रत्यक्षनरकज्वालानिष्यन्ननिखिलांगिकाः स्त्रियोऽप्यत्र
विनिंद्यंते तेषु सानरकजन्मदाः येषु स्त्रीपिंडेषु रमणीयताभ्रमस्तेषां सत्यरूपं विविच्य दर्शयितुमुपक्रमते मां
सेत्यादिना स्नायवः शिराः अस्थीनि ग्रंथिस्तेन शालिन्याः शोभमानायाः मांसमय्याः पांचालिकायाः प्रति
मायाः स्त्रियाः शाकटादियंत्रमिव लोलेचंचलेंऽगपंजरे शोभनमिव यत्कल्पितं तत्किं न किंचिदित्यर्थः १ ३
त्वङ्मेव प्रत्येकं पृथक् पृथक्कृत्वा यत्र नेत्रे विलसो विभ्रम सत्त्वविवेकेऽशोभनतां दर्शयति त्वगिति समाहार ५२
द्वंद्वः रम्यं चेत्तज्जन्य किं मुधा पतिनोचेदिति शेषः मुधार्थं २॥

येयेयुवतासेयेन्द्रियस्मादेहजेगलेकतिचिद्दिनानिफलितास्तेजातफलाःशरत्वशरत्कालः अचिरादेवतथभविष्यतीतिभावः
अतोऽस्वांसमाप्स्वामेनादेयेतिस्वजनानामनुक्तिः ३४ अकस्मेवप्रपंचयातिकटिनीत्यादिषद्भिः ३५ यदाकोटिमत्कर्षका
ष्ठांविवलोतिगच्छेतिहृद्धिमितियावत् सज्वराःसंतापाःहर्षवीक्षादर्शनात् तदानंदेतिपरिणामः ३६ विवलो
तिविशेषेणस्वरंतियामिनीरात्रिः ३७ विकाराश्चितविकारावाललीलाश्च ३८ तरुणभंगिनायौवनेनमोहाद्यो

दिनानिकतिचिद्येयंफलितादेहजेगले युवतास्वादस्यादिनसमास्वाससमर्हेय ३४
जटिलेवमयात्वेवशरीरायुवताख्वगः तरुणेनैवास्मभावपस्यहस्ताच्चिताममणियया ३५
यदायदापरोकोटिमध्यारोहतियौवने वलोतिसज्वराःकामास्तदानापिकेवले ३६
तावदेवविवलोतिरागद्वेषपिशाचकाः नालमेतिसमस्तैषायावद्यौवनयामिनी ३७
नानाविकारबहुलेवराकेतरुणाशिनि कारुण्यपक्षरुतास्मोपेक्षियमाणेसुतेयथा ३८
हर्षमायातिसंमोहात्पुरुषःतरुणभंगिना यौवनेनमहामृगःसवेनरमृगःस्मृतः ३९
मानमोहान्मदोन्मत्तंयौवनेयोभिलष्यति अचिरेणसदुर्बुद्धिःपश्चात्तापेनयुज्यते ४०
तेमज्यालेमहात्मानस्तपवपुरुषाभवि येसुखेनसमुत्तीर्णासाधोयौवनसंकटात् ४१
सुखेनतीर्यतेंभोधिरुल्लङ्घमकराकरः नकल्लोलबलोल्लासिसदोषंहन्तयौवनं ४२

श्रीरामायनमः ॥

हर्षमायातिसनरमृगःमनुष्यःसन्नपिपशुरेव यतोसौमहामृगः ३९ मानमोहात्अभिमानसहितादज्ञानात्
अभिलष्यतिसारबुध्यासज्जते ४० सुखेनअहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यायानुपेता येनरा ४१ उत्कृष्टानोमहान्तोमा
कराग्राहाःयत्रासाकरःखनिःरागादिकल्लोलानांबलेनोल्लसनशीले हन्तेतिखेदे उक्तिताविकृतानेकितितन
पुरुषः ४२ ॥

चिन्ताकाशेप्रसादप्रकाशविवेकेन्दुकमसरादीनां सर्वेषां गुणानां सज्जने साधुसंगमसञ्जात प्रयत्नादिभिरुन्मायंते इतिस
ॐ गीलेषां विशेष्यविशेषणभावे कामचारानम्बरतिपातः प्रयत्नमदम्न साध्यानामपि मदगुणानामितियावत् स्थितिः
वा॰ वै स्थैर्यं प्रपनेतंदांतः समर्थः प्रतिलपन्नेतगुणगणानांलतास्तूतेनलनाच २७ पांडुतामितिविषयवासनोत्थरोगे
प्र॰ टी तिस्यर्थः आकुलैराबालितैरवकैरुक्तमुस्तु चिन्तणपयर्णारितस्मैति दियेरुत्कटाः इः सद्राः परीकोटिंदोषोत्कर्षम्
५१ दे धैशाच २८ दोषाणामालिसमूहे इत्युक्तम्रियां पापसंपदां विलासदेलन्वाद्विलासः २९ रजोगुणपरागाति

सर्वेषां गुणसर्गानांपरिच्छन्नजलमाः अपनेतंस्थितिंदंतो विषमो यौवनानिलः २७ नयो
तिपांडुतांवक्रमाकुलावकरोत्कटाः आरोहंतिपरीकोटिं इत्वा यौवनयोत्सवः २८ उद्वोधयतिदो
षालिं विहृतनतिगुणावलिं नराणां यौवनोल्लासो विलासोऽद्भुतसंश्रियां २९ शारीरपंकजरज
श्चंचलामतिषट्पदीं तिबध्नन्मोदयत्येष नवयौवनचंद्रमाः ३० शारीरखंडकोह्नंतारम्यायौव
नवल्लरी लग्नमेवमनोभृंगमदयत्युन्नतिंगता ३१ शारीरमरुतापोत्थां युवतामृगतृष्णिकां
मनोमृगाः प्रधावंतः पतंति विषयावटे ३२ शारीरश्चावंरीज्योत्स्नाचित्तकेसरिणः सदाः लह
रीजीवितांभोधे युवतामननतस्पये ३३

वचंलामतिषट्पदींबुद्धिभ्रमरीं
रुद्धविवेकपत्नवाहेदृपंकजप
प्रद्योतदभिमानकोशानिवध्नन्मोदयति ३० शारीरस्थलनालेखंडकेमस्थेवनखंडेकुंजेवावल्लरी पुष्पमंजरीमदय
तिमोदयति उन्नतिमुत्कर्षमभ्युदयंच ३१ शारीरमेवमरुम्भूमिस्तत्रकामातपतापेनउत्थां प्रतिभातांयुवता
यौवनेसैवमृगतृष्णिकातांप्रतिधावंतः विषयलक्षणेश्वभ्रेगर्ते ३२ शारीरमेवशर्वरी रात्रिस्तस्याःज्यो
त्स्नाचंद्रिका चित्तलक्षणस्यकेसरिणः सदासकंपलामनेनदृश्यशोभते लहरीवीचीमाला ३३ ५१

तारुण्येन तरला चंचला चित्तवृत्तिः भोगतृष्णया तरलितानि चंचलकरणानि इंद्रियाणि यस्याः १९ जर्जरतोशैथिल्यं २० न
रलात्वस्मात्तयोर्याग्मिन् न केवलेन सज्जयंति किंतु वमन्येनैर्याति घोतनायकशब्दः २१ मानभंगस्तु मनस्विनो मरणा
पमः स्यादन्नाशायैवेति अभिमानएव मदेभस्तस्य अथवा अभिमानेन मदेभवत् स्तब्धस्य विवेकिपुरुषस्य नाशाया
धः घातायनिस्त्वलाते अभीदंतबंधनायस्तंभः २२ रश्मालाभवियोगाभ्यां मेनदीहात्कोपस्तचक्रकरोदनान्येवहा

शाक्रांते चन कल्लोलाभीमालेवयसि हे नदी नवतारुण्यपतनरलात्तस्मात्तरलितोनरा १९ स्मा
कांताकोस्तनौ पीनौ तेविलासात्सदानने तारुण्यइतिचिंताभिर्याति जर्जरतां जनः २० नरेतर
लतस्मात्तेयुवानमिह माधवः सज्जयंति न ताक्लिन्नजरत्कुणलवेयथा २१ नाशायैवमदांते
स्वदोषमौक्तिकधारिणः अभिमानमदेभस्य निस्त्वालानेह्नियौवने २२ मनोविपुलमत्तानो
दोषाशीविषधारिणा पोषरोदनवृत्ताणांयौवनेवनकानने २३ रसकेसरसंवाधंकुविका
स्वदलाकुले इष्विताचेचरीकाणांपुष्करेविह्नियौवने २४ कृताकृतनृपत्राणांद्दत्सरस्तीर
स्वदलाकुले इष्विताचेचरीकाणां पुष्करेवि ह्नियौवने २५ तरङ्गनोगतसंख्यानां कल्लोलानां
चारिणा व्याधिव्याधिविहंगानामालयोनवयौवने २६
विलासिना अनपेक्षितमर्यादो वारिधिर्नवयौवने २६

त्ताः दोषाः एवाशीविषाः सर्पाः वनेतिखेदे २२
रस्यतेश्रतिरसः स्वखलवमकरंदस्त्वेन केसुखेविषयेसरंति प्रसरंतीतिरागाद्दयएवकेसराः तैरप्रसेवाधंनिविडि
तेदलानियत्राणि चेचरीकाः भ्रमराः पुष्करेपद्मे २४ कृतेपापमकृतेपुण्ये लौकिककार्याणि वाकृताकृतानि
यतनदेवत्वाकुपत्ताः आलयोनीडं २५ असंख्यत्वादेवगतसंख्यानां कल्लोलानांविकल्पतरंगाणांविलसन
शीलानां अनपेक्षितमर्यादः अनवधिः अनपेक्षितमनिषेजराद्दिः स्वमेवमर्यादापर्यवसानमस्येत्सेतिवा २९

भोगकालेमधुरंस्मृतएवस्वादुस्याद्यैतिकिंपरिणामतः दुःखरूपैर्निंदादिनदोषाणांमधुराणांमालिकायमानेनदुरायाः कल्लो
वा॰वै लामदविलासाः ९ विप्रलंभदैवेवचनपदे १० सर्वस्यस्वरूपमनोहरस्वत्वस्यजातस्यमध्येश्रयेश्रयेसरेश्रेष्ठमित्यर्थः ग
प्र॰टी धर्वनगरदर्शनसमस्मरणचिह्नत्वात् तमदेशर्वस्वबधपरीमेश्रेतेइत्यर्थः ११ ज्यामूकरखुर्यस्वताकालेनलब्धेत्यप्र
५० तिपततितावत्कालेसुखदे १२ रमणीयमणीये सद्भावःस्वभचिंतना १३ सर्वेषांदुःखदायेकेचनसमारंभास्ते

मधुरेस्वादुनिकिंचस्वरूपेदोषभूषणे लहरीकल्लोलसदृशंयौवनेमेनरोचते ९ असत्यसत्यसंकाशम
चिरस्थितिप्रलंभदे समागतासंगमंयौवनेमेनरोचते १० सर्वस्याग्रेसरंश्रेष्ठंलक्षणमात्रमनोहरे
गंधर्वनगरप्रख्यंयौवनेमेनरोचते ११ इष्टप्रयातमात्रैदिहदुःखदं दुःखभास्वरे दाहदोषप्रदंनित्यंयौवने
मेनरोचते १२ आपातमात्ररमणीयंसद्भावरहितंतत् वेश्यास्त्रीसंगमप्रख्यंयौव॰ १३ येकेचनसमा
रंभास्तेसर्वेसर्वदुःखदाः तारुण्येसन्निधिंयान्तिमहोत्पातइवप्रये १४ हार्दांधकारकारिण्याभैरवा
कारवानपि यौवनाज्ञानयामिन्याविभेतिज्ञानवानपि १५ सुविस्मृतशुभाचारंबुद्धिवैधुर्यदायि
ने ददात्यतितरामेषभ्रमंयौवनसंभ्रमः १६ कांतावियोगजातेनहृदिदुःस्पर्शवह्निना यौवनेदह्य
तेजंतुस्तरुर्दावाग्निनायथा १७ सुनिर्मलापिविस्तीर्णापावन्यपिहियौवने मतिःकलुषतामेति
प्रावृषेवतरंगिणी १८

सर्वेदुःखदाः प्रलयसमयेप्रलये १४ भैरवाकारवान्भगवानीश्वरोपियौवनप्रकाशाज्ञानरात्रेर्नूनंविभेति कथम
स्मयासद्देवविवेकज्ञानचैतेधारयतीतिभावः १५ भ्रममेभ्यातिसंभ्रमो मोमोहः १६ दुःस्पर्शःदुःसहस्पर्शः
शोकवह्निस्तेनहृदिचित्तेदह्यते १७ दोषमार्जनेननिर्मलाउदारयैर्णाविस्तीर्णागुणाधानेनपावनीचकारः ५॰
शैत्यमाधुर्यपावकसमुच्चयार्थः १८ ॥ओम्

1093

नवयौवने अनेना विलासाश्लेषपरम्पराहतीः रागद्वेषादिपरिणाममानं जडीमरवैः २ परिभ्रमयते विवेकं तिरस्कृत्य वशीकि
यते ३ अतएव अवशं अस्वतंत्रं चेतो ललनानां तोषुवतीनां मिव लोलहतीनां चंचलास्थितिकानां चिंतानां अहतीः व
रणे हतिलितो धानेतत् भावान् द्वेषमसरानि यावत् अर्पयति प्रयच्छति तथा मिथ्यादिदर्शनाय बालानां करत
ले धितं सिद्धांजनं लोलवृत्तीनां तन्नयनप्रभाणां अवतीः अनावरणानि मरुशिलादिवत् वधानं तिरस्कारेण वै
म रं निधिदर्शनं संस्थितानामिति यावत् नवयौवनेन दशाशायं कामचिंतादि वशीकृतचित्तमत एवतद्रूपेणत्याय ते

नमानेन विलासस्य लोलस्य स्वस्य चेतसः हतीवन्नभवन्यानि दुःखाद्दुःखांतरं ज
डः २ स्वचितविलसंस्थेन नानासंभ्रमकारिणा: कलाकामपिशाचेन विव
शाः परिभ्रमयते ३ चिंतानां लोलवृत्तीनां ललनानामिवाहतीः अर्पयत्यवशे
चेतो बालानामंजनं यथा ४ तैर्दोषादारस्भाल्यनेता दशाशयं तद्रूपेप्र
तिलेपेति हणाते नेव येनते ५ महानरकबीजेन संततभ्रमदायिना यौव
नेन तनयेन ध्यानध्यानान्येन नेजना: ६ नानारसमयी चित्रवृत्तानां निचयोंभि
ता भीमा यौवनभूयेन तीर्णा धीरः स उच्यते ७ निमेषभास्वराकारमालोलच
नगर्जितं विद्युत्प्रकाशमस्थिवे यौवनं मे न रोचते ८ ॥

पुरुषेण नरकादिहेतुत्वात् अयक्लेशसाध्यत्वाच्च दुःखाः आरंभाः स्त्रीपुत्रकलत्रादिव्यसनानि बभायेभ्यले तथा तेते
प्रसिद्धा रागलोभादिदोषाः प्रतिलंपति विनाशयेति ये दोषालेन यौवनेन व्यक्ताः अतिशयेनीताः तस्य मः अ
त एव महानरके तिसंबे ६ रसाः शृंगारादयः कहादयो विषयाभिलाषाद्गलरजलानि च प्रायुर्यमयट् रा ७
गलोभादीनां चोरव्याघ्रसर्पादीनां च चित्रैराश्चर्यहेतुभिर्वृत्तांतानि चयेहंभिता प्ररिता भूयौवनारण्यभूमिः
वनानिविद्युल्लानिगर्जितानीव साभिमानोक्तयो घनानां मेघानां गर्जितानि च यस्मिन् अत एव विद्युदिवप्रकाशमा १८

श्री
वा० वै०
प० टी
४५

मिथ्यावस्तुष्वेव कल्पिता कल्पना मनोरथा यस्यां बुद्धिर्यस्यां २६ कदा विज्ञो जनेच्छया रुदत्वा लोभवशात् भोजनं दास्यामीति प्रतारणेन।
स्नेहस्य स्नेहवद्भोक्तुं वांछते वांछतीति यावत् २७ अन्तर्मनसि चिंतितः शीतातपादिदुःखसंवेदनं यस्य उर्वीरुहो वृक्षस्य २८
उड्डीनं दृष्ट्वा भावच्छादनः अत्राभ्यां लतया बाहुभ्यां विहगधर्मिणः पक्षिसमाः २९ इंसकलाभिर्दोषदशा।
भिर्विहिताशये दूषितोतः करणं अविवेकलक्षणस्य विलासिनो निरंकुशविहारशीलस्य शरणं गृहं चिदिति निपातो
प्यर्थे एवकारो भिन्नक्रमः कस्यापि परितुष्टये सुखाय अलं समर्थं नैव भवतीत्यर्थः ३१ इति वा० रा० वै० एकोनविंशः

नानामनोरथमयी मिथ्याकल्पितकल्पना दुःखायात्यन्तदीर्घाय वालतापेलवाशया २६ स्नेहसो भवनं।
भोक्तुमिच्छमादात्तमेवराट् वांछतियेन मौर्ख्येण तन्मदुःखाय कथं भवेत् २७ अनाश्रितेरशक्तस्य शीतातपनि।
वारणे कोविशेषो महावाहो वालस्योर्वीरुहस्य च २८ उड्डीतमभिवांछति पदाभ्यां हुतपरायणाः भ
याहारपरा नित्यं वाला विहगधर्मिणः २९ शैशवे गुरुतो भीतिर्मातृतः पितृतस्तथा जनतो ज्येष्ठवाला।
च्छैशवं भयमंदिरं ३० सकलदोषदशाविहताशयं शरणमप्यविवेकविलासिनः इहनकस्यचिदेवमहा
मने भवति वाल्यमलं परितुष्टये ३१ इति वासिष्ठ वाल्यजुगुप्सानामैकोनविंशः सर्गः १९ रामोवाच वा।
ल्यानर्थमथ त्यक्त्वा पुमानभिहताशयः आरोहति निपाताय यौवनं संभ्रमेण तु १

२९ लोभद्वेषमदादय।
मानमात्सर्यदूषितं कामाद्यनर्थसदने यौवने चात्र निपाते अस्तु वाल्यमतिमौर्ख्याशक्तिपारतंत्र्यदुःखबहु
ले यौवने तत्तद्भावान्नानाभोगरसरंजितत्वाच्च सुखदे तरे वेति स्पृहणीयमेवेत्याशंका तस्य तराम नर्थतां प्रपंच
यितुमुपक्रमते वाल्यानर्थमित्यादिना संभ्रमेण भोगोत्साहेन भ्रांत्या वक्ष्यमाणकामपिशाचादिना वाभिहता
शयो दूषितोतः करणः आचतुर्दशवर्षमोड्यतेनमया दाकरणान्नतथा वाल्ये निपाताय यौवने तु नियाताये वेति

1096

संक्षिप्यतो मिलतोः कुचापलेनवयुक्तानर्थं १४ शैशवेनाक्रांताचेतसस्थितानाम्नकाशाक्तुशितिनमप्यसेन्तुनपितुस्त्रेदा
१५ भंगुरस्थितीनमभावक्ष्मोदसः चपलस्वभावे १६ दुःखभूतानिप्रभूतदुःखानिडर्व्यसनादीनि १७ ततदाविषदुः
सदेनवैषम्येणाचित्तविकारेणमूर्छनोमूर्छा १८ कौलेयकः श्वाविशेषणानिमाधारणानि १९ वाष्पमप्यकलुष
मोहमप्युजडाशयोऽतबुद्धिरचेतनस्य वर्षोत्तितनममप्रावपिवाप्यादयः प्रसिद्धाः २० भयंचस्मादासस्रमयाद्वा

सैन्ज्ञिप्यतोत्ताताकरवीतः कुचापले १४ स्त्रीलोचनैः ता
मनः प्रकृत्यैवचलेवाल्येचचलतोवदे नयोः संक्षिप्यतोत्ताताकरवीतः कुचापले १४ स्त्रीलोचनैः ता
डितुजैर्ब्बालाजालैस्तरंगकैः चापल्यंशितितेवस्त्रं शैशवाक्रांतचेतसः १५ शैशवेचमनश्चैवसर्वाले
वदिहजितु भ्यानराविवलक्ष्येतेसततंभंगुरस्थिती १६ सर्वाणिदुःखभूतानिसर्वदोषाडराश्रयः बालमे
वोपजीवंतिश्रीमंतमिवमानवाः १७ नवंनवंप्रीतिकरेनाशिशुः प्रत्यहंयदि प्राप्नोतितद्सौयातिविष
वैषम्यमूर्छना १८ लोकेनवशमायातिलोकैर्नैतिविकारितां भ्रमेष्वपवरमनेवालः कौलेयकोयथा
१९ मज्जत्ववाष्पवदनः कर्दमाकोजडाशयः वर्षोत्तितस्यतमसस्यस्यलस्यसहशः शिशुः २० भ
याद्दारपदेदीनेहसाहसाभिलाषिच लोलबुद्धिवपुर्येनेवाल्येदुःखायकेवलं २१ स्वसेकल्पाभिलषिता
भावानप्राप्यतमधीः दुःखमेत्यवलोबालोविनिकृंतनइवाशये २२ दुरीहालब्धलक्षाणिवहुवक्रोल्वः
णानिच वाल्यस्यानिदुःखानिमुनेतानिनकस्यचित् २३ वालोबलवताक्षेनमनोरथविलासिना
मनसातप्यतेनित्यंग्रीष्मेनेववनस्थली २४ विद्यागृहगतोबालोपरामेतिकदर्थनां आलानइवनागेंद्रो
विषवैषम्यभीषणां २५

२१ भावानपदार्थानु विनिकृंतः छिन्नः २२ दुरीहा
दौहृसंसप्रविदितंस्महद्वेषसन्निहितेलोलेबुद्धिवपुषीयस्य
भिः दुष्प्रेरणाभिःइसमनोरथैर्वालब्धलक्षाणिप्राप्यमास्पदानि बहुभिर्वक्रैरनृजुभिर्वचनोपायैरुल्बणानिकराणि
२३ २४ अपरांप्रागुक्तादन्यामपिकदर्थनांपारवश्यकशाघाताघनिष्पीडनां १९ श्रीरामायनमः ॥

1097

वा॰ वै॰
प्र॰ टी॰
४८

पुरः स्थिते प्रतिबिंबमिव स्फुटं वचने निविडे यत्नानेप्रतिदर्शितेन ततद्विषयप्रतिबिंबैर्वचनानि बहुलानि भ्रांतिज्ञा
नानि यस्मिन् अतएव नानासंकल्पैः पेलवं मृदुतनुतुच्छमिति यावत् ततस्तं कास्थितविषयालाभादाल्पनेसर्वा
तन्वङ्ग्यमिव संशीर्णमिव सदा दुःखितं मनो यस्मिन् ६ अथैतत्तरुणयादुःखेनमध्यममेव बाल्यमादपि भयानकोस
नेः अबुध्यामत्तानेनहिंसाद्योऽपर्थ ७ सामान्यविशेषाभ्यां बुद्ध्यबुद्धिपूर्वकत्वाभ्यां कायिकत्वेन मानसत्वेन
चलीलादीनां भेदः मोहेमानताभ्यां ८ निष्कलेपि कर्मणो बाल्यममत्तवचनादपि कौतुहलेन कास्थितम

प्रतिबिंबवचनाज्ञानेनानासंकल्पपेलवे । बाल्यमाल्यनसंशीर्णमनः कस्य सुखावहं ६
जलवल्गनलालाज्यस्तनजानभीत्यावदेवदे । यच्चबंधौशवे बुध्या कस्यापदि हि तद्भवेत् ७
लीलारतिविलासेषु दीनारत्नराशये । यच्चमेमोहमाधत्ते बालो बलवदायतन् ८ ॥
विकल्पकल्पितानेकभेदविलासेषु रास्वदे । शैशवेऽशासनाये वश्रुतेऽषस्तनशास्यते ९ ॥
ये दोषा ये दुराचाराः दुःक्रमा ये दुराशयाः । ते सर्वे संस्थिता बाल्ये दुर्गेत इव कौशिकाः १०
बाल्यरम्यमिति अर्थबुद्धयः कल्पयंति ये । तान्हरंतु पुरुषान्मूढान्धिगस्तु हतचेतसः ११
यत्र दोलाकृतिमनः परिस्फुरति हतिषु । त्रैलोक्याभव्यमपि तत्कथं भवति सुखये १२ स
वैषामेव सत्त्वानां सर्वावस्थाप्यपवदि । मनश्च चलनामेति बाल्ये दपाशुरांमते १३

द्वारंभेदुरास्वदेदुश्रुतिऐशासनायगुर्वादिकृतकशाताडनादिदुःखायैवनविश्रांतये ९ दुष्क्रमाइसतराः
कौशिकावायसारातयः १० यत्केकिनेवाल्यंरम्यतरमिति तन्नाद बाल्यमिति अतिस्तुरागादिविक्षेपाप्ररो
देस्वाभाविकात्मसुखाविर्भावसंभावनायांनवाल्यरम्यतापरेतिभावः ११ तदरम्यतामेवोपपादयति यत्रे
त्यादिना त्रैलोक्येऽप्यभव्यममंगलं तदपीत्यन्वयः १२ नकेवलमनुष्याणामेवाभव्यमपितुसर्वजंतूनामि
त्याह सर्वेषामिति मनश्चचल्यातिशयस्यदुःखातिशयहेतुताप्रसिद्धेरितिभावः १३ ॥

वे

1098

अतानन्तत्वघोरागशीवच्चापलदूषिते तिर्यग्जंतुसमावस्थं वाल्यमप्यनिंघते ननु तदेहस्य सर्वा अवस्था दुःखमया:
तद्बाल्यस्य सर्वजनस्पृहणीयत्वात् यथा महाराजो वा महाब्राह्मणो वा महाकुमारो वा अतिदीमानेदस्पृग
त्वाशयीनेति अत्यावाल्यस्यानेदबहुलत्वप्रतिपादनादित्याशंका विस्तरेण तस्यानर्थबहुलतां प्रपंचयितुं प्रतिजानीते
लब्ध्वापीति कार्यभाजनवेगिनि विशेषः प्रकृत्यादित्वात्तनीयाधानेन तपनवानिति व तद्धितप्रकृत्यर्थभेदेन।
न्वयः तरला अस्थिरा आकारा अनन्तविधशरीराणि यस्मिन् अमत्र चेचलस्वभावे संसारसागरे जन्म मानुषजन्म वा

श्रीराम उवाच लब्ध्वापि तरलाकारे कार्यभाजनवेगिनि संसारसागरे जन्म बाल्ये
दुःखाय केवलं १ अशक्तिरापदस्तृष्णा मूकता मूढबुद्धिता गृध्नुता लोल।
ता दैन्यं सर्वं बाल्ये प्रवर्तते २ रोषरोदनरौद्रासु दैन्यजर्जरितासु च दशासु बं
धनं बाल्यमालानं करिणामिव ३ न मृतौ न जरारोगे न चापदि न यौवने ता।
श्चिंता निकृन्तन्ति हृदयं शैशवे यथा ४ तिर्यग्जातिसमारंभः सर्वैरेवाव
धीरितः लोलो बालसमाचारो मरणादपि दुःखदः ५॥ ५॥ २॥

ल्ये केवले दुःखायैव लभ्यते जंतुरिति शेषः अपि नाम मनुष्यजन्मनः अतिदौर्लभ्यं द्योत्यते तथाप्यशक्तिर्लोलो वे।
खलु दुर्निग्रहपतरमिति १ प्रतिज्ञातार्थमेवेचयति अशक्तिरित्यादिना गृध्नुता साभिलाषता तत्लाभत्त्रणादिविषये
गृध्नुता क्रीडाकौतुकादिविषये तदलाभे दैन्यमिति भेदः २ चकारोऽनुक्तानेतद्दशासमुच्चयार्थः बंधनेऽपि
करिणोल्पुरु आलानं गजबंधनस्तंभः ३ जरारोगे समाहारद्वंद्वे एवं वक्रावः तास्ताद्दश्यः परितः छेनेति।
छिंदंतीव पीडयंतियाः याद्दश्यः ४ तिर्यग्जातयः पश्वादयस्तैः समः प्रारंभोयस्य अवधीरितो भर्त्सितः ५

वा॰ वै
प्र॰ टी
६९

यदादृश्यवर्गेनकिंचिदपिसुंदरंतदानंदेनः पातिशरीरमपितथैवेति स्वतएवदृग्भेयायेणसतापिशरीरेणजीव॰
समृद्धःप्रतार्यतेचित्रमाश्चर्यमेतदित्यर्थः ५७ यदिननाविप्रलंभेनकायस्यकिंचित्प्रयोजनंस्यात्तदायुज्येता
पि नतदपिनास्तीत्याहद्वाभ्यां ५८ कायोगुणैसंसारिकधावनात्मेववरः स्यावर्तो॰भ्रमोभ्रमः यपेस्तार्यस्मिन्॰
यथास्यात्तथानिष्फलः परार्थंस्त्रोपीत्यर्थः ५९ कुतःकायादिदृश्यवर्गेस्यास्थैवतत्राहमिथ्येति यतो
मिथ्याज्ञानस्या ज्ञानस्यविकारइत्यर्थः स्वप्नसंभ्रमनगरवत्स्थितिमथवासत्त्वाद्भ्रान्तौनामाधारेशरीरएवस्वप्नद॰

नकिंचिदपिदृश्येस्मिन्सुन्दरंतेनहृतात्मना चित्तेदृग्यशरीरेणजननाविप्रलंभ्यते ५७ दिनैःक
तिपयैरेवनिर्झरांबुकणोयथा पतत्ययमयत्नेनजर्जरःकायपल्लवः ५८ कायोयमचिरापायो॰
बुद्बुदोंबुनिधाविव व्यर्थंकार्यपरावर्तेपरिस्फुरतिनिष्फलः ५९ मिथ्याज्ञानविकारेस्मिन्स्वप्नसं
भ्रमपत्तने कायेस्फुटतरापायेक्षणमास्थानमेद्विज ६० तडित्सुशरदभ्रेषुगंधर्वनगरेषुच स्थै॰
र्यंयेनविनिर्णीतंसविश्वसितुविग्रहे ६१ सततभंगुरकार्यपरंपराविजयजातजयंदृढवृत्तिषु
प्रबलदोषमिदंतुकलेवरंतृणमिवाहमपास्यसुखंस्थितः ६२ इति॰रामा॰ मोक्षोपायेकायजुगु
प्सानामाष्टादशः सर्गः १८॥

शीनात् स्वशरीरेयथाकामेपरिवर्ततइतिस्मृतेः नगरस्यनागरिकव्यापारतल्पसत्ताकत्वादित्यर्थः ६०
विश्वसितुविश्वासंकरोतुविग्रहेदेहे ६१ दृढवृत्तिषुभंगुरतायांस्त्रैषस्वोत्कर्षाख्यापनायबलात्प्रवृत्तेषु
पदार्थेषुमध्येसततभंगुरकार्यसमृद्धविजयिनोयेतडिच्छरदभ्रादयस्तेभ्योपिजातंजयेनलब्धोत्कर्षंतत्कृतलता
हप्रबलदोषमिति नाशहेतुदोषसामग्रीबाहुल्यादित्यर्थः अपास्यत्यक्त्वासुखंस्थानिरस्य ६२ इतिश्रीवा
सिष्ठतात्पर्यप्रकाशेवैराग्यप्रकरणेब्रष्टादशः सर्गः १८॥

६९

1099

बलेनेवलः प्रज्ञानवेक्षने निपातोऽधोगतिस्तत्फलस्तत्पर्यवसितः पातोमरणंयस्याः निपातफलैरैश्चमितैः पातोय
स्याइतिवा ४८ कर्दमकोशेषु पंकाधारेषु विषयपल्वलेषु कथंकैर्देशाप्रकारैर्दर्दुरोभेकः ४९ निःसारानीरसाःका
षाएवचयालावायवोर्कफापवना। रजोमार्गेणराजसप्रकृत्याधूलिमात्रपरिशेषेणवा धूलिसदृतेनाकाशमार्गे
णान्यत्र ५० अत्रदीपशरीरयोर्गत्यागती विनाशोत्पत्ती एवंश्लोकाद्दनुक्त्वशरीरस्यनेदृकेनचित्ज्ञायतइति
सेवधः ५१ आस्थासारत्वाचिरस्थायित्वसत्यत्वाद्यभिमानः केनोकेपियोनः पुनर्द्विर्वचनमतिशयार्थः ५२

दीर्घरोगात्स्वबलयाविपातफलधातया नदेहलनयाकार्याकिंचिदस्तिविवेकिनः ४८ मज्जत्कर्दमको
शेषुद्वंदिपेवजरोगतः नज्ञायतेयात्यचिरात्क्वकथंदेहदर्दुरः ४९ निःसाररसकलारंभाःकायाश्चपलवा
यवः रजोमार्गेनगच्छन्तोहष्टपतेनेदृकेनचित् ५० वायोर्दीपस्यमनसोगच्छतोज्ञायतेगतिः आग
च्छतश्चभगवच्छरीरस्यकदाचन ५१ बद्धास्थायेषशरीरेषुबद्धास्थायेनगस्थितो नान्योदृम्मदिरोन्मत्तान्धि
ग्धिगस्तुपुनःपुनः ५२ नाहंदेहस्यनोदेहोममनायमहंतथा इतिविश्वानचिन्तायेतेस्वनेपुरुषोत्तमाः
मानावमानवहुलाबहुलाभमनोरमाः शरीरमात्रबद्धास्थाधूतिदोषहशोनरे ५४ शरीरस्वप्नवशापि
न्यापिशाच्यापेक्षालोगया अहंकारचमत्कृत्याछलेनछलितावयं ५५ प्रज्ञावराकीसर्वैवकायवद्धा
स्थयानया मिथ्याज्ञानकुरात्स्याछलिताकष्टमेकिका ५६॥ श्रीरामचंद्रायनमः ॥

अथैरदेवेनचलादिवज्जरोदेहोदेन इतिविचार्यविभ्रांतचिताः परमात्मनीतिशेषः पुरुषोत्तमाः पुरुष
श्रेष्ठाः विष्णुस्वरूपाएवेतिवा ५३ दोषदृशोऽहंस्येयोविघ्नाः द्वेतिमत्तश्ववशंनयेति ५४ अहंकारस्यचमत्कृ
तिभोगतत्परदिः सेवपिशाचीछलेनकपटेनछलिता असारेसारतामायाघसारापद्मारेणप्रतारिताः ५५
प्रज्ञासद्बुद्धिः वराकीदीनामिथ्याज्ञानमेवकुरात्तसीपकिकाखसद्मायमृन्या ५६ ॥ श्रीरस्तुसर्वजगतो

|१०|

शे नानसरेतिनानगच्छेतिहतंपालनपोषणरूपकारंक्षतिमनुपकाराभावादितिकृतघ्नः ३९ चलस्यपल्लःलेबे।
वा०वै लंबमानेपदंबुजलकणः सन्निधानानमतेभकर्णपयएवेतिगम्यतेभेगुरोनस्वरः ४० स्वाधिव्याधिकदकशात
प्र०टी नतत्वान्कर्णस्याशीथिलः नवन्नतः स्तङसभावः ४१ वालपल्लवमिवपेलवोमृदीनन्नतोकार्श्यपेलवमितिपारे
४९ क्रियाविशेषणआश्रयत्वाशुभयत्वावियोग्यता ४२ नानिप्रुनःप्रुतःसर्वोपमुक्तान्येववेभितार्थस्येवबुध्यारूढ

मरणावसरीकायाजीवेनानुसरंतिये नेषुनानक्रतघ्नेषुकैवास्थावदधीमतो ३९ मनेभकर्णा
चलःकायोलंबांबुभेगुरः नसंत्यजतिमांयावतावदेनंत्यजाम्यहं ४० पवनस्पंदतरलःपेलवः
कायपल्लवः जरागेरलनंहतस्यनेसोमेकट्टनीरसः ४१ भुक्तापीत्वाचिरेकालेवालपल्लवपेलवा
नतनामित्ययत्नेनविनाशमनुधावति ४२ नात्येवसुखदुःखानिभावाभावमयान्यसौ भयो।
प्यनुभवन्कायःप्राकृतोद्विनलजते ४३ सावितंभुंताकनासेसेवविभवश्रियः नेष्क्रायमे।
तिनस्थैर्यकायःकिमितिपाल्यते ४४ जराकालेजरामेतिमृत्युकालेतथामृतिं सम एवाविशे
भोx षतःकायोभोगदरिद्रयोः ४५ संसाराब्धिजठरेतस्मान्दरकान्तरे सपुलिप्तमलेदोमर्को
पेकायकच्छपः ४६ दहनेकार्ष्ययोग्यानिकायकाष्ठानिभरिशः संसाराब्धाविहोयेतेकेचि
नेषुनरोविदः ४७॥

स्यसर्वनान्मापरामर्शोहिनापिद्विवचनेवीप्सालभ्यतेप्राकृतःपामरः ४३ सेसेव्यसेप्राप्यउभयेउपस्थयमत्क
र्षेवास्थैर्येयस्यविनाशिनो ४४ तस्येवजठरेकमलस्वछिद्रेसुमृदुबमप्रः स्रतएवमलेदा आलोद्वारानरुलेख्य
येणविधुरः स्रतएवमकः गरूपसर्पेणनतन्सम्बादिवाग्विकलस्यकच्छोपलादितडरिंद्रियेर्ई विषयकर्दम
रसास्वादिनौकच्छपः ४६ दहनमेवेकोयोमुस्यप्रयोजनंनयोग्यानितेषुनेषांमध्ये ४७॥ ४९

मर्दजाः केशास्तपवत्प्रादनेत्वदिः कर्णाविवत्रकेरलमकादिश्चीपुकेचेद्रशालेशिरोगृहेनिर्वद्दाः कापचिवका: २७ पे
टविवरेउदरछिद्रे २८ सरमाग्नुनीवुश्वमरणेदैन्यकलहादिकारिणिस्तनयारणितोतरे भांकारोभीषणध्वनिः २९ ३०
८४× मर्कटिका प्रसिद्धाकवाटविष्कंभकाष्ठंवा ३१ लथाच्चरणेत्वगेवलथालेपस्तेनमसृणे त्रिग्धे येन्नाणिचरहशकटादी
नितेषामिवसंधीनांसंचारोभ्रमणादिः तेषामेवसंचारोवामनपवनसदातनस्त्रास्वमिषकस्तेनोत्तवानसिवशोषि।

मर्धजालछादनछन्नकर्णीश्रीचेद्रशालिके आदीर्घांगुलिनिर्व्यूढेनेष्टं० २७ सर्वांगकूपसंघातघनरोम
पवोत्करे सेम्रन्ध्यपेटविवरेनेष्टेदेहगृहेमम २८ नखोर्णनाभिनिलयेसरमारणितोतरे भांकारका
रिपवनेनेष्टेदेहगृहेमम २९ प्रवेशनिर्गमव्यग्रवातवेगसनातने विततास्तगवाक्षेनेष्टे० ३०
जिह्वामर्कटिकाक्रांतवदनद्वारभीषणे दृढदंतास्थिशकलेनेष्टं० ३१ त्वक्स्रुधालेयमसृणेयंत्रसंचार
नो= चेचले मनःसदारवुत्थितवातेनेष्टं० ३२ स्मितदीपप्रभोद्भासितक्षणमात्रदरोदरे तरुणेध्वांतमसःपूरेने
ष्टं० ३३ समस्तरोगायतनेवलीपलितपत्तने सर्वाधिसारगृहनेनेष्टं ३४ प्रसन्नत्रिभविषमा
शत्प्यानिःसारकोटरा तमोगहनदिक्कुंजानेष्टादेहाटवीमम ३५ देहालयेधारयितुंनशक्तोस्मिकुनी
ग्गर पंकमग्नस्नकृत्तगजमल्पबलोयथा ३६ किंश्रियाकिंचराज्येनकिंकायेनकिमीहितैः दि
नैः कतिपयैरेवकालःसर्वंनिकृंतति ३७ रक्तमांसमयस्यास्यसबाह्याभ्यंतरेमने नाशैकधर्मिणोवद
दिकैवकायस्यरम्यता ३८

स्पर्शनसलादिभावमापादिते ३२ स्मितानिर्दृष्टदृष्टसितान्येवदीपाःतमःपूरैः अज्ञानांधकारप्रवाहैः ३३ व
लीत्वक्शेथिल्यंपतनेनगरेनिवासस्थानमितियावत आधयोमानसदुःखानितान्येवसाराः प्राधान्येनभोग्य
त्वोतेषांगृहेनेष्टाग्निमेग्नारण्यायमानेवा ३४ अतत्प्राणिंद्रियाण्येववक्रलताभल्लूकाः ३५ ३६ ईहितैश्चेष्टितैर्मनोरथै
र्वानिकृंतति छिनत्ति ३७ सबाह्याभ्यंतरेविमर्शेपरिशेषः ३८

गं
वा० वै
प्र० टी
४५

1103

लुठत्भस्मोपलित्वा परिवर्जनं तो १८ वल्गती मदुःप्रसरं तीत्रस्ना लक्षणा गृहस्वामिनी यस्मिन् अत एव रागेण कामेन गौरि-
कादिरंजकद्रव्येण च रंजितानि सर्वांगानि यस्मिन् १९ उच्छास्थिलक्षण कासानां संचहनेन परिचितः संकटः संकुचितावका-
शः कोटरो यस्य अंगाणि मलमज्जान्त्ररसादि प्रसरा यस्मिन् देवीदेवेभ्यः २० स्नायवः शिरास्ता एव तंत्र्यो वीणादिस्वराणि वे धनत्र-
जवो वा यस्मिन् अस्त्रांगत्वात्वाडीतंत्र्योः स्त्रांगे इति निकृन्ति बेधः मे कोलः बहुणी २१ अवष्टंभः यत्न प्रतिविद्यातेमि-
थ्या अन्त्रं मोहो अत्तानेच यस्थूणा आधारस्तम्भो कर्मधारयो वा २२ दुरीहा डम्भ्रेषा सैव दग्धा दाहस्त्रणपीडिता दासी

कलेवरमहं कारगृहस्य स्यमहागृहं लुठत्भस्मैव वास्थैर्यं किमनेन नन्नेमम १८ वल्गिवद्विंद्रियपश्च व-
लंत्रक्तस्नागृहांगने रागरंजितसर्वांगेनेहं देहगृहं मम १९ उच्छास्थिकासतंचहृपरिसंकटकोटरे आंत्रर-
जःशिरावद्वेनेहं देहगृहं मम २० प्रसृते स्नायुतंत्रीकं स्वकोलुक्कन्तकर्दमे जरामंकालधवलेनेहं २१ चित्त-
भ्रमस्कृतानंतचेष्टावष्टब्धसंस्थितिः मिथ्यामोहमहास्थूणेनेहं २२ दुःखाभ्रंककृताकंदे तत्र वश-
थ्यामनोरमे दुरीहादग्धदासीकेनेहं २३ मलाढ्यविषयबाह्यभांडोपस्करसंकटे अज्ञानक्षारवलि-
तेनेहं २४ गल्भगुग्गुलविश्रांतज्ञानदीप्तभस्मकं दीर्घदोर्दारुमहत्ठेनेहं २५ प्रकटांत्रगवा-
क्षांतःक्रीडत्प्रज्ञागृहांगनम् चिंताडाहितकंदराजनेहं २६ ॥ श्रीरामचंद्रायनमः ॥

यस्मिन् २३ अत एव मलाढ्यैर्दोषबहुलैश्च निर्णीतैः स्वविषयबाह्यतत्त्वाण्णो भांडे रूपस्करैर्ड आदिसाधनैः संकीर्णे
क्षारेलवणादिभिः त्यादिविर्णाणि तादिर्देहस्वरूपो वा २४ जेवास्ते भस्म गुग्गुल आधारकास्थानीय यस्तत्र विश्रांतस्य-
प्रतिष्ठितस्यार्थात् जेवास्ते भस्मज्ञानमस्तकं तदपि बाधाराधारपरंपरया प्रतिष्ठितमेव मलशेषस्थितः सर्वशेषि-
त्यापतेः दोर्षाबाहू २५ प्रकटान्यंत्राणि ज्ञानेन्द्रियाणि प्रज्ञा बुद्धिः प्रकटेति तद्विशेषणं क्रियाविशेषणं वा ४५
२६ ॥ २६ ॥ २६

छायाकांतिः प्रसिद्धतया छायाया च परः शत्रुः आस्यामीति रनास्याद्देवस्थानात्सितं देहं नरौकेसमुक्तेऽस्मुपेताइति भावः ८
नवाम्नत्वेन सर्वजनप्रसिद्धोऽयं कथमपेतस्तत्राहं नानेति सेवनरण्यमार्गे नथाः संसारो बुधैर्वीयपरतीरगमनेनाऽवि
नौकायां ९ विश्वासे निःशंक विशवस्थानयोग्यताप्रत्यये १० स्त्राय वाशिराः परहोवाघविशेषः आद्देके प्रसारस
च्छिद्रे चगनधनो सप्राप्तानिर्गमनोयायोयदेशत्राहं ११ देहमेव ऋनः षड्भिः सन्नेवेतन्तूपयतिसंसारेत्यादिना चुण्णः
कालाकीटालीः तनः छिद्रितः १२ सन्तस्यनकपल्लवाद्देगलिकत्वेन पुण्योऽङ्गमद्देनवात् स्मितपुण्योऽङ्गमः

सच्छायो देहहन्तोयं जीवपोथगणस्पदः कस्मात्मीयः कस्मपर आस्थाना स्पोकिला वके ८ तानसेनर।
गुणार्थेन गृहीताया पुनः पुनः नाविदेहकुटत्पायोचकस्यस्यादात्मभावना ९ देहनाम्निवनेऽस्मन्नेवबहुग
तसमाकुले तनूरुहासे स्वात्तरो विश्वासे कोऽधिगच्छति १० मोसत्याव्यस्थिवलितेशरीरपदहेदृष्ठे मार्जा
रवद्देहनाताति सांम्यचगनधनो ११ संसारारण्यसंरूढो विलसच्चित्तमर्कटः चिंतामंजरिताकारोदी।
र्घडःखबुणत्ततः तृष्णाभुजंगमीगेहं कोपकाककृतालयः स्मितपुण्योऽङ्गमः शमोमोसुभाशुभमहा २
फलः १३ स्कंधोचलताजालोदलस्तवकसेहरः पवनस्पंदिताशेषस्त्रोगावयवपल्लवः १४ स
र्वेन्द्रियखगाधारस्तजानलभजन्ततः सरसच्छायया युक्तः कामपांथनिषेवितः १५ मूर्धः सेजनितादी
र्घशिरोरूद्वत्तणावलिः अहंकारगृहभक्तोरुकुलायस्थविरोदयः १६ विच्छिन्नवासनाजालमूलत्वा।
दलेवाकतिः आयामविरसः कायवृक्षोयं नसुखायमे १७ पाठः १३ स्कंधशाद्वेनवाहू।

कुष्योऽङ्गमऽइतिवा
लदेसते लते शाखे समेशाखालतेऽस्मरः गोत्रजालशाद्वो शरीरभेदेनते योजनासे केनैवसन्दन्तनिरूपणात् एव
नोत्रप्राणाः १४ शोभनेजानुनीमध्यमपर्वणीयस्य सतथाविधोयः कायएवलोभसहशभागोयस्मस्यावत्त
रसच्छाययायौवनकांत्या शीतलच्छायया च युक्तः लावणकामपांथनिषेवितइत्यर्थः १५ आदीर्घेतिच्छेदः सत्तोप
योपिकचित्तणोत्पत्तिः प्रसिद्धा १६ विभक्तवासनालक्षणप्ररोहजटाजालवेष्टितमूलत्वाड्लेवाइरूच्छेदास्या
कृतिः स्वरूपंयस्य आयामः श्रमः सएवविविधआयामोविरपदेर्ध्येतेन विरसः प्रियसंस्पर्शहीनो हृतस्य १७

11.04

अत्रोजडोपिनजडोज्ञानातीतिनङ्कः आत्मानंतसहशीलत्मायः स्वतस्वाहशांप्राणादिकोशचतुष्काधारत्वाच
वलितावेष्टितेवथंचयुग्मामात्मचमत्कृतिरभावत्वितादात्म्येयास्मिन् भवोमोह्याधिकारसंपत्तौनजडोनेत
वजडतल्पः २ अतएवाचिज्जडहस्तोमध्येकिमयमात्मकोदोस्याडतानात्मकोदाविततिसंशये दोलायितः
अनिर्णीयडक्षः आशयोमनोयास्मिन् विवेकः शोधकस्तत्कृत्वादेवविमूढआत्मायास्मिन् अयवाप्रय।
प्रपतीतिपाठेजडहगतः अजडहग्विवेकीनयोराशयोस्मिन्दे आत्मवुध्यामोहसंसारमेवप्रपश्यतिनपुरुषा
र्थं यतोसौदोलायितडुराशयश्चचलाः भृङ्गविजडस्पर्थः ३ लोकेनान्नपानादिनापीनातपादिनाच

अतोपितनुसहशोवलितात्मचमत्कृतिः भुजाभ्योप्यभवोपिनजडोनापिचेतनः १ जडजडट
शोमध्येदोलायितडुराशयः अविवेकीविमूढात्मामोहमेवप्रपश्यति ३ लोकेनानंदमाया।
तिलोकेनायातिखेदतो नास्तिदेहसमः शोभोनीचोग्रणवदिः हतः ४ आगमायायिनाति।
क्षे= संदेतकेसरशालिना विकासिस्मितपुष्पेणप्रतिदलमलंकृतः ५ मज्जशाखोचनस्कंधो।
द्विजस्तंभमुमास्थितिः लोचनालिविलाकांतः शिरःपीठहृदम्फलः ६ स्रवदंतरसप्रस्रोद।
स्तपादस्तपल्लवः गुल्मवान्कार्यसंधातोविहंगमकृतास्पदः ७॥ नीचोऽधमः अप्रशुचिरितियाव
त् ४ अथैतार्द्धंतोवक्रेहत्वेनरूपयति आगमेत्यादिचतुर्भिः प्रतिदलेप्रतिदेषलवेप्रस्थानेवेच ५ यनत।
त्वतः स्कंधोसः शाखामूलेचद्विजादंतास्तएवस्तंभस्तात्प्रतिष्ठास्तेषांभ्रमणिवद्धानामाधारस्तंभः स्वशुभास्थितिर्यस्य शि
रः पीठेशिरःस्थाने ६ अवोकरणोनावेवदंतेनेनरसपतङ्गेति दंतरसोकाष्ठरूढकारेभ्यायतिर्णोनाभ्यायलस्तु
प्रद्वारैः ऊरूहितस्वसछिद्रः गुल्मरोगविशेषोमलप्ररोहस्त्वतद्वानकार्यः कर्मशकाः सम्यकघातः छेद
नभेदनादिः शासकर्षणादिनायस्य विहंगमोहास्तपर्णीतिमेत्रप्रसिद्धोजीवेश्वरौबुद्धिजीवोवानाभ्यांहतत

रामचंद्रः १

1106

संकीर्णानि विस्तीर्णानि गहनानि सादस काये एर्गणानि च यस्याः अथवा एकैव तृष्णा आशा काम लोभ लोप प्याद्भावै
स्त्वतदेशसलोकेषु विस्तीर्णा चासौ गहना तुलेद्रा चेति कर्मधारयः एवं निबिडजालबद्धं धनदेवाशायाशनूपरंजोगण
प्रचुराणि निबिडलताजालप्रालि प्रचुरा चशिखरस्य ५१ कथं विस्तीर्णा कथं च गहना कथं चैका आश्रयविषयशब्दादि
भेदेन आशाकामलोभादीनां भेदादित्याशंक्योक्तमर्थं दृष्टान्तेनोपपादयति एकैवेति मनःस्थितैव तृष्णा एकैव
सर्वभुवनानामंतरेषु भोग्येषु लब्धलता यामविषयासनी जगति अवकाशमौडलत्पतनप्रपगतैव स्थितादेहेत
सैव सर्वं तस्मात् माशाकामादिभावे प्राप्तेति नस्य हे विभाव्यत इत्यर्थः यथा रसेनेंद्रियात्मना वपुः स्थिता एकैव
मापुर्यशक्तिः सर्वेषां भुवनानां अंतरे जलप्रमानेन लब्धप्रतिष्ठा चे चलवीचिमाले नदीसमुद्रादौ तरणात्तीरे

संकीर्णा गहना भीमा घनजालरजोमयी सांधकारोग्रनीहारा तृष्णाविंध्यमहाटवी ५१ एकैव सर्वभुवनांत
रलब्धलस्या दुर्लक्षतामुपगतैव वपुः स्थितैव तृष्णा स्थिता जगति चंचलवीचिमाले तीरेद्रकोद्रुतरले मधु
रेव शक्तिः ५२ ॥इति श्रीवैराग्यप्रकरणे तृष्णाभंगो नाम सप्तदशः सर्गः १७ ॥ श्रीरामउवाच॥ आर्द्रांत्रतं
त्रीगहनो विकारी परियातवान् देहः स्फुरति संसारे सोपि दुःखाय केवलं १॥

दनात् क्लेदनाइदके अवनात् शाहूनात अंश्विति कियाशह्मभेदेन स्तवलेप्सवधास्थिते जलेस्थितादुलेसना
मुपगता एकैवेति न विभाव्यते तद्धत् जीवनं भुवने वने नीरं तीरं भुक्षेवशमित्यमरः ५२ इति श्रीवासिष्ठतात्प
र्यप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे सप्तदशः सर्गः १७॥ आधिव्याधिबहुक्लेशजरामरणभंगुरः निदानमानन्तस्यादेर्देह
एवात्र निंद्यते अस्थिरत्वाद् दुःखहेतुत्वया पि जीवन् भद्राणि पश्यतीति न्यायाद्देहस्य सुखभोगायतनत्वप्रसिद्धेः त
सर्वेषां तत्र प्रीत्यतिशयदर्शनाच्च सुखहेतुत्वमित्याशंक्य तस्यापि दुःखहेतुत्वमेवोपपादयति आर्द्रेत्यादि।
नाडी आंत्रस्नायुदस्थिमलमूत्रादिमत्त्वात् तं त्रोनाड्यः परितः यतः पतनोपयातो मरणोव ॥१॥

महद्भिर्महत्तमैर्यत्र यस्मिंश्चित्ते जिते सति सकलानां शान्तिदान्त्यादिगुणानां जयः स्वाधीनतासंपत्तिः तस्य सक-
लाः कामकर्मवासनादिकलासहिता गुणाः सत्वरजस्तमांसि यस्मात्तस्मात् अविद्यापाशजयो नाशस्तस्य सक-
लगुणः स्वानंदलवास्वास्मिंश्चित्ते जिते यानंदेन सजयः प्राप्तिस्तस्य वा आशा निबद्धेत्यर्थः इहास्मिन्नेव शरी-
र इहेव देवे दीर्घ्यसत्यमस्मि नरदेहिनां वेदीमहतीविनिश्चिनिष्कृते अभ्युद्यतः फलोस्मि विगतरतितयावैरा-
ग्यसंपत्या अन्नेनमनसि जडा मूर्खा मलिना नश्वरं ढोघविलासयस्तुन्नादृयतिशोभयतिवा जडो मोहदे-
न मलिनः पापद्रहेतविलासो यस्या वा मेघलेखायदे जले न मलिना नीलाविलसितेत्यर्थः २७ इति

सकलगुणजयाशा यत्र बद्धा महद्भिस्तमरिमिह विजेतुं चित्तमभ्युत्थितोहं विगतरतितया
तन्नाभिनंदामि लक्ष्मीं जडमलिनविलासां मेघलेखामिवेंदुः २७ इतिश्रीवैराग्यप्रकरणे
चित्तदौरात्म्यनाम षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥ रामोवाच ॥ हार्दांधकारशर्वर्यां तृष्णयेह दुरंतया
स्फुरंति चेतनाकाशे दोषकौशिकपंक्तयः १ अंतर्दाहप्रदायिन्या समस्तासममार्दवः
पंक इवादित्यदीप्त्येव शोषं नीतोस्मि चिंतया २ ॥

वासिष्ठतात्प० वैराग्यप्र० षोडशः सर्गः १६ ॥ सर्वव्यापी च जननीदेव कार्यमणमन्तुदा भ्रमयंतीजगत्त्र-
यं तृष्णैका त्र विनिंद्यते हार्दस्य परमप्रेमास्पदस्यात्मतत्वस्याहंदयोद्भवस्य विवेकादेस्त्वतिरोधाने अंधका-
रशार्वर्यात मिस्रयादुरंतया दुरुच्छेदया इह चेतनाकाशे जीवे रागादिदोषबलतृष्णाः कौशिकघूककप उल्-
कश्रेण्यः १ समस्तेश्वपदहते समार्दवे स्नेहदयादाक्षिण्यविनयोबाधकस्पर्शो येन स्फुरंप इव सिंहेवा समार्द्र-
वे पंकसाधारणे अथवा सम्यगूरुले अर्गमे समार्दवे येन तथा विधो हं संप्रति शोषं नं तृष्णया नीत इत्यर्थः २

गो॰ वा॰ वै॰ प्र॰ ८०

गप

८०

1108

बालविभीषिकार्थं कल्पितवेतालको यथा बालबुद्ध्या स्फारतां प्राप्नोत्यथ च बाल्यापगमे विचारादसत्त्वमापद्यते तथा मत्बुद्ध्या उज्जृम्भमाणमनो विवेकेन तु निःस्वरूपमेवेत्यर्थः २० उः स्वेनाग्निना दीप्तेरुष्णस्य ब्रह्मन् मनोलक्षणो ग्रहस्तेनाति ग्रहः पिशाचः उन्मत्तः सदा संतापकत्वात् कष्टतरः क्रमः आतिक्रमणे वशीकारे इति यावत् वज्रान्मह रकादपि दृढो दुर्भेदः श्मशाने पिशाचग्रहस्य इतिवा २१ कार्येषु विषयेषु पतति कदाचित्तेष्वासज्यते विरतिं निवृत्तिं चिराभ्यस्तेभ्योऽपि सद्य एव याति इति शेषः यथा बालः कदाचिदपि प्राप्तात्क्रीडनकात् चिरोपात्ता

मिथ्यैव स्फाररूपेण विचाराद्विशरारुणा बालो वेतालकेनेव गृहीतोऽस्मि कुचेतसा २०
वह्नेरुष्णतरः शैलादपि कष्टतरक्रमः वज्रादपि दृढो ब्रह्मन् दुर्निग्रहो मनोग्रहः २१
चेतः पतति कार्येषु विहगः स्वामिषेष्विव क्षणेन विरतिं याति बालः क्रीडनकादिव २२
जडप्रकृतिरालोलो विततावर्तवृत्तिमान् मनोब्धिरहितव्यालो दूरं नयति तात माम् २३
अप्यब्धिपानान्महतः सुमेरून्मूलनादपि अपि वह्न्यशनात्साधो विषमश्चित्तनिग्रहः
चित्तं कारणमर्थानां तस्मिन्सति जगत्त्रयम् तस्मिन् क्षीणे जगत्क्षीणं तच्चिकित्स्यं प्रयत्नतः २५
चित्तादिमानि सुखदुःखशतानि नूनमभ्यागतान्यगवरादिव काननानि
तस्मिन्विवेकवशतस्तनुतां प्रयाते मन्ये मुने निपुणमेव गलन्ति तानि २६ ॥

दप्यभ्यस्तनाद्विरतिं याति तद्वत् २२ सर्वाणि विशेषणान्यब्धिसमत्वसौलभ्यानि स्पष्टानि अहिताः कामा दयः एव व्यालाः सर्पा यस्मिन् २३ विषमः कष्टतरः २४ चिकित्स्यं रोगवद्वश्यमपनेयं २५ उ क्तमेव दृष्टान्तेन स्पष्टयति नूनमिति वितर्के अभ्यागतानि प्राप्तानि अगवरात् गिरिश्रेष्ठाद्धिमाद्रेः तनुतां सूक्ष्मतां निर्वासनतया भर्जितबीजप्रायतामिति यावत् २६

श्रीरामायनमः ॥

जडतो भ्रान्तो यातः प्राप्तः अहमिति शेषः क्रूरेण निष्ठुरेण तृष्णा भार्यैवेत्युपमितिसमासो रूपकं वा अन्यत्र तृष्णाव
वा॰वै स्येदानी मम [illegible] भार्या यास्तु तीन [illegible] गामिना कौलेयकेन शुना जडतो भ्रान्तो यासे श्रावं [illegible] परवेतिशेषः १५
प्र॰टी तरंगवत्तरलास्फालाः अलभ्यविषयेषु निष्फलयत्नाः [illegible] तयो यस्येति [illegible] अन्यत्र तरंगास्तरलास्फा
३९ लहततयो यस्मिन् [illegible] नदी [illegible] नीतोऽस्मि १६ धर्मस्यव
[illegible] तथा च श्रुतिः

क्रूरेण जडतो यातः तृष्णाभार्यानुगामिना । श्रावं कौलेयकेनेव ब्रह्मन्मुक्तोऽस्मि चे
तसा १५ तरंगतरलास्फालहतिनाजस्रपायिना । [illegible] ब्रह्मन्वीतोऽस्मि
चेतसा १६ अर्वाक्तरनिपातान्याय [illegible] मरण्यच तृणे चंडानिलेनेव ब्रह्मन्नीतोऽस्मि
चेतसा १७ संसारजलधेरस्मादिन्य [illegible] नरेणोत्तरः सेतुनेव पयःपू
रो रोधितोऽस्मि कुचेतसा १८ पातालाकृष्ट [illegible] पृथ्वी [illegible] पातालगामिना कू
पकाष्ठं कुदाम्नेव वेष्टितोऽस्मि कुचेतसा १९

यतमेवाध्यानेयुनर्निवर्त्तत इति अथैतयोः पद्योर्नैकतरेण च तत्तानीमानि तुच्छाण्यसकृदावर्तीनि भा-
तानि भवन्ति जायस्वम्रियस्वेत्येतत्तृतीयं स्थानमिति च उपमानपदं तस्य हेतु १७ संसारजलधेः उत्तरणोन्मु
खोऽहं संसारजलधावेव निरु [illegible] स्थापितोऽस्मीत्यर्थः यथा सेतुना तद्वन्नदीपयः पूरो रुध्यते तद्वत् १८
पृथ्वीपातालशब्दाभ्यां तन्मध्यदेशा ऊर्ध्वाधोदेशौ लक्ष्येते रज्वा जलादिभाराकर्षणे येकजोबद्धमारं तिर्य ३९
क्काष्ठमोतबलयाकारमारं वा कूपकाष्ठं प्रसिद्धं १९ श्रीरस्तु ॥

चञ्चुरे ऽनिचपलं चरन्तं धैर्यं नाम वा प्रचिमङ्गो चिं चिन्तितेत्यरः लुकि चपलोष्ट्रत्यभ्यामसत्युक्तः स्यात ऽस्तु वै प्रतिबं
धं वतत्पत्र चपलस्वभावे चिन्ता निचये नवीत्यस्मानितत्तनरामितिवलान्निरुध्यमानमपि धैर्यं न निर्भीतीत्यर्थः १०
अकर्षापकर्षयोरुपाधिकत्वस्थितत्वान्तरमाश्रितेत सर्वथमनेधामानन्यकत्वपनासै वत ध्याजीवन्मुक्तेरन्तुमयमा
नासमन्ताद्युखमिवानुभवतेऽसाववमनोमोदरयानोरोदणेनित्यमिद्धनादपिन्नेवशरीरेऽप्यप्रामिमोदर ध्यारूढेनम
नसा देहमात्रात्मभावः परिक्षिप्यत इत्यभिप्रायः ११ चिन्तस्य प्रत्येकप्रवणप्रवृत्तया बहुत्तरहेतविषयासक्तिक
ल्पनालक्षणशाख्यायाविलीना सम्यगभावाः प्रबोधकशास्त्राचार्योपदेशमन्तरेण केवलस्वबुद्धिकृतवि

चेतश्चञ्चलया हन्या चिन्तानिचयचञ्चुरे प्रतिबध्नाति नैकत्र पञ्जरे केसरीयथा १० मनोमोदरयारूढे
शरीरात्ममतास्त्वं हृत्त्वपद्मनोद्वेगहंसः क्षीरमिवाम्भसः ११ अनल्पकल्पनातल्पे विलीनाश्चित्तवृत्त
यः मनीन्द्रनप्रबुध्यन्ते तेन तन्येद्गमाकुलः १२ कोटरीकृतहृद्ग्रन्थिस्तस्मात्स्वेस्थितात्मना विहगो
जालकेनेवबद्धस्त्वद्दोक्षिचेतसा १३ सन्ततामर्षधूमेन चिन्ताज्वालाकुलेन च वह्निनेव तृणं शुष्कं
मनेदग्धोऽस्मि चेतसा १४॥

वारसदृक्षेणापि न बुध्यन्ते तेन तत्प्रबोधेनादृतेत्यर्थः १२ कोटरीकृता अन्तर्निवेशिता अहमिदंममेदंइत्यन्योन्यनर्तदा
त्म्यसंसर्गाध्यासलक्षणहृद्ग्रन्थयो यस्मिन्तथाविधेभोगतृष्णासक्तेस्थितेनात्मनास्वेनैवकर्त्राचेतसाकार
णेन हन्हतेतस्मात्सदृशत्वेस्थितात्मनेतिजालकविशेषणं आमिषतत्स्वासक्तेस्थितात्मनाव्याधेनकर्त्रा
जालकेन करणेनेति वार्थः १३ सन्ततो विस्तारितः अमर्षः क्रोध एव धूमो यस्य चिन्तैव ज्वाला तया आकु
लेनेति रूपकसंपादितसंपन्नावह्निसादृश्यमेवविवक्ष्यते न वह्नित्वमिति न रूपकोपमानविरोधः उप
मानविशेषणत्वपदे नमप्यतेसद्यात्तत्त्वमर्षोद्गः सहत्तयाविधेनधूमेन चिन्त्यते दग्धैरिति चिन्ताज्वालेति

स्वचित्तमनोदोषाविष्करणेनोपपादयति त्रिभिः रामेणशेषप्रकाशयतेन्द्रसर्गेते श्वापि त्रिभिः अहंकारवच्चित्तमनमोरपि त।
वा॰वै स्वस्वदेहताकितनुः स्वदेहमनेवात् दोषैरित्यादिना स्वचलोपि चंचलो मन्दः स्येवो द्वारमादुर्विमुक्तेरिति वच
प्र॰टी नात्सज्जिर्नमन्तु त्रिरवशयकर्मसमार्यसेवने विहायेत्यर्थः दोषैः कामादिभिर्जर्जरतां शोधितेपुरुषार्थ।
२८ सापनापटुत्वमितियावत् वातान्तर्वायुप्रवाहमध्ये पिच्छलवत् शिखण्डदलवच्चलति यतश्चेतसि चलेचपलस्वभाव
मित्यर्थः मनसोपि प्राणवातायत्तत्वेन तन्नमिति बदन्ति १ तदेव सदृष्टान्तं दर्शयति इतश्चेति युक्तायुक्तविम

श्रीरामोवाच दोषैर्जर्जरतां याति सत्कार्यादार्यसेवनात् वातान्तःपिच्छलववच्चेतश्चलति

चंचलं १ इतश्चेतश्च सुव्यग्रं व्यर्थमेवाभिधावति दूराद्दूरतरं दीनं ग्रामे कौलेयको यथा

न प्राप्नोति क्वचित्किंचित्प्राप्तैरपि महाधनैः नान्तःसंपूर्णतामेति करण्डक इवाम्बुभिः ३

नित्यमेव मुने शून्यं कदाशावागुरावृतं न मनो निर्वृतिं याति मृगो यूथादिव च्युतः ४ त

रंगतरलां वृत्तिं दधदालूनशीर्णतां परित्यज्य क्षणमपि हृदये याति न स्थितिं ५ मनो

मननविक्षुब्धं दिशो दश विधावति मन्दराहननोद्धूतं क्षीरार्णवपयो यथा ६ क।

ल्लोलकलितावर्तं मायामकरमालितं न निरोद्धुं समर्थोस्मि मनोमयमहार्णवं ७

भोगदूर्वांकुराकांक्षी श्वभ्रपातमचिन्तयन् मनोहरिणको ब्रह्मन् दूरं विपरिधावति ८

न कदाचन मे चेतः स्वामालूनविशीर्णतां त्यजत्याकुलया वृत्त्या चंचलत्वमिवार्णवः ९

शीर्णतारूपोर्थः सुव्यग्रमतिव्याकुलं क्वापि स्फूर्तिदेवलाभाहीने कौलेयः सारमेयः २ वेशवेश्मादिशलाका
रचितवस्त्राद्याधानपात्रविशेषः करण्डकः ३ शून्यं सतो विषयतृष्णया सजातीयानां तिरस्कारो समदो यूथः ४ स्व
लावयवानां विभागश्चालूनता सत्ताणां च सःशीर्णता कर्मधारयात्तलू ५ मननैर्विषयानुसंधानैर्विक्षोभ।
विविधक्षोभप्राप्तं ६ कल्लोलसदृशैर्भोगलाभोन्मादैः कलितावर्तसंपादितमज्जनानुकूलभ्रमणं मा। २८
यापरवंचनोपायाः तएवक्रूरत्वान्मकराः ७ श्वभ्रयातेनरकगर्तपाते ८ आलूनशीर्णताम्भात्मता ९

लब्धनदः विनामत्वम्भांविंध्यसाम्य विस्फूर्जति गर्जति वैराग्यस्फोटैर्युद्धोऽत्मा हेऽहंनानानिविडशिलादीनां आस्फोटनेधा।
निर्भिन्नो २४ स्फालेनेगर्वदेहनमिरूपचितः जगदाननं मुक्तनडच्छुनादिवीजोपचयेनविस्तारितेसदीदमनंधिया।
जनयतेकर्मभिरितिस्फुतेरितिभावः २५ लवएकदेशः जन्मपरंपरादेहपरंपरादिवेगोविटः २६।पुत्रमित्रादि
रूपतेनेममेवविवर्जितंवशीकरणोन्मादादिसाधनमितिशेषः लौकिकयौक्तिकोपायसत्त्वे २७ प्रमार्जितेनमूलो
च्छेदेननिरस्ते २८ अहंकारोच्छेदस्यमहाद्यधिकारिणो चिरसाधनाभ्यासप्रबोधसाध्यत्वाच्छनैरित्युक्तंमरव्यापि।

अहंकारमहाविंध्ये मनोमत्तमहागजः विस्फूर्जति विक्षुब्धनास्फोटैः स्तनितैरिववारिदः २४ इहदेहम
हाराण्ये घनाहंकारकेसरी योयमुल्लसति स्फालेनेदं जगदाततं २५ तृष्णातन्तुलवप्रोताबहुजन्मपरं
परा अहंकारोग्ररङ्गेन कण्ठेमुक्तावलीकृता २६ पुत्रमित्रकलत्रादितेनेममेवविवर्जितं प्रमार्जितमने।
नेहमनेहंकारवैरिणा २७ प्रमार्जितेऽहमित्यस्मिन्पदेस्वयमपिद्विजते प्रमार्जिताभवत्येतेसर्वएवदुरा
धयः २८ अहमित्यम्बुदेशान्तेशनैर्व्योमशाखिनीमनोगगनसंमोहमिहिकाक्वापिगच्छति २९
निरहंकारवृत्तेर्मेमौर्ख्याच्छोकेनसीदतः यत्किंचिदवितिष्ठआसीत्सदासत्यार्तनमिहास्ति ३० सर्वापदो
निलयमध्रुवमन्तरस्थमुन्मूलितमङ्गकतमनेननमस्येआत्मा यत्नादहंकृतिपदेपरितोतिरूः स्वशेषेण
मांसमनुशाधिमहानुभाव ३१ इतिअहंजुगुप्सानामपंचदशः १५

कारिणमपीतिसकलयापचकारः शमशान्तनीशोनितिनिकुंतनीमनोगगनस्थामोहमिहिकामहाभ्रांतिनी
हारपटली २९ ३० एवमहंकारेनतन्मुक्तानर्थंतच्छेदफलंचोपवर्ण्यस्वस्यतत्त्यागप्रयुक्तोऽश्रवणाधिका
रसंपत्तिंवदन्नुपदेशंप्रार्थयतेसर्वापदामिति अन्तरस्थेहृदयस्थेउत्तमगुणेनशान्त्यादिनोत्कर्षे अहंकृतिरूपे।
पदेलक्ष्यलोचनमित्यर्थः पदेव्यवसितेत्राणस्थानलक्ष्माङ्घ्रिवस्तुषित्यमरः यत्नाद्विवेकप्रयत्नात् शेषे।
णावशिष्टेनसेप्यायेनसहस्रमनुशाधिउपदिशआत्मतत्त्वमितिशेषः ३१ इतिवासिष्ठतात्पर्येपंचदशः १५

भजे भंजनाविकरणलोपश्छांदसः भजे इति वा पाठः ४ संसारलक्षणतमिस्रा पादी दीर्घा या यत्ता वा गुणामनगवेषनी ५
विषमाणि गाढरूक्तराणि श्रृंगाणि पर्वतास्तद्वदितमहत्त्वविशेषाः ६ सैंहिकेयः राहुः हिममशनिरिव तृपमितसमा
सः साम्यं समदर्शिता सपत्नसर्वभूतेषु तुल्यावर्त्तित्वानित्यर्थः ७ अहंकारत्यागे देहाभिमानममतादयः स्वय
मेव शाम्यंतीति निदर्शयति नाहमिति शांतो निर्वैरः स्वात्मनीव आत्मौपम्येन सर्वभूतानि पश्यन्नित्यर्थः जि

नमदहंकारमात्मीयं परमं विश्ववैरिणं नसेहे न पिता स्वयं किं नु भोगान्भुजे मुदे ४ संसा
रजनी दीर्घा माया मन तमिस्रा हिनी ततोऽहंकारदोषेण किरातेनैव वागुरा ५ यानि दुःखा
नि दीर्घाणि विषमाणि महान्ति च अहंकारात्प्रसूतानि तान्यगात्खदिराद्रिव ६ शमेंदुसैं
हिकेयास्संगुणपद्महिमाशनिः साम्यमेघशरत्कालमहंकारं त्यजाम्यहं ७ नाहं रामो न
मे वांछा भावेषु न च मे मनः शांत आसितुमिच्छामि स्वात्मनीव जिनो यथा ८ अहंकारव
शाद्यद्यन्मया भुक्तं हुतं कृतं सर्वं तत्तदवस्त्वेव वस्त्वहंकाररिक्तता ९ अहमित्यस्ति चेद्ब्र
सन्नहमापद्दुःखितः नास्ति चेत्सुखितस्तस्मादनहंकारता वरं १० अहंकारं परित्य
ज्यैतं तेन शांतमनस्तया भवति प्रगतोद्वेगं भोगौघो भंगुरास्पदः ११ ब्रह्मन्यावदहंका
रवारिदः परिजृंभते तावद्विकासमायाति तृष्णाकुटजमंजरी १२ अहंकारघनेशांते
तृष्णानवतडिल्लता शांतदीपशिखावत्क्वापि यान्ति सत्वरं १३

नो बुद्धः स यथा अहिंसापरत्वहननिर्यत्नपितृणो ग्रामस्य रतिस्व्ययेन जितो दारुणो जित इति वा पाठः ८ अ
वस्तु तच्छत्रसारैवा ९ १० उद्वेगानामशांतमनोमूलत्वात्तत्त्यागतो द्वेगः तत्र भोगः संपत्ति श्रीरेव कु
तोनत यास्यात तत्राह भोगौघ इति भंगुरो दैहेंद्रियविषयोपर्ययो नश्वरः एवं ततदेकैकभंगे तु द्वेगप्रसक्तिर्दु
र्वारीति भावः ११ अहंकार एव विवेकज्योतिर्गणतिरोधायकत्वाद्वारिदः परितो जृंभते गात्राणि विस्तारयति

र्विङ्गवरो बिडालः कुमीनो दर्भमिव अभिलष्यते आयुः पुरुषो वा ॥२२॥ तया जीवन्मुक्तप्रसिद्धया सुखभासितया स्थिततया च सततमान्ध्यकृतः मम फलस्य भावितव्यस्य गुणवर्जितं चत्वेन एतादृशं यथा जगत्यन्यन्नास्तीति संक्षेपः ॥२३॥ इति श्रीवासिष्ठप्रकरणे वैराग्ये चतुर्दशः सर्गः ॥१४॥ सर्वानर्थसंसारभ्रमलक्षणे बोधनिपाते ममतावृततेर्मूलमहंकारो विशेषतः । एवमहंकारस्यापि निःसुखदेहत्वाद्यखिलसर्वदोषाणामभिमानमूलत्वाद् अनर्थत्वमेवेति विस्तरेण दर्शयति मुधैवेत्यादिना । मोहाद् अज्ञानाद् विचित्रान्नपात्मधर्ममेवाहंकारोऽभ्युत्थितः स्वयमेव च परितो वर्धते न ततः पुरुषार्थोऽस्तीत्यर्थः । तस्यापादानमपि मोहमेवेति दर्शयति मिथ्यामयेनेति अज्ञानमयेनेति वा ।

विनाशसुहृदा नित्यं जरामरणबन्धुना । तृष्णेवैङ्गवरेणैव कुमीनेनाभिलष्यते ॥२२॥ स्थिरतया सुखभासि
तया सततमान्ध्यकृतः मम फलाय च । जगति नास्ति तथा गुणवर्जितं मरणभाजनमायुरिदं यथा ॥२३॥
इति वासिष्ठे वैराग्यप्रकरणे जीवितगर्हा नाम चतुर्दशः सर्गः ॥१४॥ रामोवाच ॥ मुधैवाभ्युत्थितो मोहा
न्मुधैव परिवर्धते । मिथ्यामयेन भीतोस्मि दुरहंकारशत्रुणा ॥१॥ अहंकारवशादेव दोषकोशकदर्थनां
ददाति दीनदीनानां संसारो विविधाकृतिः ॥२॥ अहंकारवशादापदहंकाराद्दुराधयः । अहंकारव
शादीहा त्वहंकारो ममामयः ॥३॥

दः अहंकाराख्येन शत्रुणा शातनं शीलेन रोगेणेति तदर्थः ॥१॥ विविधा साध्यसाधनफलप्रवृत्तिलक्षणाः आकारा यस्य तथाविधः संसारः अनादिकालमारभ्य जन्ममरणनरकापत्तेनदुःखपरंपरामनुभूयापि पुनः पुनस्तद्धेतून्कर्मखलु नानायासैः सहसैव विलिप्समानत्वाद्दीनेभ्योपि दीनानां विषयलंपटानां रागद्वेषदर्वीमनादिदोषलक्षणेषु कोशगृहेषु संव्यवहारानुप्रयोगात्कदर्थनां कुत्सितधनमावेदयति सेयापद्यति यत अहंकारवशादेवेत्यर्थः ॥२॥ तत्फलमेवदिक्प्रदर्शनेन प्रपंचयति अहंकारवशादिति आपदः शारीरदुःखमाधयो मानसदुःखानि ईहारागः इच्छा वा मम आमयो रोगः मनोमयत्वेनापावित्तमेकदेशो मनसो आमयः मनोविकार इत्यर्थः ॥३॥

भारो भारस्वरूप इत्यर्थः श्रमदैस्तु ज्ञानैर्वज्ञानमपि यत्सर्वश्रमनिवारकं तेन प्रसिद्धो किमन्यदिति भावः १३ इतिते चेपि
ते भारस्सावहार्थस्त्वयमेवार्थः भारो भारधरस्यैवेत्यादिना १४ विश्रान्तिः सर्वश्रमनिवृत्तिः आशूर्तिः शरणकामना
आयासनेश्रमसाधने १५ प्रत्यहमित्यस्य खेदरूपं ज्वरत्येनानेनैव निराकाङ्क्षीकरणादनारतमित्यस्य न वैयर्थ्यं
विनिहन्यते आयुरित्यर्थः १६ विषवह्न्यादिप्रदानशीलैः आपीयते आयुरिति शेषः व्यालैः सर्पैः १७ प्रस्रा
वानैः त्वग्छिद्रैः यरात्ममलादि घुणपदेन ज्ञेयाः छिद्रैः रोगादिदुःखैः आसमन्तात् क्षयते छिद्यते आपद्यते

भारो विवेकिनं शास्त्रं भारो ज्ञानं च रागिणः अशान्तस्य मनो भारो भारोनात्मविदो वपुः १३ त्व
पमायुर्मनोबुद्धिरहंकारस्तथेहितं भारो भारधरस्येव सर्वं दुःखाय दुर्धियः १४ अविश्रा
न्तमनाशूर्णमपदो परमास्पदं नीडे रोगविहंगानामायुरायासने हतं १५ प्रत्यहं खेदमुत्स
ज्यस्थाने रलमनारतं आखुनेव जरद्वृक्षं कालेन विनिहन्यते १६ शरीरबिलविश्रान्तैर्विष
दाहप्रदायिभिः रोगैरापीयते रौद्रैर्व्यालैरिव वनानिलः १७ प्रस्नुवानैरविच्छेदं तत्छिद्रैरंतरस्वा
सिभिः दुःखैरापद्यते क्रूरैर्घुणैरिव जरद्द्रुमः १८ नूनं निगरणाभ्यासलंपनगर्द्धमनारतं आखु
मार्जारकेणेव मरणेनावलोक्यते १९ गर्धाधिगुणगार्भिण्या श्रुत्वमयी यौ शक्तिविवर्ज्यया अन्नम
हाशनेनेव जरस्यापरिजीर्यते २० दिनैः कतिपयैरेव परित्यागगतादरं दुर्जनः स्वजनेनैव
वयोवनेनावमन्यते २१॥

इति पाठेप्ययमेवार्थः घुणाः काष्ठकीटकाः १८ निगरणं ग्रसनं तदभ्यासेन गर्द्धः प्रवृद्धाभिलाषः यस्यास्तान्
या १९ जरया वेश्यया अशक्तिक्षीणबलया यस्यास्तया परिजीर्यते आयुः पुरुषो वा तद्वद्देहोतः महा
शनेन बह्वाशिनान्नमिवेति २० यौवनस्यादरः पुरुषार्थोपयोजनेन तद्धिते परित्यागगतादरमिति कि
याविशेषणे वा दुर्जनः इति यावन्न परित्यागते ना वदेव सज्जनेनाद्रियत इति प्रसिद्धं २१ ॥ ~ ॥ ~ ॥
श्रीरस्तु

विषयलम्पटैः सर्वैरासंगेन सर्वतः शिथिलितचित्तानां नविद्यतेऽत्र आत्मनि विवेको येषां पुरुषाणां २ किंब्रह्म
विद्यामयेऽपि नेन्याद्दये न्निति निवितनेयदे अपरिछिन्नवस्तुनि भावाभावयोर्लाभालाभयोः समः आश्वासस्थितसमा
धानेयस्यतत् ३ परिमिताकारे देहादौ परिनिष्ठितपतावदेवात्मस्वरूपमिति निश्चितः निश्चयो येषां निहताः सुखिताः ४
आस्थाविश्वासः ५ येलवमलेशमात्रे देहादौ निर्मलः प्रत्युत्ति विपदिशितमेन न खवदितेकासेवध्यते ६ इतस्थितो अ-
स्थिरे ७ आत्मनि कनत्मायमोमनसो विश्रान्तिः भ्रन्तेमखेन वर्धमित्यर्थः आनते विलीर्णेर्ह तेरुछति अ-

विषयाशीविषासंगपरिजर्जरचेतसां अप्रौढात्मविवेकानामापुरायासकारणं २ येतु विश्रान्तचित्तया
विश्रान्ताश्चित्ते पदे भावाभावसमाश्वासमायु स्वे तेषां सुखायते ३ वयं परिमिताकारपरिनिष्ठितनिश्च
याः संसारास्वतरिलुंजे ऽनेनात्वपुषिनिर्हता ४ युज्यते नेष्टनेवायो राकाशस्य च खेजनं ग्रथनं च तरंगा
णामास्था युक्तिनयुज्यते ५ येलवमात्रे देवाभ्भमलेदुरूवदीपकः तरंगकस्वालोलं गतमेवोपलक्ष्यते ६
तरंगप्रतिविंवेंदुतरिल्लंजन भोक्तुं गृहीत्वमास्थावध्यामिनत्वायुषि तत्स्थितो ७ अविश्रान्तमनाः पू
र्णमापुराततमीहते दुःखायैव विमूढोऽन्तर्गर्भस्थ इव तीयया ८ संसारसंसृतावस्यां फेनोऽस्मिन्सगेसा
गरे कायवल्ल्याभसोऽअस्मन्जीवितेमेरतिर्वहे ९ प्राप्यं सम्प्राप्यते येन भूयो येन न शोच्यते पराया नि-
र्वृतेः स्थानं यत्तज्जीवितमुच्यते १० तरवोऽपि हि जीवन्ति जीवन्ति मृगपक्षिणः सजीवति मनो यस्य म-
ननेन न जीवति ११ जातास्त एव जगति जंतवः साधुजीविताः ये पुनर्नेह जायन्ते शेषा जरठगर्दभाः १२

आयुर्दैर्घ्यामुत्पन्नाश्च भूतरीतस्माउदरविदारणेनैव गर्भे निर्गमनं प्रसिद्धं ८ असंसारे संसारसंभृतो संसारसंभ्रमणे
प्रसिद्धाकायवल्लीदेहलतास्मिन्सागरे अम्भसोजलविकारभूतः फेनएवअस्थेनास्थिरत्वात् अतोऽस्मिन्जी
वनेमेनरोचतेऽत्यर्थः ९ प्राप्यमवश्यप्राप्तव्यंयाम्यपरमपुरुषार्थरूपं निर्वृते जीवन्मुक्तिसुखस्य १० मननेनम-
नन फलेनतत्त्वबोधेन वासनात्यागेनवा नजीवतितत्सर्वमेवति ११ तएवसाधुजीविताः प्रशस्तजीविता
जाताइतिसंबंधः जरठाश्चिरजीविनोऽपि गर्दभवदप्रशस्तजीवना अप्रबुद्धविदेहात्मबुद्धेरितिभावः १२

गें
वा० वै
टी
२५

3117

पकरूपेणक्षणमपिपदेस्थानेकार्यंभवस्थानमकुर्वतीसदातत्यवाहस्वभावत्वात् दुर्ज्ञेयागतिरतर्किततद्देशागो
चरोयस्याः १८ विग्रहव्यग्राः युद्धोद्युक्तकजनास्तएवकरीन्द्राः स्वयंचतीक्ष्णातीक्ष्णाशयान्क्रूरहृदयानाश्रय॰
तेचकर्मधारयेसर्वतीक्ष्णपदस्यपुंवद्भावः १९ अपहृते:परस्वैरर्थवत्याअपहृतान्वामन्दुनामर्थ्यपतेवोढ
तिनच्छीलया दुराधयःपरिलीनाः अन्तर्लीनायस्याःस्वयस्याःआहितायाआच्छिन्नकल्पनात्परनिपातः २० तामि
तिपरामर्शोयस्यसोनिलभ्यते तथाचयथागुरुभयस्यञ्चलत्वासपत्नीवत्स्वयंदूरेणोत्सारितानमेवचिरसपत्नो॰
पश्यकेपुनरादरादाश्लिष्यतीवेयनमानवतीकिंतुनिर्लज्जेत्यर्थः २१ कुत्सितोर्थः यत्ननमरणादिप्रसादि

लहरीवैकरूपेणपदंक्षणमकुर्वती चलादीपशिखेवातिदुर्ज्ञेयगतिगोचरा १८ सिंही
वविग्रहव्यग्रकरींद्रकुलपातिनी खड्गधारेवशिशिरातीक्ष्णातीक्ष्णाशयाश्रया १९
नानयापहृतार्थिन्यादुराधिपरिलीनया पश्याम्यभव्ययालक्ष्म्याकिंचिद्दुःखादृतेयथा २०
दूरेणोत्सारितालक्ष्म्यापुनरेवनमादरात् अहोवताश्लिष्यतीवनिर्लज्जादुर्जनासदा २१
मनोरमाकर्षतिचित्तवृत्तिंकदर्थसाध्याक्षणभंगुराच व्यालावलीगात्रविवृत्तदेहाश्वभ्रो
त्थितापुष्पलतेवलक्ष्मीः २२ इतिश्रीवैराग्यप्रकरणेलक्ष्मीनिराकरणंनामत्रयोदशः १३
श्रीरामोवाच आयुःपल्लवकोणाग्रलंबांबुकणभंगुरं उन्मत्तमिवसंत्यज्ययात्यकांडेश

तिकदर्थः साद्दसेतेनसाध्यालभ्याव्यालावलीगात्रैर्विवृत्तदेहावेष्टितशरीराश्वभ्रेजीर्णकूपादिगर्ते २२
इतिश्रीवासिष्ठतात्पर्यप्र० वैराग्यप्र० त्रयोदशः सर्गः १३ व्याधिरोगजरायसलेकामादिकल्मषीकृतेजीवि॰
तेयौवनेचायुरिदमत्र्यवस्थनियते श्रीरिवायुरपिनसुखायेत्याह आयुरित्यादिना पल्लवस्यकोणःप्रो
तभागस्तस्याग्रेलंबमानोंबुकणोहिमजलविंदुरिवभंगुरंअतिमस्थिरं उन्मत्तमितिप्रथमांतमायुरु॰
पमानेद्वितीयांतंशरीरोपमानं अकांडेअनवसरेकृत्स्नायामनुकंपायांचकन् १॥ २५

नदेवस्यहृष्यतियात्राशनिस्पृहं ९ शुभाशंसिना विनाशने विनाशसाधने धत्ते संपादयति स्वनितिं मरणं १० न
नुश्रीमतो पिधार्मिकायशस्विनश्च केचिद्दृश्यं तेन तत्सदृशी मानिनिस्पृहे ११ दुःखलक्षणानो भोगिनां स
र्पाणां १२ सत्कार्या गिशुणवत्कर्माणि तन्नलक्षणयस्यानां रजनी रात्रिः संकोच हेतु दिवसः पदे दुःखदे
रवाणां चंद्रिका विकासहेतुः स्वहृदि स्थितिः यस्मास्य हृदि स्थिता तदूपदीपिका सा वाम्या वा तस्य कु
कल्लोलो चयुक्ताने गिरिणोच नस्यास्यपदीयप्रशमन हेतुत्वस्य हृदत्वान्नविशेषणवेय संयुग्मरूप

प्राप्ताः स्मराः कनकाश्रये शलाम्ह वश्यथे पांसुलक्षेत्र क्षणयः श्रिया तेम लिनीकृताः ९ नश्रीः
लवोपभगवान् दुःखवैर विवर्धते शुभा विनाशने धत्ते स्वनिं विषलतायथा १० श्रीमानजनः
निंयश्च श्लाघ्यविकत्थनः समहृष्टिः प्रभुश्चैव दुर्लभाः पुरुषास्त्रयः ११ पक्षादिविषमा दुःख
भोगिनां गहनाश्रया शुभमार्गगजेंद्राणां सिंधुवेलमहानदी १२ सत्कार्यपद्मरजनी दुःखके
रवचंद्रिका स्वहृदि दीपिका वाम्या कल्लोलाय तरंगिणी १३ संभ्रमाभ्रादिपदवी विषादविषव
ल्लरी केदारिका विकल्पानां खेदप्रसवभोगिनी १४ हिमं वैराग्यवल्लीनां विकारोघ्रं क्यामि
नी राहुदेवधा विवेकेंदोः सो जन्माभोज चंद्रिका १५ इंद्रायुधवदालोलनानारागमनोहरा लोलात
डिद्विवोत्पन्नध्वंसिनी वजरायया १६ चापलावजिता रण्यनकुलीनकुलीनजा विप्रलंभनतात्पर्यजि

के १२ संभ्रमो भयं भ्रांतिस्तद्रूपाणामभ्राणामादि पदवी प्रथममार्गः पुरोवातादिः केदारिका तेजमक्तिः
विकल्पसमस्यानां खेदः श्रांत्यालाभोयस्स लयाविषसमपस्यजननेभोगिनी सर्पिणी भयभोगवतीखे
दायेति पृथक्पदे वा १४ विकाराश्चित्तविकाराः कामादयः १५ इंद्रायुधे शक्रधनुस्तद्वत् चंद्रायुधमि
तिपाठे स्पर्शे चंद्रवत् वक्रमायुधमिंद्रायुधमेव आलोलाः प्रचिरस्थापिनः रागाः वर्णाः जनानुरागाः
नयवप्रायः श्रीमतो दृश्यंते १६ चापलेनावमन्यजिताः प्ररण्यनकुलोपमा नकुलीन दोषकुलेयाः

1119

गो
बा॰वै
प्र॰टी
३५

उल्लासैकत्रस्मादेवैदुललामवंत्ताः कदंर्वायामनोरथपरंपराबंधोनानस्फारानवहून जयन्वकर्वोऽस्व इतिपारवश्यमापायाक
र्षति तरंगिणीपक्षेकर्धलावीलापीतेन वहूलानुपचितावनेताङ्कलोलान् तरंगान् जडान् मलिनान्वहतिधारयति २
अस्याश्चियच्छिन्तालहलपाडुद्विजाः पुण्यः ममंवंति दुःखेलिनेन्दुर्बोधितेनेरथितनाविद्धिताः ३ यथाकाचिद्दुर्भगा।
मोदाहद्विपदास्माकेयदमेपासतीपकूवमदेनतिवधातिपाद्देनस्थापयति किंत्वनियतवेषंयथास्यात्तथा
इतस्ततस्व्यधावति तथास्मिंतरपिमदेस्थाने अनियताचारमासतिद्धिताचारणसत्वपुरुषप्राप्येति शेषः ४ यथा
पद्मादिनापरामृष्टेकदेशापरोदाहं जनयतीस्त्रीमतमनर्थः अनंतःमध्येप्रकारएवत्यर्थः विनाशस्वसाः।

उल्लासवहलानेतकल्लोलानलमकुलान् जडान्मवहतिस्फारानधारूपीवरेतेगिरी २ चिन्ताइतिरो
श्लो वहौभृगिदुर्लीलिनेतिधिताः येचलाभ्रमवेनयस्यालरेगाः सरितोपक्षा ३ पद्मादिपदमेकत्रनतिवध्नाति
दुर्भगा इत्थेवानियताचारमितस्थेतस्व्यधावति जनयंतीपदाहं परामृष्टांगिकासती विनाशमेवप
तेतदीपलेखेवकज्जले ५ गुणागुणाविचारेणाविनैवकिल्पार्थिगं राजप्रकृतिवन्मूढाइहरास्थावले
वते ६ कर्मणानेनतेनैषाविलासमनुगच्छति दोषाशीविषवेगस्यधतीरेविलरायते ७ तावच्चीन
मृदुस्पर्शाःपरेस्वहृजनेजनाः वान्यवेदिशं याव द्वियानपरुषीकृताः ८॥

सोपभोक्त्रवी दीपलेखा

न्नैपरामृष्टांगिकास्पृष्टावयवाविनाशमस्तमोनिष्ठत्वयोतनायकज्जलंदधाति ५ दुराढूफाइःखेनसंधा
दितापिमत्तगुणवतोधार्मिकाणामेवोपभोगायभवति किंतुगुणागुणविचारेणविनायेकंचित्तं निर्द्दितमवले
बतेयथाराज्ञांप्रकृतिः स्वभावः बहुधामूढाः राजानोनधार्मिकैर्गुणवद्भिः सहतिष्ठंति किंतुयेनकेनचित्तं
त्रिदितेनसहेतिप्रसिद्धं ६ यस्यकर्मणः तीव्रफलंधनराज्यलाभादिलोभहिंसानृतादिदोषसर्पवेगानांवि
लारायभवति तेनतेनैवदुर्तूतवणिज्यादिकर्मणैषाश्रीर्विलासमधिगच्छतिनयागदानादिनाप्रस्तुतेतेषा।
स्वयदेनवारिसर्पः ७ शीतमृदुस्पर्शापदेनदयादाक्षिण्यस्नेहाद्यपलक्ष्यते वातसमूहोवायापरुषीकृतो

ऊर्मिकैकाः
७
३५

गं

मX२ वाX२

1120

नदेवमयं चयति चिंतेति यतिनष्ठितायाराशिरित्यत्र एवं देवमेनमिव यायसशीकरणाय प्रहतानिवकानि उग्रापदां
दानिघ्नायमर्तेगादितीवायत्नसदृत्यपीरिताना २६ देहादिमानोप्तमतासंमाविनि भंगुरत्वसमर्थितेविविधानाहस्था
दुस्सहदोषायामिहृष्ट्या नाचपरिचिंतितनैदं नष्टिममनोविहितस्त्वैनाति इतिपदे विस्तारहितगतोपिधानभंगुरत्का
लादियतत्त्वकारणंमेपादितैरपरितानत्वन्नथादियायोगयतनेवधनादिदृष्टानोचपरिचिंतनैरित्यर्थः २७
अतानन्ततागायोनिशिलोकेजनेमोहः विद्यासत्कत्तरगामिमिहिकाभिल्पयारधूमेगतालोकेविनस्यन्ता
स्तस्यातिविसतिरवला: पौरंडःस्वयमलमस्वचतराविषयमानचोराःकालेकालेसर्वदायिशिदिशिसर्वदिक्तु

चिंतानिवयचकाणिनानेदायथनानिमे सेमसतकलवाणिगृहाणुग्रापदामिव २६ विविधदोष
दशापरिचिंतनैर्विततभंगुरकारणकल्पितैः ममतनिर्लतिमेनिमनोमुनेविगरितसयथावनपैतिनः
खलांकालेकालेनिशानिशितमोहेकमिहिका गतालोकेलोकेविषयशतचोराःसचराः प्रह
तागाधकादिशिदिशिविवेकैकहरणे सेोगाककालेशोकइवविहुधःमोत्युत्तमभटाः २८ इतिश्रीवे
3 राग्यप्रक॰ सर्गः १२ श्रीरामोवाच ॥ इत्यमस्मिन् स्थितोदारसंसारेपरिकल्पिता श्रीमुनेपरिमो
विवेकलत्तणमस्यापत्तदराणे हायमापिनलेकदर्भदा १ सोफलाः प्रकृतायोगयुक्ताःसंतःमहताव
लेनइतिशेषःएणुइत्तेनावधायविहुधःसोमतत्वत्वाविहायान्येकेसमभटाः शाकामकेपीत्यर्थः इवकारस्त
त्सदृशानामपिदौर्लभ्यद्योतनार्थः विनानतमोनाशोतद्वत्सेमवादितिभावः २८ इतिद्वादशःसर्गः १२
पापिधासर्वमज्ञानायाभोगानर्थदामदा दोषैर्बहुविधैःसान्धीरासर्गेतेननिपते इत्यंविषयाणामसारा
न्यतांअनित्यताविषयसंपादनमलानिघायितयाविधतांप्रतिपादयितुमुपक्रमते इत्यमित्यादिनाअस्मि
संसारेस्थितानवनवतामतीवबहलत्सवदैतनात् उदाराउत्कृष्टेतिपरिकल्पितामूढ्जनेरितिशेषः व
स्तुतस्तुसापिपरिमोदायैवनतुंघातोपधेयनकादिकदर्थनाप्रवकदर्थ्यास्तान् ददातीतिनस्वलेशा

गो॰
बा॰ टी
प्र॰ टी
२२

ननु भोगेषु तृष्णा हेतुस्तस्यायोग्यत्वं यस्मात् भोगेभ्य इति तैरेव तैरेवेति तेषामस्थिरत्वात् भावात्मिस्स्थैव एव हेतुस्तृष्णोतना
यश्च भोगेर्लम्पटाः जर्जरीभूताः विस्मृत्यं यावत् भोगानामस्थिरं यथैव मेवेति भावः १९ अचेतनाव तामप्या पतिकदुःखायश
मनोपायासेवा दैन्ये दृष्टैव समावृतैर्यथा चेतना इव कालस्यापि अपि स्यात् अचेतना इति अर्थं पुरुषार्थोपयोगे विना वेण
वः कीचकालिसपु यैः सन्नतत्वानिला इत्याः २० देहेना केनपुरुषार्थोति सञ्चयनानामात्मा स्याम्पतीति २१ संसारदुःखैःया
षाणेश्चनीरैधनैनिस्थितैः वनिविरहिणीते इत्येवपरस्मिन् पुः निजलोकाः स्वजनास्तेषिमदर्प मातारविधुरिति भयादेव २२
शुष्केणानक्रूरेणरोदनेन नीरसाः शोकितमन्याः अत एव सदैव स्वार्थादिशून्यास्ता स्वजनविषादप्रतिबे भायपरं

भोगैस्तैरेव तैरेवलब्धैर्धवं यमसौ किल पश्य जर्जरितानीता वातेयैव गिरिद्रुमाः १९ अचेतना इव ज
नाः पवनैः प्रणनामभिः धनैनःसास्थिता वंशा यथा कीचकवेणवः २० साम्पती देकपेङ्कुःख
मिति नमोस्मि चिन्तया जरद्रुमइवो येगकोटरस्थेन वह्निना २१ संसारदुःखपाषाणनीरन्ध्रहृद
योप्यहं निजलोकभयादेव गलद्बाष्पं नरोदिमि २२ शून्यामन्यस्वहतोल्लाः शुष्करोदननीर
साः विवेकपवहूसंसरोमे मेको तेषु पश्यति २३ स्पृशन्त्युल्लसिस्त्रत्पभावाभाववधीस्थि
ति दारिद्र्यसोवहभगोहसंसारचेष्टया २४ मोहयन्ति मनोवृत्तिं खेदयन्ति गणावलिं दुःख
जालेषु पच्छति विप्रलम्भपराः स्त्रियः २५

विद्रुमानामन्यस्वस्वत्वं जिमस्मि ताभिल्यथा दिवृतीर्मम विवेकपवपश्यतीत्यर्थः २३ भावानोप्रियतमवि
षयाणामभावो विनाशस्तत्सवतुरो अयथा भावः सर्वदुःखोपशमनोपलक्षितपरमानन्दभावस्तदभावोऽन्ता
ने तदिकारभ्मत्वाद्रिप्रिनिसंसरात्यविचार्यसंसारचेष्टयामूढोमनुष्याभिस्तुभगः घनादिसिपन्नोऽदर्शयात्लोभा
स्यात्परतः दैवात्स्वामीनदारिद्र्येण सर्वदुःखानिसंसरत्यायथायाभावनितहेतुः २४ ननुश्रीभिरेव तत्तदभिमतोऽर्थः से
त्स्यतिश्रीमतो किन्तु दुर्लभमितिप्रवादात्तत्राह मोहयन्तीति विप्रलम्भो वञ्चनं २५ ॥ ॥ २२

कोऽहं कथमिदं जातं किंस्वरूपं किमर्थं वागतं राज्येन च मे किं भोगैश्च किमिदं सर्वं मिथ्यैवेति न किंचित्सत्यमपि तत्र किं दृष्टिः

कथोऽतर्द्धम नतु यन्मिथ्यैव तद्दर्शनस्थास्तु नत्वैवपरीतं तस्य मिथ्यात्वे कस्य किमागतेन न कापि क्षतिरिति भावः १५

एवं किं नामेदं मिथ्यादि न वक्तो कोऽपकारेण विमृशतो विचारयतः अरतिर्वैरस्यं मरुभुनिर्जलं मृगमिव १६

एवं तस्य विचारे नत्यतिप्रकारमुपवर्ण्य समस्यां शंकयति तदेतदित्यादिपंचभिः तत्र स्माद्दिमर्शे प्रसारता

तस्माद्देविना शोन्यतिविकारस्वरूपम संभावितमिव मन्यमानः एतदिति किमिदमित्यादिना इदे सत्यतया॥

पूर्वानुभवप्रमाणसिद्धं हदृश्यं परिणश्यति सर्वात्मना असदिवापद्यते तत्किं सतो असत्त्वविरोधापद्यते॥

किं मे राज्येन किं भोगैः कोऽहं किमिदमागतं यन्मिथ्यैव स्थितं तन्मिथ्या कस्य नाम किमागतं १५

एवं विमृशतो ब्रह्मन्सर्वेष्वेव ततो मम भावेष्वरतिरायाता पथिकस्य मरुष्विव १६ तदेतद्भगव

न्ब्रूहि किमिदं परिणश्यति किमिदं जायते भूयः किमिदं परिवर्द्धते १७ जरामरणमापच्च

जननं संपदस्तथा आविर्भावतिरोभावैर्विवर्धन्ते पुनः पुनः १८

सदेवेति कश्चिद्ब्रूयात्तर्हि भूयो

जायते सत्त्वाभावप्रयतेनं प्रणस्यावस्थांतरं वृद्धोऽतनयते नहि प्रत्यभिज्ञाविरोधः बुद्ध्यादिभवदारानुपपत्तिश्च प

दि सर्वो च स्येन न प्रणतितर्हि युगपद्भ्रमयावस्थान्वप्रसंगः अवस्थांतरस्याप्यनुवर्तनात्सर्वभावानां कोटि

स्यापत्तिश्च यथावस्थाभावेऽप्यभिप्रेतं लहिता सा समभावत्वमभेदे चस्याधिन्यवस्थावति पर्यायवृत्तिता नव

पत्तिश्चेति भावः अस्य प्रश्नत्रयस्योत्तरार्थमनतिस्थित उपशमप्रकरणानि अथवा इदं प्राणिरं किं नश्यप॥

ति पुनः किं जायते किं वर्द्धते न कश्चिदस्य जन्मादिनाथ इत्यर्थः १७ अर्थानर्थलीत्यत्तावदेव न प्रस्तुता न

धंपांपराप्यलीन्याद जरेति संपदामप्यनर्थहेतुत्वादनर्थेषु गणनं १८॥ श्रीरस्तु॥

ग्रं०
वा० वै
प्र० टी
३२

यदि न ते स्वदास्तर्हि कथं स्वकारकत्वेन परस्परं संबध्यन्ते तत्राह अय इति सर्वे पि भावाः स्वतो लोहशलाकाः ।
इत्यादयः इव परस्परमसंगिनः संबंधशून्या एव सन्तो अनयामम इदं भोगसाधनमनेनेदमहं करिष्यामीत्यादि
मनःकल्पनया केवलं क्रियाकारकादिभावेन श्लिष्यन्ते संबध्यन्ते तथैवान्वयव्यतिरेकदर्शनादित्यर्थः ९
न केवलं भावानां संबंध एव मनोधीनः किं तु जगत्स्थितिप्रकाशभोगा अपीति सर्वांशे मनोधीनमेव जग
दित्याह मन इति तर्हि मन एव सुखसाधनमस्त्वित्याह मन इति असत् सत्यमिव अविवेके आभाति तत्प्रा
चनेन तोपि स्वयं सिद्धि विषयमेतावता केन कारणेन स्म वयं व्यामोहिताः स्म १० अतः परिशेषात् भ्रान्तिरेव

अयःशलाकासदृशाः परस्परमसंगिनः । श्लिष्यन्ते केवलं भावा मनःकल्पनयानया ॥ ९ ॥
मनःसमायत्तमिदं जगदाभोगि दृश्यते । मनश्चासदिवाभाति केन स्म परिमोहिताः ॥ १० ॥
असतैव वयं कष्टं विकृष्टा मूढबुद्धयः । मृगतृष्णाम्भसा दूरे वने मुग्धमृगा इव ॥ ११ ॥ न के
नचिच्च विक्रीता विक्रीता इव संस्थिताः । तत्र मूढा वयं सर्वे जानाना अपि शाम्बरं ॥ १२ ॥
किमेतेषु प्रपञ्चेषु भोगा नाम सुदुर्भगाः । मुधैव हि वयं मोहात्संस्थिता इति भावनाः ॥
आः ज्ञातं बहुकालेन व्यर्थमेव वयं वने । मोहे निपतिता मुग्धाः श्वभ्रे मुग्धा मृगा इव ॥ १४ ॥

इति दर्शयति असतेवेति संसारे सुखतत्साधनयोरसत्त्वादेव व्यर्थः कष्टप्रयासात्तया विकृष्टा आकृ
ष्टा दूरं नीति के मृगतृष्णाम्भः सदृशसुखाशया निगम्यते मुग्धमृगा मूढहरिणाः स्थिताः परवशा इत्य
र्थः जानाना अपि ते मन्याः अपि वयं [illegible] शाम्बरं शाम्बरसंबंधि मायेयमिति भावः १२ भोगा विषय
सुखलवाः किं नाम [illegible] स्वभावत्वात् [illegible] स्वबीजत्वाच्च दौर्भाग्यत्वात्पवनपुरुषार्थ इति भावः येर्वयं
मुधा व्यर्थमेव बद्धाः इति भावना भ्रांतिर्येषां ते तथाभूताः १३ आः इति स्मरणाभिलापे बहुकालेन
ज्ञातं किं तदाह व्यर्थमेव मोहे निपतिता इति वने श्वभ्रे वनान्तर्गजगर्ते १४ ३२

कोलेबयतीति तथाच भवदात्ता परिपालनादवदामिन तथा स्थैर्येनेतिभावः २ अथ विनयोक्त्या मुनिं वशीकृत्य स्व
हृत्तानुवादव्याजेन धर्मानुष्ठानजन्या चित्तशुद्धात्विवेकवैराग्याभ्यां विचारोदयं स्वस्य दर्शयति अहंतावदित्या
दिचतुर्भिः ३ विहृतः सेवरितवान् गतस्पृहत्वात् कौतुकिः ४ ईदृशो वर्द्धमानलक्षणः ५ भोगेषु रसो राग
स्तत्तुल्यया किंनामस्तुखं नकिंचिदित्यर्थः तेनातिविरसः अयमर्थः शुभपाकोयं निजायतः इति स्मृतिः
बीजं भवेज्जन्म जन्मबीजं भवेन्मतिरितिवचनादितिभावः ७ ननुस्त्वत्तया प्रयतालेविभवमप्यभिषु सुखम
भ्यत एवेति तत्राह अस्थिराइति चरेणो प्रवृत्तिनिवृत्त्यधीनसाधनसाध्या अचराणां देवोपपन्नासा

श्रीरामोवाच भगवन्भवताप्रोक्तो यथावद्युनाखिलं कथयाम्यहमतोपिकोलेच
यतिसद्वचः २ अहंतावदयं जातो निजेस्मिन्पितृसद्मनि क्रमेण वृद्धिं संप्राप्तः प्राप्त
विद्यश्च संस्थितः ३ ततः सदाचारपरो भूत्वाहं मुनिनायक विहृतस्तीर्थयात्राभि
र्मुर्वीमंबुधिमेखलां ४ एतावताथकालेन संसारास्थामिमां हरन् समुद्भूतो म
नसीमे विचारः सोयमीदृशः ५ विवेकेन परीतात्मा तेनाहं तदनु स्वयं भोगनी
रसया बुद्ध्या प्रविचारितवानिदं ६ किंनामेदं बत सुखं येयं संसारसंततिः जा
यते म्रियते लोको म्रियते जननाय च ७ अस्थिराः सर्वएवेमे सचराचरचेष्टिताः आ८

यनायत्ते तु भयविधमोगाप्रवृत्तिलक्षणचेष्टितसहिता अपि विभवप्राप्त्ययोर्विभवसमयमात्रस्थितिका भा
वाः विषयाः स्रक्चंदनान्नपानादयो न सुखदाः यतो अस्थिरा अलाभवियोगकालयोर्दुःखदाः इत्यर्थः न
यायुपभोगकालेतेषां सुखमाशेकाह आपदां पतय इति पतयः स्वामिनः अप्राह इति यावत् रागादि
दोषायजननेन परमापत्प्रापकत्वात् तद्रूपाएवेत्यर्थः अतिविद्धाएवेनिषिद्धास्तथापापा अपिपाप २
जनकत्वात्तथाच विषसंपत्त्यात्सहशत्वान्नतद्भोगः सुखमिति नास्ति संसारे सुखमिति सिद्धमितिभावः

1125

आपदोमानसव्यथाः अन्तः प्रविलुंपंति विघ्नादयन्ति कास्मिन् निष्ठाः समाप्तिर्येषां ते कस्मिन्कामेसंपन्नेपगम्येतीत्य
र्थः अथवा किमाश्रिताः केचेतितत्रैवरूपप्रश्नः केनेतितन्निमित्तप्रश्नः कियंतइति तद्विभागप्रश्नः का
रणेनेतिकेनत्यनेनसंबध्यते गेहंगृहं आखवेतीत्यादयोमूषकाः ३५ नन्वाधिदैवादयोजगतिप्रसिद्धाएव
तेकुतः एषांतेत्तत्राह मन्यइति तवस्थिरहृत्तत्वात्तेतवाननुचिताःनोउजसमुचितेपदेस्थानेनभवन्ति आपत्तोदीर्‌
दोवातत्पदेस्थानेतवत्र आपन्नअप्राप्यायापीतीकार्यंनास्तिपित्रप्रभावेनैवसर्वापदांनिरस्तत्वात् अपिचते।
आपदःनिष्ठीनाः स्वतएवनिरस्ताः सर्वेसोभाग्यसंपन्नतयाप्रसन्नत्वात्इतिभावः ३६ अभिमतमनतिक्रा।

किंनिष्ठाः केचतेकेनकियंतः कारणेनते आपदः प्रविलुंपंतिमनोगेहमिवाखवः ३५
मन्येनानुचितानांत्वमाधीनोपदमुत्तमे आपत्तेनाम्ययोज्यंतेनिष्ठीनाअपिचापदः ३६
यथाभिमतमाशुत्वंब्रूहिप्राप्ताऽसितानघ सर्वमेवोपनैष्येनभेत्स्यंतेत्वांतनापदः ३७ ३
तुक्तमस्यसंमतेराघुवेशकेतुराकर्ण्यवाक्यमुचितार्थविलासगर्भं तुष्टावजस्वेंद्रमतिगर्जि
तिवारिवाहेवर्ही यथाननुमितामिमतार्थसिद्धिः ३८ इतिराघवसमाश्वासनेनामैका
दशः सर्गः ११ वाल्मीकिरुवाच॥ इतिपृष्टोमुनींद्रेणसमाश्वास्यचराघवः उवाचवच
नेचारुपरिपूर्णार्थमंथरं १

यथाभिमतेअभिमतार्थ मयपृष्ठायेत्यर्थः अनघेतिहेतुगर्भसंबो।
वाभिमतंशाप्स्यसीतिसंबंधः येनाभिमतेनपुनरापदस्त्वांनभेत्स्यंते ३७ मुमतेविश्वामित्रस्यइतिउक्तंउचिता
नोस्याभिलाषानुरूपाणामर्थानांविलासःप्रकाशोगर्भेनान्तर्यस्यतत्पाविधंवाक्यनिशम्यरघुवंशकेतु।
तुः श्रीरामःअनुमतामिमतार्थसिद्धिःसन्तुष्टत्वात्तेतिसंबंधः वारिवाहेमेघेवर्हीमयूरः ३८ इतिवासि
ष्ठतात्पर्यप्र॰ वैराग्यप्र॰ एकादशः ११ भोगानीड्ःखरूपत्वविषयादेरसत्यता संपदामपरत्वंचमित्या।
स्त्रीपर्वर्ण्यतेसमाप्त स्वसमग्रास्ग्रासंप्राप्यपरिसरणार्थंगौरवादिवसंथरंमंदप्रवृत्तेअतएवचारु १

ओं
३२
११

उत्संगे स्वके स्वसुकेवसेनाविनतउपाविशत् २८ जरद्वदविवेकिवत् जीर्णयाशिथिलयाखेदायदैन्यायत्रात्माजी
वः २९ हहेः पित्रादिभिः गुरुभिराचार्यैः प्रजापालनधर्मसाधनत्वात् पुत्रैश्वर्यं राजस्थानं स्वर्गादिवं अनुधावतात्र
नुसरजा ३० अस्तन्निहितादूरेनिर्गतिनोपसर्पन्ति सन्निहिताल्लुपरिपेलवाः सर्वेमोलयो यस्मिन्तेहैनिन कार्य
तमारम्यर्थः मोहस्वप्रसरेतनहियस्तोभवंतीत्यर्थः ३१ त्वमेवमहाः यतस्त्वयाविषयारयोपिजिताः प्रसि

उत्संगे तु स्वनिहितविदल्यपयस्त्रीयपतो भूमौ परिजनास्तीर्णे सांप्रतं के यत्नावितन
राजोवाच पुत्रप्राप्तविवेकस्त्वं कल्याणानां च भाजनं जरद्वज्जीर्णया बुद्ध्या खे-
दायात्मानदीयसे २९ हद्धविप्रगुरुमोक्षेत्वादृशेनानुतिष्ठता परमाससाध्य-
ने पुत्र्यं त्वन मोहमनुधावसि ३० तावदेवापदो दूरे तिष्ठंति परिपेलवाः यावदे-
व नमोहस्य प्रसरः पुत्र दीयते ३१ वसिष्ठ उवाच राजपुत्र महाबाहो शूरस्त्वं
विजितास्त्वया दुरुच्छेद्यादुरारंभा अप्यमी विषयारयः ३२ किमतत्त्वज्ञवात्ता
नो योग्येव्यामोहसागरे विनिमज्जसि कल्लोलबहुले जाड्यशालिनि ३३
विश्वामित्र उ० चलन्नीलोत्पलव्यूहसमलोचनलोलता ब्रूहि चेतःकृता
त्यका देवतेनाकेनमुह्यसि ३४

द्धामरयो उरुछेद्याप्रवननेसतिनदुःखेनारभ्यन्ते विषयास्यस्तुस्वेनैवदुःखेनैवसंपादितादुःखांतरपरंपरा
रंभकादुरुच्छेद्यास्वेतिभावः ३२ एवंभूतोपित्वमतत्त्वज्ञानां योग्येव्यामोहसागरे अतज्ज्ञस्वानात्मतत्त्वकिंनिमज्ज
सिकल्लोलाहदृतरंगाविद्येयाजाड्यं मोहसमावरणं ३३ चलतानीलोत्पलसमूहेनसमालोचनयोर्लो
लतांचेवलता चेतोविप्रचितेतेनकृताकेनदेवतेनाविमुग्धासिभ्राम्यसि तवभ्रांतिहेतुः कइत्यर्थः ३४

1127

गो॰
वा॰ वे
प्र॰ टी॰
३॰

जगत्पाशसंसारगतिः परिचिताशगगुणतो गोचरो विषये गुणः सर्वैर्महात्मसमैकलोभैनेव समाश्रिते १८ अ
विद्यामितयाहस्यामास्थितस्याहवीसाधनसंपनाहवयितनवयोधविश्वोक्त्यभावाद्दोषस्वरूपेणमतः करुणस्यकोटरं
छिद्रमिवस्थितमनोरथदृशी येनतत्त्वयेते अवन्नमहितितामविशेषयेणवा १९ रघुद्वहः प्रणनामेत्युत्त
रेणान्वयः अन्वामेवमहत्त्वारावपल्लवः परिमेयोद्भिन्नमिवाच्छादकोसौ योऽसावारपल्लवोयस्यसः २०

विचारितजगद्याहेषविमृगुणगोचरं महात्मसमैकलोभेनगुणोपि वसमाश्रिते १८ उदारस्मायस्मा
द्गुणामतः करुणकोटरं आविद्यमितयाहत्याद्दशीयेनतदृशेनम १९ पवेशत्वागुणकोणेद्दरा
देवरघूद्वहः परिमेयमितामाच्छादकसहारावपल्लवः २० प्रणनामचलस्वामरुद्वरामणिमरीचि
ना शिरसावसुधाकंपलोलदेवाचलश्रिया २१ एवमनीदृशंब्रुवतिपितुः पादाभिवंदने कर्तुम
भ्याजगामाथरामः कमललोचनः अथैनंपितरंपश्चात्कानोमान्यैकमानितो ततोविश्रोप्तनतोवे
मनोगुरुगणानुद्वहन् २३ जयाहसननोऽहस्रामनाद्ब्रूभौमस्यागिरा राजलोकेनविहितातो
प्रणामपरंपरा २४ विहितासीमें निर्मानरामः सुसममानसः आससादपितुः पुण्यसमीपे
सरस्वदः पादाभिवंदनपरंतमभ्यासोमहीपतिः शिरस्यभ्यालिलिंगास्यचुचुम्बचपुनःपुनः
पाद्गुणेलक्ष्मणेचैवतथैवपरवीरहा आलिलिंगवनस्नेहाराजदेशोवभुजेयथा २६ ॥

चूडामणिः शिरोमंत्रदेवाचलेसुमेरुः २१ एवंसर्गादिश्लोकसमकोलप्रकारेण मंत्रोद्धेविश्वामित्रेब्रुवतिस
तिरामःपितुःपादाभिवंदनेकर्तुमभ्याजगामेतिसंबंधः २२ मनोवसिष्ठविश्वामित्रौ मान्यैरपिमान्यतया
मानितौ सुहृतर्शभिनहृदयोरामः २३ मनाग्नम्रेणमूर्ध्नेतिनडचितेषुविनयसूचनाय २४ सुसममान
सः आशीर्यलाभालाभयोः २५ शिरसिघ्रायतिशेषः अभ्यालिलिंगमभिमुखमालिंगितवान्

घ्रा॰

२ ३॰

1128

अथ यत्तीर्थयात्रागमनानंतरं निजगृहावस्थानादन्यथितो रामः एतावता मुनिसेवादुर्विशिमितेन कालेन स्वपितुः स्थाने जगा
गामेत्युक्तं रामसंबंधः ९ वसिष्ठविश्वामित्रादिमहर्षिजनुष्टत्वात् उभ्य १० ११ सेवितेऽपि पादजमधुरोक्तिभिर्लालिते
सर्वान् शास्त्रार्थान् तत्त्वेन निर्लोके लोके विस्तारयंतीति सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञया विद्यायाश्चेयमेति श्रेष्ठेन विषयावृंदे
न १२ ककुभिर्दिग्भिः १३ समीपे ग्रामोपायोगकुर्दिक्कार्तिकेयः १४ कीदृशे दहस्थलदाह सत्वेत्यादि पंचभिः
शीतः साचायशमनेनाह्लादकलनाश्चन्द्रभावः शोभनेन हिमाचलमिवाश्रिते शोभनस्येव सत्त्वेत्यादीनि

एतावताऽथ कालेन रामो निजगृहासनात् पितुः सकाशमागत्य स्थितो कश्चाचलात् ९ हृतः क
तिपयेर्महैर्भ्योतस्मोच जन्मनिद तनुद्वेश स्वपितुः स्थाने स्वर्गे सुरपतेरिव १० तादेवदर्शी रामो
दशरथेन सः हृतराजसमृद्धेन देवो वेदेन वासवे ११ वसिष्ठविश्वामित्राभ्यां सेवितेपार्श्वयोर्द्वयोः
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञेन मेधिहृदेन मालिते १२ चारुचामरहस्ताभिः कांताभिः समुपासिते ककुभि
रिवमूर्ताभिः शोभमानाभिर्यथोचिते १३ वसिष्ठविश्वामित्रवामदेवादयः दहरमूराचवे
स्त्राद्यायांतेगृहोपमे १४ सत्वावष्टंभगंभीरशोभनेनेव हिमाचले श्रितेसकलसत्वेन गंभीरेण
स्फुटेन च १५ सौम्येस मंत्रभाकाशवदिनिशोदारभ्यान्ते कोतोपशांतवपुषे परस्यार्थस्य भाजने १६
समययौवनारंभमहद्दोपशमशोभिने श्लाहिममनानेदर्शनेग्रामनोरथे १७

चत्वारिंशिखानि विशेषणानि सत्वेन शांतिविवेकदेहत्वाभासत्वगुणेन प्राणानि कायेन च स्थाने सरणासक
ले: स्वर्गः कल्लादिन चंद्रेण वसे वित्ते योगेन गंभीरेण न वगायोतेन स्फुटेन व्यक्तेन चेति यथोचितं सं
बंधः १५ सौम्ये प्रियदर्शने सर्वे श्रन्स्वनानितिरिक्तागकांते मनो दूरमुपशांतमनग्रेपरस्यार्थस्य पुरुषा
र्थस्य १६ सम्यग्यत्न यौवनारंभेप्रस्तेन हरूवडुपशमेन शोभने श्लाहिग्रमविवेकापगमात् मना

1129

अनृतमत्र पुण्यफलेषु दोषं नराणां स्पृहयेति । तेन त्वत्कृते स्वर्गमाने आसन्न इति शेषः तथा च तत्क्षणे कृतैः स्वैः दुःखं सद्यः इति भावः
पापादीति सर्वसाधारणमिदं २८ मानवाश्च भवेति रमणीयकर्मावशेषेणैतत् दुर्लभमिति तच्च नायचकारः स्वर्गफलं
मित्यभेदान्वयः २९ पापानीति यस्मान्निःशेषितपापगणत्वात् हतानामतिरागे जन्मादेः तत्त्वात् विरक्तस्य मम देहपातादेव
मोक्षो भविष्यतीति राजाशयः ३१ विमाने चेत्यादि देवेति कर्मधारयः अथवा स्वागमनमन्याख्यानेन विगतो मानो येषामिति ।

परोक्षकर्मा सद्भिश्च नैष्ठीके वसमेष्यते: कर्मक्षेपुच क्षेतो घो यावत्पुण्यक्षयो भवेत् ३० क्षीणेषु
पुण्येषु विशत्येते मर्त्यलोके च मानवाः इत्यादिगुणदोषाश्च स्वर्गे राजन्नवस्थिताः ३१ इति श्रुत्वा वचो
भद्रे स राजा प्रत्यभाषत राजोवाच नेच्छामि देवदूताद्य स्वर्गमीदृग्विधं फलं ३० अतः परं महोग्रं
च तपः कृत्वा कलेवरं त्यक्ष्याम्यहमशुचिं जीर्णां त्वचमिवोरगः ३१ देवदूत विमानेदं गृहीत्वा
त्वं यथागतः तथा गच्छ महेन्द्रस्य सन्निधौ त्वं नमोऽस्तु ते ३२ देवदूत उवाच ॥ इत्युक्तोऽहं गतो भद्रे
शक्रस्याग्रे निवेदितुं यथावृत्तं निवेदाय महदाश्चर्यतां गतः ३३ पुनः प्राह महेन्द्रो मां श्लक्ष्णमधु
३४ रया गिरा इन्द्र उवाच दूत गच्छ पुनस्तत्र तं राजानं नयाश्रमं वाल्मीकेर्ज्ञाततत्त्वस्य स बोधार्थं वि
रागिणं संदेशं मम वाल्मीकं महर्षिं त्वं निवेदय महर्षे त्वं विनीताय राज्ञेऽस्मै वीतरागिणे न स्व
र्गमिच्छते तत्त्वप्रबोधं प्रयच्छ महात्मने ३६ तेन संसारदुःखार्तो मोक्षमेष्यति च क्रमात् इत्युक्त्वा देवरा
जेन प्रेषितोऽहं तदन्तिके ३७

देवदूतविशेषणं विमानेति इत्यक   मद्दे अत एव तत्त्वमापणया नमोऽस्त्विति इत्युक्तिः
३२ महतो शक्रसभागतानामाश्चर्यं ततो विस्मयदे ततो ३३ अविषयतियोगदुःखितदूतात्यालनाय मधुरया आश्रमे
वाल्मीकेरित्युत्तरेणान्वयः ३४ स बोधार्थमात्मतत्त्वज्ञानाय सपद्मनानत्वापि तस्मात् बोधो भावीति ध्वनितं संदे
शो वाचिके ३५ वीतरागिणे रागमलाः काम्यप्रवृत्तयो रागा यस्मादेव वीता यस्य तस्मै स्वर्गं नेच्छते ३६ तेन तत्त्व

वा॰ वै
प्र॰ १

मयामहेंद्रस्य संदेशेन महाराजा निवेदितः राज्ञा मोक्षस्य साधने मोक्षाभिलाषिणे निवेदित इति विपरिणामेन संबंधः ४८ दे
वाकोशपुत्रतयः प्रभृतीनां कुशलप्रश्नवार्तया येवार्थादनामयं सममृच्छत नैमर्थ्यः ४९ ज्ञातेन विशेषणेन कर्मकोटरस्यत
नाखिलं येन ज्ञातं ज्ञातज्ञेयतत्त्वं तत्त्वेन लोकतत्त्वज्ञता वद्दर्शिना भवद्दृष्ट्या भवतो दर्शनेन भवदीयकृपादृष्ट्या च ततः भवद्दर्शनप्र
युक्तकार्तार्थ्यमेव ५० प्रष्टुमिच्छामीति इन्द्रसंदेशादेव प्रश्नविषयापरिज्ञानेऽपि नाहं कस्माच्चित्सर्वादिति प्रसक्तोपेत्य
तान्वारण्यत्वेन जन्म योग्यायेयोपि बद्धविघ्नानीति प्रवादप्रसक्तौ विघ्नसंभावनां निवारयति अविघ्नेनेति तस्माद्देवान

मयागत्य पुनस्तत्र राजा वाल्मीकजन्मने निवेदितो महेंद्रस्य राज्ञो मोक्षस्य साधने ४८
ततो वाल्मीकजन्मासौ राजानं सममृच्छत अनामयमतिप्रीत्या कुशलप्रश्नवार्तया
राजोवाच भगवन्धर्मतत्त्वज्ञ ज्ञातज्ञेय विदांवर कृतार्थोऽहं भवद्दृष्ट्या तदेव कुशलं मम
भगवन्प्रष्टुमिच्छामि तदविघ्नेन मे वद संसारबंधदुःखार्तेः कथं मुंचामि तद्वद ५१
वाल्मीकिरुवाच ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि रामायणमखंडितं श्रुत्वावधार्य यत्नेन
जीवन्मुक्तो भविष्यसि ५२

ज्ञापितं यदेतन्मनुष्या विघ्ना इति श्रुते देवानां प्राप्तिकृत्यादि विघ्नसंभावनारणा
तत्तदाक्षिप्ते देवराज त्वेवाहं यतः एतच्छामीति भावः संसारबंधप्रयुक्तदुःखैरार्तिः पुनः पुनर्नाशः तस्मात्तं मुंचामि
मुक्तो भवामि ज्ञातो मोक्षस्य स्वरूपस्य प्रश्नः द्वितीयो मोक्षसाधनस्य ५१ कैकेयीवरापदेशात्स्वस्थानप्रच्युतस्य रामस्य
रावणस्थानं विजित्य पुनः स्वस्थानावाप्त्यभ्युदयप्राप्तिवच्छापापदेशात्स्वरूपात्प्रच्युतस्य तस्य वसिष्ठोपदेशाद्ज्ञानादि
रावणस्थानं निहत्य पुनः स्वरूपावाप्त्यभ्युदयप्रतिपादकत्वादन्वर्थनामकं ग्रन्थं रामायणं श्रुत्वा श्रवणेन प्रमाणा
संभावनां मननेन चावधार्य प्रमेयासंभावनां यत्नेन निदिध्यासनेन विपरीतभावनां च निरस्य साक्षात्कारेणेति शे
षः ५२ ॥

वासिष्ठरामयोः संवादरूपेणप्रहृतोमोक्षोपायकथा ननेरेणावरेणशोकप्रकृषस्वदितेनेवाबहूत्याचिंतयमान इतिकृतेनोत्तव।
ज्ञोपदेशाच्छिष्यस्यकृतार्थतेतिरिवस्यतत्त्वत्तनामाद्ज्ञातस्वभावइति ५२ वसिष्ठरामसंवादमित्यत्रद्वंद्वेल्पाचोपिपरनि।
पातादामस्याशिष्यतासूचिता स्यान्वेतत्सेवसमवतिनेस्वरस्यरामस्तुभगवदवतारत्वात्सर्वंतथवोचितइतिसंदिग्धानः
एच्छतिकोरामइति किमन्यएवकश्चिद्रामनामाउतप्रसिद्धोनित्यमुक्तोविष्णुरित्यर्थः ज्ञायतेऽनेनेतिज्ञानेनिश्चयका
रणमित्यर्थः ५३ तदेवादर्शयेति आज्ञोपदेशः आदृतेनस्वभक्तवाक्यसत्यतासंपादनायैव धात्रीकृतेनात्ताने

दूो=१

वसिष्ठरामसंवादेमोक्षोपायकथाशुभां ज्ञातस्वभावोराजेंद्रवदामिश्रूयतांबुध ५३ राजोवाच कोरामः।
कीदृशःकस्यबद्धोवामुक्तएववा एतन्मेनिश्चितंब्रूहिज्ञानंतत्त्वविदांवर ५४ वाल्मीकिरु॰ शापव्याज
वशादेवराजवेषधरोहरिः आहृतात्तानसंपन्नःकिंचिन्मोहोभवत्प्रभुः ५५ राजोवाच चिदानंदस्व
रूपेहिरामेचैतन्यविग्रहे शापस्यकारणंब्रूहिकःशप्ताचेतिमेवद ५६ वाल्मीकिरु॰ सनत्कुमारो।
निष्काममवसद्ब्रह्मसद्मनि वैकुंठादागतोविष्णुस्त्रैलोक्याधिपतिःप्रभुः ५७ ब्रह्मणापूजितस्तत्रसत्य
लोकनिवासिभिः विनाकुमारंतंदृष्ट्वाह्युवाचप्रभुरीश्वरः ५८ सनत्कुमारस्तब्धोसिनिष्कामोगर्वचेष्ट
या अतस्त्वंभवकामार्तःशापजन्मेतिर्नमतः ५९

नात्तशापःसंपन्नःभवत् मध्यभावश्छांदसः ५५ महर्षिभिरपराधिनोदिशांप्रते अपराधोदिस्त्रप्रसंगोकामस्याज्ञस्य।
स्यात्त्वचानावृतचिदानंदस्वरूपत्वादतयाभक्तस्यरामस्यतत्संभवः शापादेवतद्वक्तोन्यत्वोन्याश्रयशत्याभिप्रेत्याद
चिदानंदेति परमार्थतश्चिदानंदस्वरूपेऽप्यवहारेपिचैतन्यमेवभक्तानुकंपयाविग्रहात्मनापरिणतंयस्यतस्मिन् ५६
निष्काममवसदितिच्छांदसंयत्त्वे निर्गताःकामारागादयोयस्मेतिनिष्कामेब्रह्मसद्मनीतिवा ५७ कुमारंसनत्कुमारंवि

नारैःब्रह्मलोकनिवासिभिःमुनिभिःतुष्टैः ५८ कामेनमत्तःसा
ग्रः क्रनेचरतीयास्मात्स्मारःहितकृद्धिः ५९

1132

गं
८

किंचित्कालमिति कर्मधारयः कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे इति द्वितीया ६० कोपेन मूर्छितो मोहितः सम्यक्छितस्य ६१
वृन्दया जलंधरभार्यया छलेन पतिवेषेण मोहं प्रापिता पातिव्रत्यभंगरूपं वञ्चनं प्रापितः शप्तः स्वभ्यारोपितवेषेण ।
पीडितश्च ६२ देवशर्मन्निति कर्मधारयः ६३ दुःखैर्दुःखलक्षणैः सहकृतैः कृतः साक्षात्कृतोपि नृहरिस्तेन श
मः ६४ आप्तशापेन साक्षाद्दितैरेवं तेषां दत्तानप्राप्तिः अतएव हि समस्तत्रिः सीतावियोगो रावणापहारेण

तेनाभिशापितो विष्णुः सर्वज्ञत्वेन वाञ्छितम् किंचित्काले हि तत्त्यक्त्वा त्वमज्ञानी भविष्य-
सि ६० भृगुभार्यां हतां दृष्ट्वा सुवाच कोपकल्पितः विष्णो तवापि भार्याया वियोगो ।
हि भविष्यति ६१ वृन्दया शापितो विष्णुश्छलेन यत्त्वया कृतं अतस्त्वं स्त्रीवियोगं त
द्वचनान्मम यास्यसि ६२ भार्या हि देवदत्तस्य पद्मा सीतीरसंस्थिता नृसिंहवेष
धृग्विलोक्य मृता चैव वनमागता ६३ तेन शप्तो हि नृहरिर्दुःखार्तः स्त्रीवियोगजः त्वा
पि भार्यावियोगो हि भविष्यति भृगुणैवं कुमारेण शापितो देवशर्मणा वृ
न्दया शापितो विष्णुस्तेन मानुष्यतां गतः एतत्ते कथितं सर्वं शापव्याजस्य कारणं
इदानीं वच्मि तत्सर्वं सावधानमतिः शृणु ६६ इति श्रीवासिष्ठे महारामायणे स
त्रपातनको नाम प्रथमः सर्गः १॥

मिथ्यापवादेन अनलप्रवेशेन चेति नचिरेत्वपि वत्स्यतीति तारापाव
चनेन्द्राधिदेवमात्रेन शापः तस्या जीवत्पतिवालिनिसुग्रीवेण पञ्चकन्तस्य धर्मतो मातरं यत्स्वीकरोतिज्जश
भिन्नश्रुत्वेगदवाक्येन प्रसिद्धत्वात् पातिव्रत्यभंगेन निकृष्टयोनितया चोत्कृष्टायरामायशापप्रदानासामर्थ्यात् म
नुष्यतामनुष्यप्रवमानुष्यलक्षणे ६५ तत्सर्वं पृष्टे मोदत्साधने सर्वमानुबंधं तत्सदा रामायणे सर्वग्रंथतो
।हात्रिंशत्सहस्रसंमितेस्मर्णवा ६६ इति वा॰ तात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्र॰ प्रथमः सर्गः ॥ १॥ ८

1133

अथशास्त्रादिष्विनस्यमहतः शास्त्रस्य निर्विघ्नपरिसमाप्तिप्रचयगमनादिसिद्धये मंगलादीनि मंगलमध्यानि मंगलांतानि शास्त्राणि प्रथंते वीरपुरुषकाणि च आयुष्मत्पुरुषकाणि च भवंतीति महाभाष्यप्रदर्शितश्रुतिबोधितकर्तव्यताकं सर्वावभासकचिदेकरससर्वप्रत्यगभिन्नपरब्रह्मस्मरणलक्षणं मंगलमाचरन्नर्थात् तस्य विषयप्रयोजने दर्शयति दिवीति दिवि स्वर्गलोके भूमौ भूलोके तथा आकाशे अंतरिक्षलोके बहिः शरीरेभ्यो बहिः अंतः आत्मनि चकारात् यदपि देवेषु मे मम यो विभुः विभाति विविधरूपेण प्रथते स्वाविद्यया यस्मात् अयं तस्मात् अवभासात्मा निर्विकारचिन्मात्रस्वभावः तस्मै सर्वेषामात्मने नम इत्यर्थः अथवा पृथिवीप्रवर्तरूपे संसारे नरपरूपमिति शुक्तौ विवर्तादिवत् दिवि ब्रह्मांडस्य ऊर्ध्वकपाले स्वर्णमये भूमौ अधःकपाले रजतमये आकाशे अंतरालस्थे कांश्यब्रह्माण्डाद्बहिः अन्तश्च अयं विशेषेण सूर्य चंद्राग्निवाय्वादिभ्यो अतिशयेन स्वप्रकाशापरिच्छिन्नस्वभावत्वात् दीप्तिमत्कृतः यतो यमवभासात्मा सूर्यादीनाम्

दिविभूमौतथाकाशेबहिरंतश्चमेविभुः यो
विभात्यवभासात्मातस्मैसर्वात्मनेनमः १

पिअवभासकत्वात् तच येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः आत्मैवास्य ज्योतिर्भवति ज्योतिषामपि तज्ज्योतिरित्यादिश्रुतिस्मृतिभ्यः तस्मै सर्वात्मने सर्ववस्तूनां पारमार्थिकस्वरूपभूताय नम इत्यर्थः अथवा दिवि द्योतने कर्मसंभूतानेकात्मके तर्थस्व रूपे तथा अवस्थाद्वयात्यतिभूतावभासकताकाशे बहिः बहिः प्रपंचभोग्ये जागरे अंतः अंतः प्रत्यभोग्ये स्वप्ने चकारात् सुषुप्तौ मरणमूर्छाद्यवस्थासु च यो विविधो भाति स्थूलसूक्ष्मकारणाभिमानितया तत्तद्धेतोस्तथा तत्साक्षितया निष्प्रपंचरूपेण चिन्मात्रस्वभावेन चेत्यर्थः तर्हि किं नानारस एव नेत्याह अवभासात्मेति चिन्मात्रस्वभाव इत्यर्थः तस्मै हृष्यस्पृहत्वातिरेकात् सर्वस्यावभासात्मा च सा विषयत्वनिर्विषयत्वाभ्यामिति सर्वात्मने नम इत्यर्थः अथवा दिवि सर्वस्यादिसंपन्नत्वात् द्योतमाने कारणोपाधौ भूमौ तथा कर्मबीजोद्भवभूमौ कार्योपाधौ तथा आकाशे अंतराले अंतःसमंतात्काशत इति व्याप्त्या स्वरूपप्रकाशबहुले वा जीवन्मुक्तिदशा

योवह्निर्निरुपाधिस्वरूपेण तः कार्यकारणोपाध्यंतर्गतमायांतः करणाद्युपाधिभेदेषु बहवः अवभासैकस्वभावो वि
भाति तस्मै सर्वोपाधिनिर्मुक्तायात्मने नमस्कारः अथवा दिवि द्योतनात्मके तेजसि भूमौ पृथिव्यां आका
शे वायौ च अंतरांतरालिकयोः सलिलपवनयोर्वह्नौ इत्येवमग्न्या हुताशने च कारणानि रूपाधिकत्वाच्छुद्धत्वाद्ययो
पारमार्थिकरूपेण योऽन्तःस्थः सन्मात्रस्वभावो विभाति स एवावभासमानप्रत्यगात्मा तस्मै सर्वात्मने परमानं
दस्वरूपाय परमात्मने नमस्कारः अथवा दिवि देवलोके बहिः नदस्य नयाः पञ्च देवतेभ्यः परायात्मनाभूमौ
भूलोके अंतः देहांतर्वर्तिन्या प्रज्ञया कात्मना आकाशे अंतराले च क्रियाफलसाधनात्मना
मम स्वरूपानवभासदशायां यः प्रसिद्धेदं नानात्वभावतो विषयः स एतत्तत्वदृष्ट्युदयात् स्वयमस्वम
वभासमानात्मा विभाति विषयपरिच्छेदशून्यो विश्वरूपे भाति तस्मै सर्वात्मने सर्वदृश
हः पूर्णापरतत्त्वस्यात्मत्वं संभवतीति ब्रूते पूर्णानंदस्वरूपाय नमस्कारः अथवा
दिवि उपरिष्टात् भूमौ अधस्तात् आकाशे अंतराले बहिः प्राणादिषु
विदितं च अंतः शरीरेण: च कारात् सर्वान्तरकालपर्याय अव
भासात्मा चिदेकरसो विभाति तत्त्वदृष्टो मम आत्मैवाथ
स्वादापो परिपाद्दिन्यादिश्रुतेः तस्मै सर्वात्मने
आत्मैवेदं सर्वमिति सर्वप्रपंचबाधेन प्र
तिष्ठापितायापरमात्मने नमस्कारः
एवमर्थान्तराण्यपि यथाबु
द्धि वैभवमूहनीयानि
अत्रार्थान्तराविधं ब्रह्मैव तत्तान्तेशास्त्रस्य विषयः तानादत्तावस्थिति स्वपरमनिर्वाणरूपं प्रयोजनमिति सविदितं उत्तरसाध्यत्वेन दैवसंबंधोऽस्ति

1135

अधिकारी कथोपायस्तेनैवोपायेन तत्सम्पादनात् निर्माणमस्य ग्रंथस्यानुक्रमचर्याच कीर्त्यते अथास्मिन् ग्रंथे कोऽधिका
री किमज्ञः उत तज्ज्ञः नाद्यः तस्य देहाद्यात्मबुद्धिदार्ढ्येन रागित्वाच्चामुमुक्षुत्वाद्विरहात् तन्न च विषयदोषदर्शनाज्जननम
रणादिदुःखदर्शनाच्च तस्यैव वैराग्योदयेन मुमुक्षुत्वसंपत्तावधिकार इति वाच्यं रागिणामुत्कटविषयरिरंसया दर्श
नेऽनुसत्स्वेव विषयेषु तद्दोषनिर्हरणोपायमात्रेच्छितया लिप्सितविषयान्वेषितया चैहिकामुष्मिकतदुपायेष्वेव तया
प्रवृत्तेः नापि द्वितीयः तस्य कृतकृत्यतया ग्रंथसाध्यप्रयोजनालिप्सुतया ग्रंथेऽप्रवृत्त्यनुपपत्तेरित्याशंक्य विशिष्टमा
धिकारिणं दर्शयति अहं बद्ध इति अत्यन्तमज्ञोऽत्यन्तमज्ञो नापि तज्ज्ञः अस्मिन् शास्त्रेऽधिकारी किंतु यस्याहं बद्धो
ऽस्मिन् संसारे अनादिकालादारभ्य कामनिगडादिवद्दृढबन्धपरिच्छेदधारावद्धजन्ममरणादिदुःखमनुभवन् शोचामि
आत्यंतिकशोकतरणोपायमज्ञात्वा तन्मेवोपायस्य नितरां शोकमात्मविदिति निश्चितेः तेनात्मज्ञानेनाहं विमुक्तः स्यामि

वाल्मीकिरुवाच अहं बद्धो विमुक्तः स्यामिति यस्यास्ति निश्चयः
नात्यंतमज्ञो नो तज्ज्ञः सोऽस्मिञ्छास्त्रेऽधिकारवान् २

त्युत्कटजिज्ञासासहितो निश्चयः शिष्यविनयोपायनादिना गुरुमुपगतोऽस्मिन् शास्त्रेऽधिकारवान् शास्त्रश्र
वणादिफलभागित्यर्थः तथा चात्रैव बहूनत्कृतेः क्षीणरागादिदोषस्य विवेकोदयात् जिज्ञासोरधिका
र इति भावः ननु क्षीणरागादिदोषस्य त्रैवर्णिकस्य संन्यासपूर्वकवेदांतश्रवण एवाधिकारी पूर्वकांडार्थानुष्ठा
नस्य चित्तशुद्धिद्वारोत्तरकांडाधिकारसाधकत्वस्य तमेतं वेदानुवचनेनेत्यादिश्रुतिसिद्धत्वात् न चात्रैवर्णिका
स्यात्राधिकारः तस्य नावेदविन्मनुते तं बृहंतमित्यधिकारनिषेधात् तस्मान्नाधिकारी सुलभ इति चेन्न स्मार्तकर्म
वदुपपत्तेः यथा त्रैवर्णिकस्य त्रेताग्निसाध्यकर्मण्यधिकारेऽपि स्मार्ताग्निना स्मार्तसाधारणः स्मार्तकर्मण्यधिकारो
एवमत्राप्याश्रमवत्तानाधिकारि
णामपि संन्यासिनो

1136

श्री
वै. वा
प्र. टी
१०

मनन्तसाधारणोऽस्मिन्नपि ग्रन्थेऽस्त्येवाधिकारः । अन्येषामधिकस्त्वस्य आर्यास्त्रिवर्णेद्वैपरैदृग्णावाव । तथा चोक्तं
वेदवेद्ये परे पुंसि जाते दशरथात्मजे वेदः प्राचेतसादासीत् साक्षाद्रामायणात्मनेति । तत्र सर्वकारस्यामचरितक
थाव्याजेनाथर्ववेदोपबृंहणे कार्ये सेतरसर्वरामायणानन्तरं कारस्यबहुप्रकरणमिदं सेतरमिति । यद्वा चकेषु चि
त्तानेकमसुस्त्रीभद्रसाधारणोऽधिकारः । तथा स्त्रीपि श्रवणीपुराणादवत् श्रावयेच्चतुरो वर्णान्कृत्वा ब्राह्मण
मग्रतः । जनश्च शूद्रोऽपि महत्त्वमीयादित्यादिवचनलिंगात् । नावेदविन्मनुते तं बृहन्तं तं त्वौपनिषदं पुरुषं पृ
च्छामीत्यादिवचनैस्त्ववेदविदः श्रोतृतानामनधिकारस्वपरमिति केचित् । अपरोक्षज्ञानापर्यवसानपरमित्य
न्ये वेदसर्वकल्पशास्त्रस्य परमित्यपरे । सर्वथाप्यस्मिल्लोके सामान्यतो रागिकसाधारणत्वेनाधिकारः । स

कथोपायान्विचार्यार्तो मोक्षोपायानिमानय । यो विचारयति प्राज्ञो
न स भूयोऽभिजायते ३ ॥

द्विसर्वैर्विदिजित्ताख्यः । आत्मावगमसध्यादर्मेऽरित्यादिवचने
भ्यः तत्र श्रोतृतानेस्त्वकोऽर्थकधर्मानुष्ठानजन्यचित्तशुद्धिविवेदापि सर्वरामायणोपदर्शितसर्ववर्णाश्र
मोचितनिष्कामधर्मानुष्ठानजाचित्तशुद्धिर्जिज्ञासोत्पादनद्वारा हेतुरिति सर्वेतरसामायणयोर्द्वैतदेतम
न्द्रावसंगतिं दर्शयन् सर्वानर्थनिवृत्तिरूपप्रयोजनमाह कथोपायानिति । कथा एव धर्मानवृत्ताना
नुष्ठाने श्वस्वमतिप्रतिपन्नत्तानाधिकारप्रापकेषु उपायाः येऽस्मिन् ग्रन्थे सर्ववरामायणे ग्रथ्याः कथोपायः का
रुणेदाभिप्रायं बहुवचने नानादेशविचार्यतदर्थानुष्ठानप्राप्ताधिकारः सन्त्याधिकारीस्मान्त्वस्मारणाय
दूषकरणात्मोपायान्विचारयति प्राज्ञः प्रतत्त्ववासाकामकर्मवासनाऽज्ञानवीजः स भूयो नाभि १०
जायते जन्मादिदुःखभाक् न भवति मुच्यत इत्यर्थः ३ ॥

अस्मिन्नष्टोत्तरशतिके वद्दपंचाशत्सहस्रके अतिरामायणे अनादिकालात्प्रभृतिप्रागादिदेवो वाल्मीकेः तमवाप्महाबलान्र्रा
मकथारूपांश्चतुर्विंशतिसहस्रमितान्षट्कांडानदर्शकत्वमुन्मेषणसंबंधः ६ शिष्यविशेषणान्यधिकारिसंप
त्तियोनकानि एकपवायोग्रहणधारणप्रचारपटुः प्रधानशिष्योपस्यसत्तपा अनन्यद्विप्रेमसमाहितचित्तो वा
स्थितेःइतिभरद्वाजस्याधिविशेषणे ५ एतेमतःश्रामतः सुवेदामायणस्याः उदाहृताः कीर्तिताः ६ वाल्मीकिन

अस्मिन्रामायणे रामकथोपाख्यान्महाबलान् एतोस्तु यथ्थमैकृत्वा पुराह मरिमर्दन ७ शि
ष्यायास्मैविनीताय भरद्वाजाय धीमते एकाग्रोदत्तवान्स्मैमणिमत्योरिवार्थिने ५ तत
एते कथोपाख्या भरद्वाजेन धीमता कस्मिंश्चिन्मेरुगह्वरे ब्रह्मणोग्रेउदाहृताः ६ अथास्य
तस्मैभगवान्ब्रह्मा लोकपितामहः वरेणुच्छन्दयामास तमुवाच महाशयः ७ भरद्वाजउवाच
च भगवन्मनवदोपावरोदमेयोवते येनेयंजनताः दुःखान्मुच्यतेतदुदाहर ८ ब्रह्मोवा
च गुरुंवाल्मीकिमन्वाश्रुप्रार्थयत्स प्रयत्नतः तेनेदंयत्समारब्धं रामायणमनिंदितं ९ त
स्मिन्श्रुतेनरो मोहात्समग्रात्संतरिष्यति सेतुनेवांबुधेःपारमपारगुणशालिना १० वा
ल्मीकिरुः इत्युक्तामभरद्वाजे परमेष्ठीमदाश्रमे अभ्यागच्छत्समेतेन भरद्वाजेन भूतकृत ११
तर्णसपूजितोदेवःसोर्घ्यपाद्यादिनामया अवोचन्मांमहासत्वां सर्वभूतहितेरतः १२

जगदुद्धारसाधनेमो तच्छास्त्रंकारणीयमितिमहानाशयोभिप्रायोयस्यतया ७ भवेत्सर्वेतुयत्नेभक्तमत्पत
स्यमाने अथयत्सर्वरामायणार्थानुष्ठानजन्यचित्तपरिशुद्धिकालेजनताभ्यधिकारिजनसमूहः ८ अत्रास्मि
न्प्रदेशेयद्यपस्मात्समारब्धंनवकृतेसुकृते ९ श्रुतेअर्थान्कृत्स्नसिद्धेनतरमितिगम्यते सेतेहृद्यासमन्द्रस्य
स्तरेणोक्तमपोद्धृती ति स्मृतिशसिद्धान्ततगुणशालिना १०।११ यद्यपिसृष्टौरजःप्रधानः तथापिजगदुद्धारो

[illegible] १२

1138

त्यक्तोऽयं पंचमी रामस्वभावकथने प्रस्तुतेऽन्वयः उद्वेगाद्विस्तरेणैव निर्मोक्षात्क्लेशात्प्रमुक्तात् तस्ग्रेयः श्रास॰
वा॰वै मात्रेनेयपरित्याज्यः अवश्यंसमयोनिर्मानतः इतियावत् ५ सेतास्येकटाद्विन्यपदानपंचम्यामनुत्तीर्ण॰
प्र॰टी स्यात्वेनिकंसेसारविस्मिये दर्शयति त्रिप्रेदेयः अरुणानल्पभावेन यतिनद्यत्वेन प्रथमा अन्यथा आशुपदे
११ नपुनरुक्त्यापत्तेः आशुतानोदयसमकालमेव नतुयोनेनसागस्यसमुत्तरणमेवाप्रसिद्धमितिकथंदृ
ष्टांतः पर्वतादिसागरेपतितस्यपोतेनोद्धरणमेवात्रसमुत्तरणं विवक्षितं आशुपदस्वारस्यात् अतएव

रामस्वभावकथनात्स्मादृशमनेनतथा नोद्वेगात्परित्याज्यश्चासमामेरनिर्दि
नात् १२ ग्रंथेनानेनलोकोयमस्मात्संसारसंकटात् समुत्तरिष्यति क्षिप्रं
पोतेनेवाशुसागरात् १३ वक्तुमेवमेवार्थमहमागतवानयं ऊरुलो
कहिताय वै त्वमात्तसमितिनुक्तवान्ततः १४ ममगुणाश्रमात्तस्मात्तत्क्षणादेन
हिमागतः महतोमुपस्थितः प्रोक्तसंशयइववारिणः १६ तस्मिन्प्रयातेभग
वानदेविस्मयमागतः पुनश्चभरद्वाजमपृच्छत्सस्यपाथिवा १७ किमेतद्ब्र धि:
ह्मणाप्रोक्तं भरद्वाजवदाशुमे इत्युक्तेनपुनः प्रोक्तं भरद्वाजेन तेन मे १८
भरद्वाजः पतत्प्रोक्तंभगवताययारामायणंकुरु सर्वलोकहितार्थायसंसा
राणेवतारणं १९

वामायननपंचम्येवकृतेति १४ तजस्माद्धेतोः भरद्वाजद्वारात्रातासंदेशसंभवे
पिपदमर्थंवक्तुमयंजगन्मान्योऽहमेवागतवानितिसंबंधः १५ ब्रह्मपादस्पर्शनपुण्यतमत्वमाश्रमस्य १६
१५ त्वस्यपाथिवेत्युक्तेः सर्वंब्रह्मणोमनहर्षविस्मयमयचित्तत्वाद्ब्रह्मवाक्यमर्थतोनावधारितमितिगम्यते ११
अतएवाप्रच्छामित्याह १८ यस्मात्सर्वंकथोपायरामायणंकानतथामिलोपायरामायणमितिशेषः १९

1139

रामः कथंभवदुःखोऽप्यवहृतवान् किंभूतः शोचन्निव स्वदुःखं न जीवन्मुक्तवत् २० चकारादहंकाराद्यपरिग्रहः चकारो
पिशब्दार्थे येन तस्य दिव्यास्समनुत्र्ययार्थी २१ स्फुटैरनेकैर्व्यवहारैरपि इति जनकतयाऽतद्रुपदेशश्रवणकृतार्थं जनमर्दन
२२ सादरमुपायनाहरणोपगमनमप्राणितिसार्थिना/ धीरं हृदि स्थिते २३ संमोहस्यात्मनत्वापरित्तानेनतद्रूपमले

मध्ये वभ्रमायतन्तूर्दिकयोर्संसारसंकटे रामोऽव्यवहृतोऽप्यास्ति न्यरातस्स महामनाः २० शत्रु
घोलक्ष्मणोऽभ्याऽपिसीताचापिपथा लविनो रामानुयायिनस्तेवा मेऽपि पुष्पासमकाशिवः २१
सं४ निर्दुःखताय येनैतं प्राप्ताद्वे हि मैस्फुटे नयैवाह्नैर्भविष्यामितितोजनतयासह २२ अहो
जनराजेंद्रवदन्युक्तो निस्सार्दरं नदाकंवैविभीरात्तामदं वरुंप्रसन्नवान् २३ स्फुरणवत्सम
रहातस्यथाहस्यंवदात्मिन्ते ध्वानैनयेननसंमोदमलंद्रेकस्थिपाति २४ नयाव्यवहरमात्त।
यथाव्यवहृतः सुखी सर्वात्मसमकयाबुद्ध्या रामो राजीवलोचनः २५ लक्ष्मणो भरतो स्मा
वपत्रुघ्नश्च महामनाः कौशल्या च सुमित्रा च सीता दशरथस्तथा २६ कृतामुख्यावि
रोधश्च बोधपारमुपागताः वसिष्ठो वामदेवश्च मंत्रिणोऽष्टौ तथा परे २७ धृष्टिर्जयं
तो भासश्च सत्यो विजय एव च विभीषणः सुषेणश्च हनूमानिंद्रजित्तथा २८ एते चाष्टे
त्रिणः शोकाः समनीरागमचेतसः जीवन्मुक्ता महात्मानो यथाप्राप्तानुवर्तिनः २९

ग

पंकैः स्वल्पमितिवाछेदः २४ अप्रसंसलक्ष्याभिप्र्यनितिनिश्चयात् तत्र धिनिविरुपा २५ महामनाश्चकारिछन्नवल्लु
निर्विशानयाविधचिन्तः चकाराः सर्ववत् २६ कृतास्त्राविरोधो रामसखायो बोधपारं चरमं बोधं पद्रुतंरं बो
दृष्ट्यानरोपविशेषः २७ सत्याय यथार्थकारेद्रुजिदयमन्यएव सुग्रीवो मात्यः २८ अतः समनीरागचेतसः

बहिस्तु यथाप्रारब्धं प्राप्तमनुवर्तमानाः २९

यो॰
वा॰ प
वै॰ टी
१२

५

1140

इतरेत्यामिति शेषः तस्मात्कर्मोपलक्षणे गृहीते नभूषितमिति तन्नहेतोः को चित्तलौकिकसख्या व द्वयोर्लक्षणस्तन्ति
त्युभययोगत्वस्य रूपमपश्यति संधानोपलक्षणे ३० अभितत्वनिस्पृयादितः सम स्तत्वे उदारसत्वः इष्टोऽहं नो कस्तत्तानवलः
इत्याद्युपयोगजेऽदुःखं शोकादीन् १ हृदयगतस्य स्वभावोऽदैन्यं नयोर्मर्मभिमतेज्वरः संगतोयस्य निरतिशयानंदात्म
ना स्थितः सं चित्तत्वतमः ३१ ॥ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे द्वितीयः सर्गः २ ॥ इष्टप्रसंगाज्जीवन्मु
क्तवासनाभेदलक्षणं रामस्य तीव्रतयाक्रियादिभिर्लिंगैर्वर्णयति यथा रामादयो जीवन्मुक्ता व्यवहृतवंतस्तथा
त्वमपि व्यवहरेत्युक्तो जीवन्मुक्तस्थितिं श्रोतुं पार्श्वं रामस्य तत्स्थामि कर्मोपलक्षणं तत्स्थवणाद्वारे वर्जितात्ममानो भरद्वाजः
पृच्छति जीवन्मुक्तेति राघवमादितः कृत्वा वर्णितेन यथा नीकृत्य जीवन्मुक्तस्थितिं कथयेति संबंधः अथवा

यत्तेर्यथा गृह्यते दत्तं गृहीनमुक्तिं तस्मात् तथा विहर्तुं सिद्ध्यन्मुक्तरूपवासिसेकदात ३० अपारसंसारसमुद्रमप्येत
व्योपरांयुक्तिमुदारसत्वः न शोकमायाति न दैन्यमेति गतज्वरस्तिष्ठति नित्यतृप्तः ३१ ॥ इति श्रीवासिष्ठे
सत्रपातनिकोनाम द्वितीयः सर्गः २ भरद्वाज उ॰ ॥ जीवन्मुक्तस्थितिं ब्रह्मन्कृत्वा राघवमादितः क्रमा
त्कथय मे नित्यं भविष्यामि सदा सुखी यथा १

राघवे क्रमाज्जीवन्मुक्तस्थितिं जीवन्मुक्ता वस्थेकृता कस्य यित्वा मे आदितः कथयेन प्रकारेण इति शेषः
सुखी भविष्यामीति संबंधः अथवा राघवसंवादकथया या आदितः प्रवृत्तेन वसिष्ठेन वक्तृत्वेन कथितेत्यर्थः त
था जनकस्यापि तद्वल्लोकस्य यिनाय यथा आदितः स्वयमेव संवादकथया तत्त्वबोधयति तथा त्वमपि बोधये
त्यर्थः तथा चानुक्तत्वेन कल्पितानां दशरथादीनां पूर्वरामायणोक्तचर्यानुकाभावदर्शनेन नित्यमुक्तस्य च
रामस्य तस्य देवाभिमन्त्याइ शातरक्षादिषु कृतिविरुद्धशाय निमित्तानां तत्त्वादिवर्णनेन च नत्तिरनादेर्जीवस्य ब्रह्म
भेदबोधनाय प्रवृत्तो ब्रह्मणः एवकाशोपाधिप्रवेशेनागंतुकजीवभावकल्पनवदविरोधोपपत्तेः २॥ १२

एवं वाल्मीकिः दृष्टो रत्नत्रणस्वरूपस्याधनफलैः जीवन्मुक्तिस्थितिं विस्तरेण विवृतः अथ मेरुत्वस्यतिपन्नपेरुदिम
मुक्तिलक्षणस्वरूपेदर्शयतिश्रुमस्येति द्रष्टा यो आकाशनेत्यवदन्यतासंभावितस्यकल्पनयाजातस्यजागतस्य
जगतः संबोधितोः आसल्लक्षणस्यभ्रमस्यतन्मूलाविद्यावासनोच्छेदेनापुनः स्मरणं यथा भवति तथा विस्मरणमेव
तदेवं सर्वात्मकमुक्तिलक्षणेस्वरूपे चमनेस्यमानमनुभवाप्याभिस्थितवानस्मीत्यर्थः यद्यपि परोक्तत्वानि
नोपिस्मृतोऽनिर्विकल्पस्याधोचदृश्यविस्मरणमस्तितथापितत्राःपुनःस्मरणं अपवाधुनःस्मर्यतेयेनो
तःकरणेनतत्पुनःस्मरणेनविद्यतेमस्मिन्तनयाविस्मरणेस्मरणाभावः द्वैतप्रतिभासमात्राभावेपलक्ष
णमेतत् अथवाविस्मरणमिवविस्मरणंयथाविस्मृतविषयस्यसत्येवानुभवितर्यप्रतीतिलयामस्त्येवचे
तन्येदृश्याप्रतीतिरित्यर्थः तर्हिकिंपरमार्थसत्यस्यैवदृश्यस्यसोऽयोमितमकादिवाप्रतीतिमात्रेतन्नेत्याह भ्र

वाल्मीकिरु० भ्रमस्यजागतस्यास्यजातस्याकाशवर्णवत् अपुनःस्मरणंमन्येसाधोविस्मरणंवरं २
दृश्यात्यन्ताभावबोधंविनातन्नानुभूयते कदाचित्केनचिन्नामस्वबोधोन्विष्यतामतः ३

मस्येति अध्यस्तस्येत्यर्थः कथंतस्यभ्रमत्वंसंस्काराजन्यत्वादित्याशंकाह जागतस्येति सर्वसर्वजगत्सवदा
रजन्यसंस्कारपरिनिष्ठितस्येत्यर्थः ननुतर्हि दोषजन्यत्वाभावान्निरधिष्ठानत्वाच्चनभ्रमत्वमित्याशंक्याह आ
काशवर्णवज्जेनस्येति यथादूरत्वाविमर्शदोषजन्यादाकाशेवर्णभ्रमः तद्वदविद्यादोषाद्ब्रह्मणिजगद्भ्रमः
त्यर्थः तथाचात्यंतिकदृश्योच्छेदः तल्लक्षणानुपलक्षितचिन्मात्रावस्थितिः स्वरूपमित्यर्थः २ मन्येइत्यने
नतयोःस्वानुभवसिद्धत्वंदर्शितंतस्यसाभिलकुतोनाम्यतेतत्राहदृश्येति दृश्यस्यात्यंताभावबोधोबाधस्तं
विनातत्त्वंकेवलंतत्त्वलक्षणंस्वरूपंच अननुभवस्यकालतोदेशतश्चव्यापकत्वप्रदर्शनायकदाचित्केनचिदिति
एवंबाधस्तर्हिकेवदृहेतुनातत्राहस्वबोधइति सर्वजगदधिष्ठानप्रत्यगभिन्नात्मतत्त्वस्यतत्ताकारादेवसइति न

[illegible]

1142

गो
वा.टी
५

तदितस्वक उपायस्तत्राह संचेति ४ द्वास्मिन् शास्त्रे स्थधिगतेसतीतिशेषः आकर्णयसि चेत् यावत्तत्वनिर्णेयमितिशेषः ४ उक्तमेवस्फुटतरमाह जगदिति द्वाभ्यां अमुना एतच्छ्लोकोपदर्शितेन ५ अनुभूयते अनुकोनुभवः किमात्मचैतन्यमेव उतान्यः ननावदन्यः चितिरिति तस्य जडत्वतया विषयतया च अनुभवत्वायोगात् आत्मैव चेत्सर्वैर्मेवास्तीति किं शास्त्रेणेत्याशंक्याह दृश्यमिति सत्यमात्मैवानुभवः तथाप्यसौ दृश्यसंहकृतोनतदनुभवः किंतु मनसो दृश्यरूपेणोत्मतत्वस्याविकाराबोधेनाविद्यानाशात्तदुपादानकदृश्यमार्जने दृश्यकालत्रयेपि नास्तीत्येवंरूपेरूपस्य बोधस्य सिद्धान्तरूपाधिपरानिर्वाणनिर्वृतिस्तस्यान्तवृत्ताना

सचेद्रसंमहवत्येव नदर्शमिदमाततं शास्त्रमाकर्णयसि चेत्तत्वमास्वमितान्यथा ४ जग
दृश्यापदृश्यो पिनास्त्येवेत्यनुभूयते वर्णाभ्यामंर्वाचवदान्विचारेणामुनानच ५ दृ
श्यंनास्तीतिबोधेनमनसोदृश्यमार्जने संपन्नेजायतेतत्रपरानिर्वाणनिर्वृतिः ६ अ
न्यथाशास्त्रगर्तेषुलुठतांभवतामिह भवत्यकृत्रिमातान्यैःकल्पैरपिननिर्वृतिः ७

नी:

दृत्यत्रैवभवतीति केवलस्तद्वारास्वरूपभूतोप्यनुभवः शास्त्रफलमित्यर्थः ६ ननुशास्त्रान्तरोपदर्शितोपायैरेवमुक्तिः किंतेनस्यात्तत्राह अन्यथेति उक्तोपायापरित्यक्ते अकृत्रिमाअजन्यानादिअत्तानेयेषां अनात्मशास्त्रगर्तेषुलुठतां रागाधपतत्कैस्मगर्तेषुप्रायेनतत्वज्ञानबोधितोपायैरेहिकामुष्मिकविषयासत्त्यासवहैमानानां अतएवतदुपभोगायपुनःपुनस्तिस्मिसंसारेभवतांजन्मग्रहणंताभुरुषाः वसदानामनेनैर्बृह्मकल्पैरपिनिर्वृतिर्विश्रान्तिसुखेनास्ति अनापत्तानस्यतानानिरिक्तसाधनसद्
भावेरप्यनिर्वृत्तेमितिभावः ७॥ १२

ननूपासनाफलपर्यन्तरसाध्याः सालोक्यादयोऽपि मोक्षाः प्रसिद्धास्तेषां कथं न निर्देश इत्यत आहाशेषेणेति वास-
नानां जन्मबीजानामशेषेणाऽयः परित्यागः सलोकादिषु तेनोच्छेदः समुच्छेदमात्रः स च धातोर्वैधनिहितो नोच्छवा-
ह्रासनानामेवमुख्यं तत्र धत्वात्सालोक्यादौ तदभावान्मोक्षत्वं गौणमिति समुच्छेद एव विमलो विगता विद्यादिमलैः
क्रमस्तेनास्यः कर्मभिरुपासनैः श्रवणादिभिश्च ब्रह्मलोकादिना विच्छेदेऽपि मलस्वमेव सर्ववासनात्यागोऽनेन साधनक्रमो यस्य
तथाविध इति वार्थः ८ ननु वासनात्यागमेपि तत्त्वेनामनसः सत्त्वात्पुनर्वासनोत्पत्तेरतत्त्वतो वेद्योपि स्यादित्या-

अशेषेण परित्यागो वासनानां य उत्तमः मोक्ष इत्युच्यते ब्रह्मन्स एव विमलक्रमः ८
क्षीणायां वासनायां तु चेतो गलति सत्वरं क्षीणायां चेतसंतत्यां ब्रह्मन्कृमिकाणा
यथा ९ अयं वासनया देहो ध्रियते जन्तुपञ्जरः तनुनान्तनिविष्टेन मुक्ताकौघस्तन्तुना
यथा १० वासना द्विविधा प्रोक्ता शुद्धा च मलिना तथा मलिना जन्मनो हेतुः शुद्धा
जन्मविनाशिनी ११ अज्ञानसुघनाकारा घनाहंकारशालिनी पुनर्जन्मकरी प्रोक्ता
मलिना वासना बुधैः १२

शोकाद्दक्षीणायामिति मनसो वासनापञ्जररूपत्वादित्यर्थः ९ मन-
सि नष्टेपि स्थूलदेह एव बंधः स्यादित्याशंक्याह अयमिति अन्तःपञ्जरो भूतसमुदायारब्धः अज्ञानाप्राणमय-
त्वेणोपञ्जरस्थानीयो वा तथा सर्ववासनात्यये सोपि निवर्तत इत्यर्थः ९ एवमुपोद्घातेन परां मुक्तिमुपवर्ण्य
प्रसक्तां जीवन्मुक्तिं विवक्षुस्तदंगं वासनाद्वैविध्यमाह वासनेति १० तत्र मलिनां लक्षयति अज्ञानेति वास-
नाबीजानां प्ररोहे अज्ञाने सुदृढे घनसिक्तसुघनाकारा विषयानुसंधानाभ्यासोपचिताकारा वासनाबीजरागा-
द्वेषादिभिरुपचितत्वात् घनो निविडोऽहंकार उपसेवकः तेनविकल्पेन हिंसावर्धमानासेन तस्माना च शाल

मुक्तिको ९

लेख=२ धा: 1144

शुद्धं तेन लक्षयति पुनरिति यथा बीजान्तःस्थत्वात् अङ्कुराः सन्त एव कालजलादिसंबंधादाविर्भवन्ति तथा वासना
वै.वा. तर्भाविजन्मपरंपराः सन्त एव कामकर्मादिनिमित्तवशादाविर्भवन्ति अतः तेनाऽऽसन्नो जन्मायोगात् ज्ञातज्ञातव्यत्वेन
प्र.टी. विद्यासिद्धत्वदेहोत्पत्तिजन्माङ्कुरनाशेऽपि स्वपरमार्थेन शक्तिदग्धभृष्टबीजवत् देहधारणमात्रप्रयोजना वासना
१४ नाशिष्यते सा शुद्धेत्यर्थः १३ अक्रमेवार्थं स्फुटयति अपुनरिति देहिष्विति देहधारणकार्येणैव पि वासना स
द्भावोऽन्तर्भावनीयतः इति भावः १४ फलेन मद्धवत्वं तां जीवन्मुक्तिमाश्रयेण लक्षयति परति तथा च तत्त्वज्ञाता

पुनर्जन्माङ्कुरं त्यक्त्वा स्थिता संभृष्टबीजवत् देहार्थं ध्रियते ज्ञाततज्ज्ञेया शुद्धेति चोच्यते १३

अपुनर्जन्मकराणि जीवन्मुक्तेषु देहिषु वासना विद्यते शुद्धा देहे चक्र इव भ्रमः १४

शुद्धवासना भूयो न जन्मानर्थभाजनं ज्ञातज्ञेयास्त उच्यन्ते जीवन्मुक्ता महाधियः १५

जीवन्मुक्तिपदं प्राप्तो यथा रामो महामतिः तत्तेहं शृणु वक्ष्यामि जरामरणशान्तये १६

भरद्वाज महाबुद्धे रामक्रममिमं शुभं शृणु वक्ष्यामि तेनैव सर्वं ज्ञास्यसि सर्वदा १७

विद्यागृहाद्विनिष्क्रम्य रामो राजीवलोचनः दिवसान्यनयद्गेहे लीलाभिरकुतोभयः १८

शुद्धजन्माङ्कुरत्यागात् कर्तव्या वासनामात्रधृतशरीरत्वं जीवन्मुक्तलक्षणं फलिते १५ तत्साधननिरूपणं प्रतिजा
नीते जीवन्मुक्तीति तथाविधं जीवन्मुक्तिपदं रामो यथा येन साधनक्रमेण प्राप्तवान् तद्वक्ष्यामि जरामरणोपल
क्षितसर्वानर्थनिवृत्तिलक्षणफलाय इत्यर्थः १६ उक्तार्थमेव स्फुटयन् फलांतरमाह भरद्वाजेति एकविज्ञानेन स
र्वविज्ञानमपि फलमित्यर्थः १७ विद्यागृहाद्ब्रह्मचर्याश्रमोचितगुरुकुलवासाद्विनिष्क्रम्य तस्माल्लब्धविद्या
स्नानग्रहणोत्तरं गृहमिति गम्यते नास्ति कुतोऽपि भयं यस्य स तथोक्तः १८

विगतज्वरमिति सो रामं नानां ज्वरादिपीडा यत्नास्ति किं वा यस्मात् पीडानसंतीति द्योतनार्थं १९ रामस्य मनः तीर्थपु
एयाश्रमश्रेणीषूत्कंठितमभूदिति संबंधः सर्वश्लोकस्य समुच्चितानामध्ये वान्वयः २० ननु ध्यानमशास्त्रेस्मिन्
तीर्थयात्रोपवर्णनस्य समाप्तोऽत्र यो यद्वर्णने संबंधकः संबंधः नत्राम चरित्रनादेवारोपवर्णने रामजन्मादे
रप्यंशैवर्णनीयत्वापत्तेः एवं रामायणे यच्छिन्निर्दिश्यो च्यते कथोपायानि चार्येतत्र सवस्ववर्णो वित्त
यत्तादि कर्मजन्या चित्तशुद्धिश्चाविद्याधिकारोपयुज्यत इत्युक्ते यत्तु वर्षा विद्यायसंपत्या यत्ताद्यनुष्ठानमत्र
तेमलस्य तीर्थयात्रादिनापि यज्ञादिफलचित्तशुद्धा वधिकारः सिध्यति एतेभो मामश्यायत्तास्तीर्थत्रयेण निर्मि

अथ गच्छति कौसल्ये पालयत्यवनिं नृपे प्रजा सर्वा वीतशोकास्तस्मिन्नाम्नि विगतज्वरे १९ तीर्थपूर्णाश्र
मश्रेणीषूत्कंठितमनः रामस्याभून्नृपश्रेष्ठ कदाचिद्धर्मशालिनः २० राघवश्चिंतयित्वैवमयेत्य
वरणोपितः दत्तः पश्यादि वमेवो न्याहृतवान्केसरो(?) २१ राम उवाच॥ तीर्थानि देवसद्मानि वनान्याय
तनानि च द्रष्टुमुत्कंठितं तात ममेदं नाथ मानसं २२ तदेतामर्थितां सर्वां सफलीकर्तुमर्हसि न सो
स्ति भुवने नाथ त्वया योऽर्थी न मानितः २३ इति संप्रार्थितो राजा वसिष्ठेन समं तदा विचार्यामंत्रय
वैतेरामं प्रथममर्थिते २४ शुभे नक्षत्रदिवसे भ्रातृभ्यां सह राघवः मंगलालंकृतवपुः कृतस्वस्त्ययनो।

नाइति वचनादिति सूचनाय तीर्थयात्रोपवर्णने अनन्यवहितनामे हृदवयसे परिकल्प्यात्मजिज्ञासोपवर्णने।
कृतत्माकार्थासूचनायत्तः मृगयोपवर्णनेऽतदृष्टकौतुक दर्शने कंठायास्याप्यात्मजिज्ञासा प्रतिबंधकत्वाद्यदि
तत्कौतुकानुभवमंतरेण सोत्कंठानापैति तर्हि तद्दर्शनमेव वानदसारतानिश्चयेन तदुत्कंठानपोद्य निश्शसदे
अवणादिप्रतिशो भवेदिति विशेषबोधनार्थमिति सर्वं संमंजसे रामंवधवमुक्तमर्थं चिंतयित्वा पितुस्मरणे
जग्राह जीवास्तिकस्यापि तत्सन्निधौ(?) ज्ञाता सर्वमेव धर्माधिकारादिति भावः २१ नाथेति स्वस्य पारतंत्र्यसूच
नार्थं २२ सर्वां प्राप्यामिकीं नमामि तः अभिलषितार्थसंपादनेन संतोषितः २३ अमंत्रदेवनक्षत्रविश्लेषद्भः

श्री
वा॰वे
टी
८५

२९ २० स्रंगीतचभंगुरैर्भ्रमरसमद्रवंवैचलैः अर्ध्यात्कुलमेस्थितिगम्यते २८ अपनोदितैःपरितः २९ आवर्जयन् दा
नमानादिनावशीकुर्वन् जंगलान्येवजांगलानिजीर्णारण्यानि ३० इदंतीत्यस्यपाकनानाश्रमांबुभानितुर्येतस्येवंग्रसे
वेधः आयतनानिदेवकुलान्यायतनानिजनानीतेषुलक्षणयाजानपदांतेषु ३१ वेणीकेवलीकल्पवेणीकल्पयासे

वासिष्ठप्रोक्तैर्विप्रैःशास्त्रतेभ्यस्समाविनः स्निग्धैःकतिपयैर्वराजपुत्रवरैःसह २६ येवाभिर्विदिताशीर्भिरा
लिंग्यालिंग्यप्रभाषितः निर्गात्तस्मद्दान्तस्मातीर्थयात्रार्थमुद्यतः २७ निर्गतंस्वपुरात्पौरैस्तूर्यघोषेण
वादितः पीयमानःपुनःस्त्रीणांनेत्रैर्भृंगोत्वमेगुरैः २८ ग्रामीणललनालोलहस्तपद्मापनोदितैः
लाजवर्षैर्विकीर्णात्ममहिमेरविहिमाचलः २९ आवर्जयन्विप्रगणानपरिष्टएवप्रजाशिषः आलो
कयन्दिगंतांश्चपरिचक्रामजांगलान् ३० अयारम्भयस्वकांतस्माकुमाकोसलमंडलात् स्नानदानत
पोध्यानपूर्वकमहदशोद ३१ नदीतीराणिपुण्यानितथान्यायतनानिच जांगलानिजनांतेषुनाटान्य
व्धिमद्दीम्यतां ३२ मंदाकिनींसिंधुनिभांकालिंदींचोत्पलामलां सरस्वतींगुप्तनदींचचंद्रभागामिरावतीं ३३
वेणींचकृष्णवेणींचनिर्विंध्यांसरयूंतथा चर्मण्वतींवितस्तांचविपाशांवाहुदामपि ३४ प्रयागेनैमिषे
चैवधर्मारण्येगयातथा वाराणस्यांश्रीगिरौचकेदारेपुष्करेतथा ३५ मानसंचकमसरस्तथैवोत्तरमान
सं वटवावदनेचैवतीर्थेहंसमादरं ३६ अग्नितीर्थंमहातीर्थमिंद्रद्युम्नसरस्तथा सरांसिसरितश्चैव
तथानदद्वदावली स्वामिनंकार्तिकेयंचशालग्रामंहरिंतथा स्थानानिवचतुष्षष्ठिहरेर्यद्वरस्यच ३८
नानाश्चर्यविचित्राणिचतत्राद्भुतदोलितच विंध्यमेदरकंजाश्चकुलशैलस्थलानिच ३९

स्थः

मिन्नातो ३० स्थ श्रीगिरि
श्रीशैले ३५ कमसामसरः वटवावदनेहयग्रीवतीर्थे ३६ महातीर्थमितींद्रद्युम्नसरोवरविशेषणं ३७ कुं

[illegible] ८५

1147

चकारोत्नकतत्तत्स्थानसमन्तयार्थः ४ सर्वेषहस्तानामपि परात्मनो संन्निहितानां कौतकरन्मादिमातिशयप्रकट
नायवाभयोगसने ४१ नगनगरसन्निहितैरमरादिभिर्मानितः पूजितो रघुनन्दनः अखिलोपतेबुद्धीपाणिकोमा
ही सम्यगवलोकं स्वगृहमयोध्यामुपययौ विनिर्ययौ ईश्वरः शिवः ४२॥ इतिश्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे वै
राग्यप्रकरणे तृतीयः सर्गः ३॥ तीर्थयात्रागतस्य रामस्य स्वगृहप्रवेशं वर्णयति गृहे रामस्यारवैरुचर्यादिवत्स्वारघुर्वर्ण
ते रामइति लाजैः मन्दैः मंगलाचारार्थं विकीर्णैः विलसद्भिः विशेषणैनामैकदेशेनामग्रहणात् १ प्रथमा

राजर्षीणां च महतां ब्रह्मर्षीणां तथैव च देवानां ब्राह्मणानां च पावनानामुमान्प्रभान् ४
भयोध्यस्य रत्नाभ्यामध्यान्स्थांसहमानदः चलद्विपितिर्गतेषु सर्वानेव महोत्सवान् ४१ अमरा
किन्नरसमान वमानितः समवलोकयमहीमार्यविलासिभिः उपययौ स्वगृहं रघुनन्दनो विहितदिक्
शिवलोकमिवेश्वरः ४२ इतिश्री॰ तीर्थयात्राप्रकरणे तृतीयः सर्गः ३॥ वाल्मीकिरुवाच॥
रामः पुष्पांजलिव्रातैर्विकीर्णः पुरवासिभिः प्रविवेश गृहं श्रीमान् जयन्तो विष्टपं यथा १ प्रण
नामाथ पितरं वसिष्ठं भ्रातॄन्बांधवान् ब्राह्मणान्कुलवृद्धांश्च राघवः प्रथमागतः २ सुहृद्भि
र्मातृभिश्चैव पित्रा द्विजगणेन च मुहुरालिंगिताचारो राघवो न ममौ मुदा ३ तस्मिन्गृहे दाशर
थेः प्रियप्रकथनैर्मिथः जहृषुर्मधुरैरामाः स्वरैर्वंशस्वनैरिव ४॥ श्रीरामायनमः॥

गतः प्रथमं प्रवासात्तदागतः २ मुहुः आलिंगितस्य तेषु समुचितमभिवादप्रियाभिलापाद्याचरणं यस्य सतथो
क्तः न ममौ स्वदेहे इति शेषः हर्षेणोत्फुल्ल इति भावः ३ तस्मिन्दशरथगृहे दाशरथे रामस्य प्रियाप्रकथनैः प्रिय
वाक्यैः ध्वनैर्विहात जना इति शेषः मिथः अन्योन्यं दिशो जहृषुर्विभ्रमं दिशि दिशि भ्रान्तवेतः हर्षकृतमामोदा
दिभ्रमं मेपावुरिति वार्थः हर्षोत्ते चैव मयवादिकृशाहेनत्रोस्याजन्याल स्वने दाशरथेः प्रियाकथाभिरु
पलक्षितामिथः समवेताउत्सवविशेषमदुवेशास्वनैः क्रीडितरव बभ्रमुरित्यर्थः ४॥ रामायनमः॥

मेतेः इह येजैनैरुत्कृष्टतयामुक्तः कलोगंभीरोयः कोलाहलः तेनव्याकुलः ग्रामः ५ इतस्ततोदृष्टानदेशाचारानित
वा॰वे स्ततोवर्णयन्निजनिवासस्थमवासेन्वयः ६ भ्रातस्त्यादिवीप्साभिभाषयेत्यपेति एवंश्लोकोक्तमनुव्रपार्थः ७
प्र॰टी सरामोवसिष्ठादिभिः सहस्थितवान्प्रजनुरूपाभिः कथाभिरादृतः समस्तदिनचतुर्भागेषस्वत्सेयोगे द्वितीयादिन
१९ चतुर्भागेश्रर्थः आखेटकेळयाक्तेनगामेत्युत्तरेणान्वयः ८ आखेटकेमृगया ९ मृगयादीनामनिमित

वत्सवायदिनान्यथोरामागमनत्सवः हरवमनजनोन्मत्तकलकोलाहलाकुलः ५ सवासस
स्वगेहेततःप्रभृतिराघवः वर्णयन्विविधाकभान्देशाचारानितस्ततः ६ भ्रातस्त्यापरामो
सौकृत्वासंध्यायथाविधि सभासेस्थितहृदयेहस्तमेत्स्वापितसंततया ७ कथाभिःसुविचित्राभिःसव
सिष्ठादिभिःसह स्थित्वादिनचतुर्भागेस्त्वानगर्भीमिराहतः ८ जगामपृथिवानत्तातोमद्दूत्यासेन
यावृतः वारादसैन्द्रियाकीर्णवनमाखेटकेळया ९ ततआगत्यमदनेकृत्वास्नानादिकंक्रमे
सामित्रवोपवोभुक्त्वानिनायसमहद्दिवा १० एवंप्रायदिनाचारोभ्रातृभ्यांसहराघवः आग
त्यतीर्थयात्रायाः स्वमुवासपितर्गृहे ११ नृपतेसेवदाराजमनात्तयामजनचेतसिचेद्दिकया
नयायतिक्षिनायदिनानिसचेष्टयासनमधारसपेशलयानच १२ इतिश्रीमहारामायणेदिवसव
[illegible]

त्यबयोनतायग्राथेति भ्रातृभ्यांलक्ष्मणशत्रुघ्नाभ्यां ११ देश्वनचेतिरामोभरद्वाजस्ववासेबोधने सरामः
नृपतीनांराज्ञांमनश्चित्तेनवक्तोरेणमनोज्ञयापुत्रीदृश्यामजनानांचेतसिचेद्दिकावदाह्लादिकया अ
नपवस्तुनाश्रपशलभयास्सवसेशलाचतुराचयानयाविधयेतिलुनेतिवापादेत्तरितायामधानद्दसेन
मापुर्येणपेशलयाः नयासर्वाकयाचेष्टयादिनानिपरिनिनायश्रनिवाहयामास १२ इतिचतुर्थः ८ १९

रामस्य कार्श्यशोकादिनिर्वेदादिहृद्वर्णने रामस्य देहजिताशोर्वेषितो लोके रूपकमः इत्यथश्रीरामस्य चित्तशुद्ध्युपायाद्यान
ज्ञानचर्यासु एव विधिना तस्य वैराग्यादिसाधनसंपत्तिर्विवक्षुरूपकमनेकमेषेति ऊने चतुर्थांशेन षोडशे वर्षे वर्तमा
ने रामः कार्श्यं जगामेति चतुर्थेन संबन्धः स्वदेहे इति चतुर्वर्षेण देहेन रामस्य निर्विण्णस्य शत्रुघ्नस्य लक्ष्मणस्य चाविशेष
णे ननु राम एव रामशिरोमणिः कार्श्यं जगामेत्यनेनैव ज्ञातव्यत्वात् लक्ष्मणदेहावीति शानचो विषये आश्रयमेदस्य
तरेणभावस्य भावो न सम्यक्त्वेन भाव न तेन समम्यनुपपद्यते: १ भरतश्चेति इतः पूर्वं सर्वे रामाद्या यान्यक्रमपि।

वाल्मीकिः— अथोनषोडशे वर्षे वर्तमाने रघूद्वहे रामानुयायिनि तथा शत्रुघ्ने लक्ष्मणेऽपि च १ भर
ते संस्थिते नित्यं मातामहगृहे सुखं पालयत्यवनिं राज्ञि यथावदखिलामिमाम् २ जन्यत्रार्थं च पुत्राणा
णां प्रत्यहं सह मन्त्रिभिः कृततीर्थे महाप्राज्ञे तेन देशाश्रये नृपे ३ कृतायां तीर्थयात्रायां रामो निजगृहे
स्थितः जगाम नुदिने कार्श्यं शरदीवामलः सरः ४ कुमारस्य विशालाक्षं पाण्डुतां मुखमाददे पाकफल
स्येक्षुमालाहिमालम्बितं बुजं ५ कपोलतलसंलीनपाणिः पद्मासनस्थितः चिन्तापरवशस्तूष्णी
मव्यापारो बभूव ह ६ कृशाङ्गश्चिन्तया युक्तः खेदी परमदुर्मनाः नोवाच कस्यचित् किंचित् लिपिकर्मा
र्पितोपमः ७ खेदात् परिजनेनासौ प्रार्थ्यमानः पुनः पुनः चकाराह्निकमाचारं परिम्लानमुखाम्बुजः
एवं गुणविशिष्टं तं रामं गुणगणाकरं आलोक्य भ्रातरा वस्य तामेवावापतुर्दशाम् ९ तथा तेषु तनूजे
षु खेदवत्सु कृशेषु च सपत्नीको महीपालश्चिन्ताविवशतां ययौ। १०

विनाशत्रुघ्नभरतस्यमानाम
गमने विवाहाद्यागतामने च कल्प्यते नित्यमित्यनेन सर्वमपि वृद्धवारेतत्र भरतगमनवस्थानेवाशीर्दिति गम्यते
तनीविभ्रे वदतीति जन्यास्तेश्वापति वत्सालेकारादिभिरिति जन्यस्तो विवाहस्तदर्थं कार्यं पादीति निर्वेदचिन्तातुः
खलिङ्गानि वर्ण्यन्ते ४ विशालाक्षत्वविशिष्टस्यापमानाय मालिमालमिति ५ अव्यापारो निश्चेष्टः ६ लि
पिकर्मार्पितः चित्रलिखितः उपमा यस्य ७ आह्निकं अहन्यवश्यकर्तव्यं ८ गुणगणाकरं तमेवं सर्वो कचिन्ता।

नाकर्षयदेवकथनप्रयोजनाभिहितिनिश्चियाद्दितिभावः ११ नकुःखेनयापरिदृ जेशासमित्याशयः इतिनान्तरवा
दिनानिष्ठतिमानस्मात्स्मयोगाहितिदुःखयेल्लद् १२ किंनिमित्तमिति शेषः इतिष्टेन वसिष्ठमुनिनासन्दयधृति
वा॰वै॰ टी॰ एवं प्रकारेणउक्तः नदेवाहम्वल्पेनमोहिनार्थेनानरश्रेष्ठाकल्ताहितेनाराचितोमोदकेतवत्तवनायश्रीमत्रि
तिसंबोधने १४ तेनः अल्पेनकारणवशेनकोपविषादकलनोचनवदेति यथामहान्तिभूतानि पृथिव्यादी

कालेषु नवनाविंनेयेवरामेषुनःपुनः अपस्तचैतिमिष्पावाचानेवाकथयपरस्यसः ११
नकिंचिन्नानमेदुःखमित्युक्तपितरेकगः रामोराजीवपत्राक्षस्तूष्णीमेवसमतिष्ठत १२
ततोदशरथोराजारामः किंखेदवानिति अपृच्छत्सर्वकार्येतेवसिष्ठंवदतांवरं १३ अ
ल्पेनकारणेन्श्रीमन्नमाराजनूदुःखमस्तुते इत्युक्त्वाचिन्तयित्वासवसिष्ठमुनिनानघः १४
कोपविषादकलनोवितततवदुर्धनाल्पेनकारणवशेनवहतिसंतः सर्गेणसंहृतिजवे
नविनाजगत्याभूतानिभूपनमहांतिविकारवंति १५ ॥इतिश्रीमद्रामायणेवैराग्यप्रक
रणेकार्यविनिवेदनेपंचमःसर्गः ५ ॥वाल्मीकिरुवाच॥ इत्युक्तेमुनिनाथेनसंदेहवति
पार्थिवे खेदवत्यास्थितेमौनेकंचित्कालप्रतीक्षिणि १

निसर्गेणमहाफलवशेनसंहारवेगेनचविनानविकारवंतिनोपचयापत्तयविकारभजेते १५ इतिश्रीवा
सिष्ठतात्पर्यप्रकाशेवैराग्यप्रकरणेपंचमःसर्गः ५॥ विश्वामित्रोरामोराज्ञाविधिवन्नमुनेः ततःप्र
हर्षः कार्यस्यप्रतिज्ञाचाभवत्यते मुनिनाथेनवसिष्ठेन इतिउक्तप्रकारेणसामान्याकर्णेणत्स्यर्थः अत
एवपार्थिवेविशेषेणसंदेहवतिसतिनिर्णयायकंचित्कालोयस्यतेकिंचित्कालंप्रतीक्षणेयस्यतथाभूतेस

राज्ञो बुद्धपसमस्य स्थिता ज्ञिति संबंधः राज्ञोमेयापमाने ३: प्रसिद्ध इति बहुवचने चेष्टाविशेषलिंगैर्निर्वेदकारण परिज्ञाना प्रसावधाना स्तु २ एतस्मिन्निति यद्यपि भावलक्षणोत्र सप्तमी तथापि एवकालविशेषो लभ्यते नप्यापिलो करुण्यात्मनवसरे विश्वामित्रागमनं इति सूचनाय विशिष्टः कालो लक्ष्यते २ दाने क्रतुः विक्रतुः ३ धर्मेप्पवका यो वश्यक तस्मान्यस्य तथाभूतस्य यत्तस्य याविन्नेय यत्र तेनेन साधिपमभ्यगादिति पूर्वेणवा पार्थिवे इहेमे स्तुदिन्तु त्वरेण वा संबंधः ४ समानेषु समा यथि नेत्रम्भ्यगास मामा ५ उग्रतपस्कः ६ आख्यान

रि॰ परिज्ञाता नाम सर्वास्ता राज्ञो बुद्धपसमस्य स्थिताः सत्यावधानास्तु रामचेष्टास्तु सर्वतः २ एतस्मिन्नेव
वकाले तु विश्वामित्र इति क्रतुः महर्षिरभ्यगाद्रष्टुं तमयोध्यानराधिपं ३ तस्य यज्ञो यतोऽभि
लपाविलम्बेकिल मायावीर्यबलोन्मत्तैर्दैमिका यस्य धीमतः ४ रक्षोभिस्तस्य यज्ञस्य द्रष्टुमेच्छ
त्पार्थिवे न दिशकोत्य विघ्नेन समाप्तिं मुनिः कर्तुं ५ तस्य स्वेषां विनाशार्थमुपस्थितस्तपसां निधिः
विश्वामित्रो महातेजा अयोध्यामभ्यगात्पुरीं ६ स तत्र दर्शनाकांक्षी द्वारा आध्यक्षान्नुवाच ह शीघ्रमा
ख्यात मां प्राप्तं कौशिकं गाधिनः सुतं ७ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्वाराध्यक्षा राजगृहं ययुः संभ्रान्तमन
सः सर्वे तेन वाक्येन चोदिताः ८ ते गत्वा राजसदनं विश्वामित्रमृषिं ततः प्राप्तमावेदयामासुः
प्रतिहाराः पतेस्तदा ९ अथ तस्याज्ञया तेभ्यो राजसदनमालिने सकुपेत्य वरापुरोहित कौशिकोऽसौ
विजितयत १० देवदारिमहातेजा बालभास्करभास्वरः ज्वालामालाजटाजूटः अमोघो मानवस्य

राज्ञेरिति शेषः विलंबेणाय मयास्तं भ्रान्तमनसा ८ सीदतीति निषीदत्यस्मिन्निति सदनं सभास्थाने प्रतिहा
राद्वारपालाः स्वयते बहिर्हीं भस्यस्य स्वस्वामिनः सभाद्वारस्थस्य वा याष्टीकस्य गतिर्दृष्टीति कर्मणएव
शेषत्वविवक्षया षष्ठी ९ असौ द्वारस्थैर्निवेदितार्थो याष्टीको यष्टिग्रहणः शाक्तियष्टीक क १०

श्री
वा॰वै
प्र॰टी
१८

1152

तेतानहाश्रमदेशेऽर्धनः सभासम्रयता कांतेयस्मिन्स्सा खेम्पुरुषाग्नुधं कौशिकोचनेऽश्रमसौवर्णमिवपिंगले १२
विश्वामित्रोमुनिः श्रामः स्मिश्रनुहनयागिरा राजेनिराजानेश्रमिनिवेदयति विज्ञाय नैऋं वोणेयाष्टीकेवीदमाणे
लदृष्ट्वमाश्रेसतिसराजसत्तमः प्रोतस्याविसृज्ञ नेणमेवेधः १३ किमन्वयार्थेवनेन्याह इतियाष्टीकवचनमा
कर्ण्येति सामंताः मन्यदेशाधीश्वराः विसृजतेत्यसिंदाससेनाति १४ मालिनोवेष्टितः सराजसत्तमः वसि॰

सभासुरयताकांतेसाधेम्भगुरुषाग्नुधं हतवीतेन्नदेशेपतेजोभिः कौशिकोचने १२ वैष्ट
माणेतयाष्टीकेनिवेदयतिराजनि विश्वामित्रोमुनिः श्रामः स्मयवुद्धनयागिरा १३ इतिया
ष्टीकवचनमाकर्ण्यनृपसत्तमः समुत्सृज्यसामंतः प्रोतसोऽदमविशसान् १४ पदातिरेवस॰
दसाराताहूदेनमालिनः वसिष्ठवामदेवाभ्यांसदसामेनसेवुतः १५ जगामयत्रतत्रासौ
विश्वामित्रोमहामुनिः ददर्शमुनिशार्दूलंतेदाश्रममावबाश्रिते १६ केनापिकारणेनो॰
वीतलमभ्युपागते शांतेनतेजसाकांते लावण्यचमहौजसा १७ जराजरठ्यानितितवः
प्रसन्नत्तयाजटावल्लाहतस्कंधंससंध्याभ्रमिवाचले १८ उपशांतंचकांतेचदीप्तमप्रति
यातिच निभृतेचोर्जिताकारंदधानेभास्करंवपुः १९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सवामदेवाभ्यांसह जगामेत्युत्तरेणान्वयः यत्रविश्वामित्रोमहामुनिस्तत्रासौजगामेतिसंबंधः १६
नमः पराक्रमाभिकोंजकवेलत्पयपाभ्यामोजनसतेजसोभेदः १७ जराजरठ्याकपः प्रकर्षपलितया
१८ दीप्तंतेजः प्रकर्षाद्दुर्दर्शः उपशांतंसौम्यमप्रतियातिश्च प्रधृष्यंकांतंप्रियदर्शनं ऊर्जितः प्रग
ल्भः आकारोऽवयवसंनिवेशो यस्यतत्तथोक्तं निभृतंविनयोपपन्नं भास्वरंकांतिमत्भास्कररमि॰
नियादैमत्यंसहस्रांदेवयथारितानकनीलुप विशेषणानुभयत्रयोज्यानि १९ ॥

पेशलेन सहृदिमनः पेशलेन चतेसा भीमेन भयानकेन आकुलेन प्रकर्षोज्ज्वलतागंभीरेणाप्यनाकलनीयेनातेन तेजसा
नापरिछेद्येन अप्रमेयेन भंजितेन तेजः वह्निः प्रसन्नताप्रभातेजः प्रकर्षेण ज्वलन्त्यप्रानुविधायिनोऽप्रभाप्रकर्षेण वल
त्पाणानोतनदनुरूपासोतेनरंजितेवेनितयोक्तिः २० अनेनजीवितस्थायाचिरंजीवितदर्शनस्याः सर्वोविषयपरि
गृहीतामित्यर्थः प्रकटतास्मिन्योऽकृशीकमेकन्ने अम्लानेप्रसन्नेमानसे मनोयस्य २१ मधुराण्युत्तराणिसे।

पेशलेनातिभीमेन प्रसन्नेनाकुलेन च गंभीरेणातिमर्णेन तेजसा भंजितप्रभं २० अनेन।
जीवितस्थासखीमिकाम निर्दितो धारयते करेण सत्तोऽकशीमम्लानमानसे २१ करुणा
कोमलेतस्वात्यसन्नेमधुरात्तरैः वीतरोषरनेनेन्दसेसिंचनमिमाः प्रजाः २२ पुलकयत्तोप
वीतांगेधवलप्रांततभ्भवे अनेनेतिविस्मयेवातः प्रयद्धेतमिवेदितः २३ मतिमालो।
कप्रभूपालोहासेवनताकृतिः प्रणामागलन्मौलिमणिमालितभूतले २४ मुनिरप्य
वनीनाथमाशुवानिवृत्तकृतं तमाभिवादयांचक्रेमधुरोदारयागिरा २५ ततोवसिष्ठ
प्रमुखाः सर्वाएव द्विजातयः स्वागतादिक्रमेणेनप्रजयामासहराहृताः २६ दशरथउ
अशोकितोपनीतेनभास्वतादर्शनेनते साधवोनगृहीताः स्मोरविणेवांबुजाकराः २७

भाषणानिपेशुमधुरभाषणात्सहद्विजैरित्यर्थः २२ पुलकानितयः प्रकर्षानुरूपाणि यज्ञोपवीतान्यंगेयस्य
ते २३ दृष्टाढालोकसर्वमेवनताकृतिर्भूपालोमुनिप्रणनामेतिसंबंधः अत्यर्थप्रदं क्रियाविशेषणं २४
अभिवादयांचक्रे सस्नुतमाशीर्भिः प्रत्यभिवादयामासेत्यर्थः २५ प्रजयामासुः प्रशशंसुः आदृता आदर

कर्णिकवाधम्मी ४

अशोकितोपनीतेन भास्वतादर्शनेनते साधवोन टीकाः ४

1154

स्मः ग्राः धुः

वा॰ रा॰
प्र॰ टी॰
२५

अनुगृह्णीष्व मां विभाष्यान् त्वं तत्र यथाविधि रक्षणीयस्त्वयेति अनादिकामक्रोधादिहेतव इत्यनेनोत्पत्तिहेतुविपरीतत्वमात्मनो निरासः
अत्र सत्त्वमनया तत्तदंशरूपायेनविनाशेन तद्विवर्जितेशोऽयाधिकैः स्वाभाविकस्वरूपैः सर्वानानन्दयतीत्यानन्दयन्नरमपुरुषः।
स सत्वं वशगादिं तदैव सामस्वीयधीः २८ धन्यानां कृतार्थानां वोड्डीश्यमृत्पानेन सम्भावयतीनोनिर्देशः तत्सतो २९ प
वेदपारगो राजा मन्त्रकारणेन राजानो महर्षयः सत्कथयतः अयं महाभागस्थानमासाद्य आसनेषु समुपाविशन् विनयः २॰

यत्नादपि च दुष्प्रापं विवर्जितं तदानेदृशं महाभाग यथात्वद्दर्शनात्मने २८ अद्य वर्तामहे।
त्वं नैष धन्यानां धर्मवतः भवतां गमनस्येमे ग्रहयेल कस्मादागताः २९ एवं प्रकथयन्तो तत्र राजानो ध
महर्षयः आसनेषु सभास्थानमासाद्य सम्यगविशत् ३॰ स दृष्ट्वा मालितेलक्ष्याभिनता
विसनमे प्रहृष्टवदनो राजा तस्य महर्षेरन्यवेदयत् ३१ स राजा प्रतिगृह्यार्घ्यं शास्त्रदृष्टेन कर्मणा
प्रदक्षिणं प्रकुर्वन्ते राजानेयथैव जगत् ३२ स राज्ञा पूजितस्तेन प्रहृष्टवदनस्तथा कुशलं चाव्ययं
चैव पर्यपृच्छन्नराधिपं ३३ वसिष्ठेन समागम्य प्रहृष्टस्य मुनिपुंगवः यथार्हं चार्चयित्वेनं पप्रच्छ।
नामयं ततः ३४ ते सर्वे यथार्हमन्योन्यं पूजयित्वा समेत्य च ते सर्वे हृष्टमनसो महाराजनिवेशने ३५
यथोचितासनगतामियाः सुहृदतेजसः पप्रच्छ एण पप्रच्छ सर्वेनामयमादरात् ३६ उपविष्टा।
यतस्येमविश्वामित्राय धीमते पाद्यमर्घ्यं च गां चैव भूयोऽपि अन्यवेदयत् ३७ श्रीरस्तु॥

ततस्ताभ्यां तस्याभीतः अर्घ्यार्थस्योदकस्याग्न्यहारामानवरणोः पादाप्रशोकयास्वयमेवाहृत्या अर्घ्यं अन्यवे
दयदित्यर्थः ३१ पर्यपूजयतप्रशाभूम ३२ कुशलेदेहमेविभक्त्यादिषु अव्ययं कोशेषु ३३ एवं वसिष्ठ।
मर्चयित्वा यथार्हे प्रीत्या नमस्कारपादादिषु नामयं पप्रच्छेत्यर्थः ३४ अन्योन्यं समेता पूजयित्वा च यथो।
चितासनगताः सन्तः पप्रच्छुरित्यन्तरेण संबन्धः ३५ आद्येन चकारेण तत्त्वगेषुपुष्पवस्त्रालंकारादेः
समुच्चयः द्वितीयेन दक्षिणाफलतांबूलादेः तेषां च बहुविधत्वाद्भूयोऽपिपाठः ३७॥

२९